د اریاني فلالوژۍ تاریخچه

(الرغوني دوره)

Ketabton.com

دینار ګل امین سهاند

۱۳۹۴ لمریز کال

د افغانستان ملي تحریک
AFGHAN NATIONAL MOVEMENT
2013 ۱۳۹۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کابل پوهنتون

ژبـــو او ادبـیاتو پوهنځی

پـــښتو څانګه

د آرياني فلالوژۍ تاريخچه

(لرغونې دوره)

(د ماسترۍ تېزس)

ليکوال:

دينار ګل امين سهاند

۱۳۹۴ل کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم: د آرياني فلالوژۍ تاريخچه

ليکوال: دينار ګل امين سهاند

خپروندی: د افغانستان ملي تحريك، فرهنګي څانګه

وېبپاڼه: www.melitahrik.com

ډيزاينګر: ضياء ساپی

پښتۍ ډيزاين: فياض حميد

چاپشمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

چاپکال: ۱۳۹۴ ل کال/ ۲۰۱۵م

د تحريك د خپرونو لړ: (۷۱)

يادونه: د چاپ حقوق له ملي تحريک سره خوندي دي او د کتاب د محتوا مسوليت ليکوال پورې اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډالۍ

اروا ښادې مور ته چې په ماشومتوب کې يې ګلون راته ويل، ښوونځي ته د تلو پر وخت به يې زما جيبونه له وچو اولمدو مېوو راډک ول او کله چې زلمی شوم د هرې اونۍ په لومړي سهار به يې کابل پوهنتون ته د راتلو پر مهال د کلي د چينې رڼې اوسړې اوبه د کور له ورستي وره يا کړکۍ راپسې شيندلې.

الله دې وبښه ادې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تحریك یادښت

د افغانستان ملي تحریك د (۱۳۹۳ ل) كال په پیل كې له خپلو ګرانو هېوادوالو سره ژمنه كړې وه چې د دې كال په بهیر كې به (شل عنوانونه) بېلا بېل دیني، علمي، ادبي او ټولنیز اثار خپلې ټولنې ته وړاندې كوي. ملي تحریك دا ژمنه د یاد كال د كب پر (۲۸)مه نېټه پوره او د یوې پرتمینې غونډې په ترځ كې یې شل عنوانونه علمي اثار هېوادوالو ته وړاندې كړل. ملي تحریك په یاده غونډه كې ژمنه وكړه چې د (۱۳۹۴ ل) كال په بهیر كې به انشاء الله د خدای (ج) په نصرت ټول ټال سل (۱۰۰) عنوانه بېلابېل علمي اثار ټولنې ته وړاندې كوي. طبیعي خبره ده چې دا اسانه كار نه دی، ډېر زیات زیار او زحمت ته اړتیا لري، خو ملي تحریك ټینګ هوډ كړی چې خپله دا ژمنه به هم د تېرې ژمنې په څېر عملی كوي. دا اثر چې ستاسو په لاس كې دی د همدې (سل عنوانونو) ژمنه كړو اثارو له جملې څخه دی، چې د چاپ جامه اغوندي. ملي تحریك هیله لري چې له دې اثر څخه به زموږ هېوادوال په زړه پورې ګټه پورته كړي. ملي تحریك له ټولو هغو لیكوالو، ژباړونكو، سمونچارو، مالي او معنوي مرستندویانو او چاپ چارو څخه چې ددې اثارو د چاپ په دې ټول بهیر كې یې یو بل سره مرسته او ملګرتیا كړې او دا فرهنګي بهیر یې بریالی كړی، د زړه له كومې مننه كوي او كور ودانی ورته وایي.

د هېواد د فرهنګ د ښېرازۍ په هیله

د افغانستان ملي تحریك فرهنګي څانګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تقريظ:

د آرياني فلالوژۍ «ژبپوهنې » تاريخچه (لرغونې دوره) تر سرليک لاندې د ماستري تېزس مې وکوت.

ښاغلي دينارګل امين سهاند په دغې ليکنه کې لاندې سرليکونه را نغاړلي دي:

- د ځينو مفاهيمو توضيح ، آرياني فلالوژۍ ارزښت او آريانا پوهنه د آرياني ژبو څانګې په اند و آرياني ډله کې د ژبو موقعيت آرياني ژبې او څانګې يې ، د آرياني ژبو دورې، د تاريخ په اوږدو کې د آرياني ژبو ځانګړتياوې ، لرغونې دوره ، زړه فارسي ، ساکي ژبه ميدي ژبه او داسې نور سرليکونو په راوړلو سره يې موضوع ښه څيړلې ده .

زه د لارښود استاد په توګه د نوموړي دغه تيزس د ماسترۍ د پايليک په توګه بشپړ ګڼم او د لوی څښتن تعالی څخه ورته د نورو برياوو هيله کوم.

پوهاند محمد صابر
خوېشکی

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پیل خبرې

څرنګه چې ښکاره ده څېړنه یا تحقیق یوه مسلکي کړنه ده، چې بېلابېل ډولونه هم لري نو څېړونکي ته ښايي چې د موضوع سره سم داړونده څېړنیزو کړنلارو څخه کار واخلي. تر څو د خپلې موضوع د څېړلو په بهیر کې له لږو ستونزو سره مخ شي، که څه هم تحقیق چې هر ډول وي، په سیمه کې وي او یا کتابتوني پر مخ وړل یې او تر سره کول یې یو اري او نا څاپي کار نه دی. بلکې وخت، فکر او زغم ته اړتیا لري، کېدا شي څېړنه د نړۍ په کارونو کې یو ستونزمنه چاره وي؛ خو زیار او ملا تړلو ته اړتیا لري. دا ځکه چې څېړنه په واقعیت کې ظاهرآ له نشت یا لږ څرګند شیز څخه یو شیز را پنځول دي. په طبیعت او ژوند کې د ورکو او پټو پدیدو موندل دي. نو ځکه د غه ستونزمنه چاره د نورو له مرستې پرته تر خپلې موخې نه شي رسیدای. په ټولیزه توګه څېړنې ځینې پړاونه لري چې لومړی یې د موضوع ټاکل دي د موضوع ټاکلو له پاره د مفکورې موندل یا هم فکر کول دي. د موضوع د ټاکنې له پاره د مفکورو په برخه کې بیلابیل لاملونه شتون لري چې په هغو کې یوه هم د پوړته یادونې پر بنسټ مسلکي اړتیا ده. زما د تېزس موضوع یا (سرلیک) ټاکنې له پاره لومړۍ مفکوره: د (اریاني فلالوژۍ تاریچه) وه، په پښتو ژبه کې د داسې یوه اثر شتون چې د (اریاني فلالوژۍ تاریخچه) او داړوندو ژبو د فلالوژیکي ویشنې په برخه کې بېلابېلې نظریې او اندونه په کې څېړل شوي وي، نه شتون و. کله چې ما د دې موضوع په اړه له ښاغلي استاد پوهاند محمد صابر خوېشکی سره خبره شریکه کړه او خپله لېوالتیا مې ورته څرګنده کړه. استاد هم په ډېر ورین تندي او مهربانۍ سره پرې هو کړه وکړه. بیا مې د څېړنې له پاره دویم پړاو پیل کړ، چې هغه د څېړنې طرحه ده: دا جوت ده چې د څېړنې سکالو د څېړنې له شالید څخه څه ناڅه الهام اخلي، په همدې بنسټ د دغې موضوع او هغو سرلیکونو په اړه چې زما د څېړنې په لړلیک کې ورته اړتیا وه ښاغلي لارښود استاد په بشپړه توګه معلومات درلودل او زه یې ترینه برخمن کړم چې په دې برخه کې یې زما څېړنه په پراخه پیمانه اسانه کړ. دې موقع ته په کتو سره مې د خپلې تېزس سرلیک د څېړنې د پوهنیزو (علمي) اصولو پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

بنسټ ، د (ارياني فلالوژۍ تاريخچه) و ټاکه ، د کابل پوهنتون رياست ته مې تر دغه سرليک لاندې غوښتنليک وړاندې کړ، د نوموړي پوهنتون علمي بورډ له خوا دا سرليک د يو څه محدودولو او اصلاح په شرط سره تائيد او ومنل شو چې دا شرط بيا ما د لارښود استاد سره په سلا ،(دارياني فلالوژۍ تاريخچه(لرغونې دوره). په بڼه اصلاح کړ او په دې اړه مې خورا ډېر اثار چې لارښود استاد را ته ښودلي و، پيدا کړل په خورا غور او دقت سره ولوستل او خپل ياد ښتونه مې ترې و اخيستل، چې په اخځليک پاڼه کې راغي. په دغو آثارو کې يې د (Iosif Mikhailovich Oranskii) اثر (مقدمه فقه اللغه ايراني) ترجمه کريم کشاورز او (مقدمه برزبان اوستايي) د څېړنپوه ډاکټر خليل الله ارمړ ليکنه .زما د موضوع له ځينې سرليکونو سره نږدې والى درلود. ښاغلي لارښود استاد څخه نړۍ مننه کوم چې د خپلو خورا ډېرو بوختاوو سره سره يې ، ما ته هرمهال او موقع کې په ډېره لېوالتيا او سړه سينه سلا مشورې راکولې مننه او د برياليو ، هوساژوند هيله د الله څخه ورته غواړم . همدا راز له استاد څېړنپوه ډاکټر خليل الله اورمړ څخه ډېره مننه کوم ،چې د ځينې کتابونو او اړوندو موادو په واک کې راکولو سره يې زما د څېړنې موضوع نوره هم غني کړه ،په همدې توګه له استاد محمد ذاکر ذکي او ژورناليست محمد ضياوالحق محمدي څخه د زړه له تله مننه ،د الله (ج) څخه ورته د ژوند په ټولو چارو کې د بريا غوښتنه کوم . چې په خپلو لورونو سره يې زما د څېړنې په بشپړتيا کې هراړخيزې او په ځانګړې توګه کمپوټري چاروکې مرستې و نه سپمولې .

په درنښت

دينارګل امين سهاند

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډیز:

داتېزس دبنې لـه مخې پـه تـو لیزه تو ګه درې څپرکو کې څېړل شوی، چې پـه لاندې ډول یې وړاندې کوم : کابل پوهنتون د ماسترۍ پوهنیز (علمي)بورډ د تیزسـونو د شـکلي جوړښـت د اصولوپربنسـټ دغـه څیړنــه لــو مړی: دلاربنود استادنظر، سرخبرې،همدالنډیز، لړلیک،سریزه، دسکالوارزښت اوموخه،موضوع شالید ، ورپسې اصلي موضوع چې پـه لومړی څپرکي کې داړوندو مفاهیمو توضیح ده: چې پـه پیل کې د آریا اصطلاح پـه مفهوم او معنا ، ژبنۍ ریښه ...هراړخیزه څېړنه شوې. بیا د آریانا (پخواني افغانستان)پـه اصطلاح اونوم پـه مفهوم اونوموني ،پـه بېلا بېلو لرغونو آریایي ژبو کې تلفظ او معنا او نوراړوند مسایل څېړل شوي. ورسـته لـه دې د آریـایي کلیمـې پـه تعریف ،دچا لـه پاره یې کارونه همدارنګه دلرغوني فلالوژۍاو دژبپوهنې لـه مخې پـه بېلابېل ډول سپړنه اوڅېړنه شوې .دې پسې لرغوني آرني ستاینوم پـه اړه دپخوانۍ آریانا دنوم ،امتیازات اوارزښتونو منصفانه اومناسب نوموني پـه تو ګه او پـه راوروسـته کې د (پارسیک اوباختري)ټبرونواوژبو لـه پـاره دلرغونولاسوندونو پربنسټ یې نومونـه لـه هراړخـه مطالعـه او تـراوسني پراختیایي بهیره معلومات وړاندې شوي دي. لـه دې سرلیک وروسته دژبې پېژندنې پـه اړه لنډ معلومات ورکړل شوي .همدارازپـه وروستي عنوان کې فلالوژۍ پرپېژندنې ،موخې اودندې پـه تفصیلي بحث شوی. هېره دې نوي چې د دې څپرکي دهرسرلیک پـه پـای کې یـوه لنډه نتیجـه اخسـتنه شوې ده ،چې د معلوماتو پـه لنډاو ژرپوهاوي کې ګټوره پرېوځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دتېرس دويم څپرکی د آرياني فلالوژۍ په سرليک پيلېږي .نو موړی عنوان په لاندې څنګزنو سرليکونو کې :دآرياني فلالوی له نظره دتاريخ ارزښت او آريانا پېژندنه،دختيځپوهنې په څانګو کې دآريانا او آرياني فلالوژۍ دريځ او اهميت په ډول ډول سپړنو او څرګندونو سره تشريح شوی .وروسته سرليک دژبپوهنې په هکله :ژبپوهنه په آريانا ،تاريخي بهيرېې په آريانا کې ،دتاريخ په اوږدو کې او دژبپوهنې څانګې او ډولونه يې، سرليکونو کې رانغاړل شوی دی. چې په دې برخه کې علمي او تحقيقي اصولو له مخې دژبو دوېشنې نظريې (څپه ييزې،جنتيکي،شجريي)دځينې خپلوانوژبو ترمنځ پرتلنه او دژبو ترمنځ تناسبات او اړيکېو هراړخيز بحث شوی.په همدې ډول دنړۍ دژبو په کورنيو دفلالوژۍ له مخې پوهنيزې څېړنې ترسره شوي .چې په همدې سره بحث د آريک يا آرياني نيا (مورينې)ژبې او څانګو ته رسيږي ،دنوموړې ژبې په اړه نظريات،دييارغونې په سيستم او اصولويې څرګندونې او دګاتا ،ريګويدادلاسوندونو پربنسټ يې دآرياني، اندوآريايي، زړې پارسي اوپښتو دځنې کليموپرتله او اړيکې يې،څانګوپه اړه يې نظريات ،په ډلو ،زونونو وېشنه او موقعيت يې ،آرياني ژبې ،څانګې،وېشنه باندې يې په توليزه بڼه علمي،فلالوژيکي تاريخ او پټلنو سره تربحث او څېړنې لاندې نيول شوي.

درېيم څپرکی دآرياني څانګې لرغونې دوره رانغاړي: لومړی داوستاژبې پيژندنه ،دکشف او څېړنې لنډه تاريخچه يې،الفبايې ،ليک او تاريخچه يې ،تدوين يې ،منځپانګ يې ،متاخره اوستا ګاتونه اويسنو نه يې، کوچنۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ستاپه پـه هکله د فلالـوژي تـاريخچې لـه مخې ځېړنـه او لنډې څرګنـدونې .زړه فارسي او ټېريې، مېخي ډبرليکونـه ،الفبـاد فلالوژيکي تـاريخ پربنسټ لنډه ځېړنه پرې کړې .به دې ترڅ کې پر ساکي ژبه او ساکانو همدارازميدي ژبه او مېديانو څومره چې اسناد و شتون درلـود لـه هغو څخه پـه ګټې اخستنې سره پرې بحث او ځېړنه شوې ده .د څېړنې پـه وروستيو کې د اصولو سره سم يـوه ټولېزه پايله ليکل شوې، چې د موضوع خلص او نتيجه اخستنه انځوروي. لـه دې وروسته يوه لنډه کې پايليزه لري چې د څېړنې وروستی لنډونه پـه کې پـه څو کربنسو کې راوړل شـوې ده.چـې د څېړنـې موضـوع د مناڅشـې ،ځینـې وړاندیزونو او اخځليکونو پـه وړاندې کولو سره پای ته رسېږي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

دژبو په هکله تاریخي او پرتلیزې څېړنې که هغه دفلالوژۍ په برخه کې وي یاهم په نورو برخوکې، بوه بنستیزهموخه یې دمړوژبو په برخه کې دهغو دتاریخ راژوندي کول اودژبو په کورنۍ اونورو برخوکې یې تاریخي مقام په نښه کول دي.خودژوندیو ژبو په برخه کې دتاریخي موضوعاتو ترڅنګ دهغو دناڅېړل شوواړخونوهراړخیزه څېړنه اودژبو په کورنۍ اواړوندومسایلوکې دریځ روښانه کول دي.دې موخې ته درسېدوبوه لارهمداده،چې له نورو خپلوانوژبو سره داړوندې ژبې دژبنیو توکواوموادوپرتله اومقایسه لکه څرنګه چې ځینې څېړونکوکړې نوره هم وکړو.دآریاني فلالوژۍ دلرغونې دورې اثارلکه:داوستاژبې اومتونو، یادهخامنشیانودوخت(۲-۴مخزېږد پېړۍ)دزړې فرس ژبې مېخي ډبرلیکونه ،همدارنګه دلرغونې ساکي ژبې ځینې اصطلاحات اوځانګړي نومونه اودمېدي ژبې راپاتې څوکلمې اوداسې نورو اثارو او اسنادو د څېړنې، لوستنې، تحلیل، دهغودرمزونوراسپړل اوڅرګندول بوازې دفلالوژیکي اوژبنیوعلمي،تاریخي اوپرتلیزوڅېړنوپه ترسره کولو سره شوي دي.په همدې توګه دآریاني ژبومنځنۍ دوره ،معاصره دوره؛ او دساکي، پښتو ،آسي،اورمړي،دري،پراچي؛پامیري...اوداسې نورو ژبو اړیکې د اندواروپایي ژبوله کورنۍ اودآریاني ډلې له ژبو سره؛دهمدې څېړنوله مخې ثابتې شوې دي.همدې اړتیااوتشې ته په کتو سره،ماهم د(آریاني فلالوژۍ تاریخچه-لرغونې دوره) ترسرلیک لاندې موضوع دخپل تېزس له پاره دلیکلو هوډوکړو او دکابل پوهنتون ، ژبو ادبیاتو پوهنځی، دپښتو څانګې دماسټرۍ دورې دمحترم بورډ له خوا دلایحې سره سم د رسمي اواداري پړاونو دترسره کولووروسته دښاغلي پوهاند محمد

(c) ketabton.com: The Digital Library

صابر خو ښکی په لاربنوونه ومنل شوه .ترڅو د ماسترۍ د علمي بورډ د موخو او لرليد پلان (پالیسۍ)سره سم په دې برخه کې څېړنه ترسره کړم .څرنګه چې د د موضوع اړوند کورنیو او بهرنیو څېړونکو او پوهانولږ ډېرې څېړنې کړي خو په دې برخه کې بايد ډېرڅه وشي .د یادولو وړېږې بولم ،چې د دې موضوع عمده توپیراو مزیتونه له مخکنیو څېړنو سره په دې کې دي چې دا موضوع تردې سرلیک لاندې بوه نوې څېړنه ده.او په ځانګړې توګه په پښتوژبه کې تراوسه چاپرې کارنه ده کړي .او مستقل اثر ګڼلاشو په ځانګړې توګه د ماسترۍ تحصیلي دورې د زده کړیالانو د مطالعې له پاره ګټوردی.ځکه چې دوی په یاده دوره کې د آریاني ژبواړوند مضامین لولي په ساده روانه پښتوژبه ښه مومداو اړوند مواد موندلای شي.څرنګه چې د دې تېزس موضوع بوه فلالوژيکي او تاریخي څېړنه ده ،نو پرهمدې بنسټ ډېرې له تاریخي ،ترکیبي ،مقایسوي مېتودونو څخه ګټه اخستل شوې.چې اوس مهال د فلالوژکي مسایلو په څېړنه کې منل شوي کړنلارې دي. د دې څېړنې موخه داده ،چې د مطالعې لرونکو محصلینو او څېړونکو ته د ژبې څېړنې او فلالوژۍ د تاریخ د پیل او تردې مهال یې د څېړنو د پرمختګ او پراختیا څرنګوالی او لاملونه روښانه او څرګند کړم ؛ او دا چې د دغو څېړنو په اوږدو کې څنګه یوه بهیر په بل هغه خپل اغیزښندليښکاره کړم. او دا چې فلالوژي هم د نورو پوهنو له ډلې څخه یو علم دی ،چې پرمختګ یې له پیل تر اوسه په سیستماتیکه بڼه د پېړیو په پوړیو کې د خپل عروج پړاونهتېر کړي دي .نو د فلالوژۍ تاریخي بهیر له هغو زمانو څخه چې یونانیانو د فیلوس (وست)او لوګوس (د فکرکولو)لومړني تفکرات او لید لوري د ژبې د زدکړو او پیدا ایښت په اړه پیل کړل یا هغه مهال چې انسان دیته پام شو ؛ چې د غه ژبه چې موږ پرې غږېږو دا پدیده له کومه شوه؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابتدايي بهيرونه را پيل شول.چې زه بوازې دفلالوژۍ پاره څه ناڅه معلومات وړاندې کوم.دا تېزسپه تولیزه توګه درې برخې لري.لومړۍ څپرکی دموضوع اړوند مفاهيمو(آریا ،آریانا ،آریایي،آریاني،ژبه اوفلالوژي)په هراړخیزه توګه لکه دژبې پېژندنه، دفلالوژۍ تعریف، موخې، دندې،تاریخي ارزښت يې، دتاریخي اوعلمي شواهدو، لاسوندونواودې اصطلاحاتوپه اړه دکورنیواوبهرنیوپوهانونظريات راوړل شوي اوپه تفصيل سره تشریح شوي دي.په دويم څپرکي کې دآرياني فلالوژۍ دتاریخي اهمیت اودختيځپوهنې په څانګوکې دریځ روښانه شوی،ورپسې دژبپوهنې تاریخي بهیر په اړه څېړنه شوې ژبپوهنه په آریانا اودبنسټ ايښودوتاریخي ارزښت يې،يونان،اوديونانيانوله خوا نورو ژبو سره استعماري چلندارزونې لاندې نیول شوی،دعربواواسلام دسپېڅلي دین دراتلوپه وخت کې دژبې اوژبپوهنې څلاند تاریخ ته کتنه ، دنورژبوسريې چلنداونوروژبوويونکوته دعربوله خوادعجم اصطلاح کارونې سپړنه شوې،دژبپوهنې ډولونه،له هرلوري مطالعه اوڅېړل شوي.
بل د ژبو د ستې موندنې او د ژبې څېړنې په ډګر کې د ښې څېړنې په موخه د نړۍ ژبې د هغو د څانګړتیاوو له مخې ووېشي چې ددغو څېړنو په پايله کې د ژبو کورنۍ رامنځته شوې نو له موضوع سره په اړیکه کې د ژبو کورنۍ اوځینې ژبې چې پېژندنه يې د آرياني ژبپوهنې په ډګر کې اړینه ده ، هم د ضرورت پر بنسټ څېړل شوې دي، په لنډه توګه اندواروپايي ژبوکورنۍ معرفي اوبحث څخه وروسته داندوآرياني ډلې څېړنه ،پرتلنه شوې ورپسې دآریک ژبې ترسرليک لاندې داړوندوژبوپېژندنه اودځينوترمنځ پرتلنه له پښتوسره شوې ده،په تعقیب يې په څانګوواوزونونووېشنه.ضمنن دآرياني ژبولنډه د تاریخ له مخې معرفي څېړل شوې،اوپه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دربوا ړودوروتوليزبحث شوى، همدارازد ډلبندۍ پربنسټ پرتليزجدولونه اونقشې راوړل شوي. په دريم څپرکي کې د دآرياني فلالوژۍ د لرغونې دورې په تاريخچه په تفصيل سره څېړنه شوې ده، چې داوستاژبې پېژندنه اودکشف، مطالعې، الفبا، تدوين، منځپانګه باندې پراخ بحث شوى اودمتاخرې(اوسنۍ)اوستا، ګاتونو، يسنونويا يشتونو، کوچنۍاوستاپور ه څېړنه شوې ده.همدا ډول په زړه فرس دهغې په توروا ونوروبرخودپام وړ څېړنه شوې ده، ورپه سې په ساکي اومېدي ژبودفلالوژيکي څېړنوله مخې رڼا اچول شوې. په عمومي توګه داتېرس لاندې پوښتنوته ځوابونه وايي:۱- آريا، آريانا، آريايي، آرياني، څه معنا؟ ۲-ژبه اوفلالوژي څه مفهوم لري اوموخې، دندې، ارزښت اوا ړتيا څه ده؟ ۳-آرياني فلالوژۍ يعنې څه، دتاريخي اهميت اودځتيځپوهنې په برخه کې څومره ونډه لرلاى شي؟ ۴-ژبپوهنه له فلالوژۍ سره څه توپيرلري اوژبپوهنه دتاريخ په اوږدوکې څرنګه دې اکرياحالت تاورسېده ګټې څه دي؟ ۵-دژبوکورنۍ دکوموقواعدوله مخې رامنځته شوې، آريک ژبه څه ډول ژبه وه، دڅانګوترمنځ پرتليزې اړيکې څه ډول دي، کومواصولوله لارې دآرياني ژبوو بشنه اوډلبندي شوې اوپښتوژبه چېرته ژبنى موقعيت لري؟ ۶- دآرياني څانګې دلرغونې دورې ژبې کومې وې، څومره اثارترې راپاتې دي اوکومې معاصرې ژبې ترې پاتې دي؟اوداسې نوروا ړوندومسايلوپه اړه ځوابونه.

زه ددې دعوه نلرم چې زمادا څېړنه به پورته يادواوداسې نوروپوښتنوته دهرچاله ليدلوري، ځواب ويونکى وى. او ياداچې له هره پلوه يوبشپړاوجامع اثر دى.ما ترځپلې وسې پورې هڅې کړې زيارمې ايستلى، چې موادا ومعلومات له معتبروا خځليکونوا ومنابعوڅخه په سم

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دقیق ډول ثبت او بیا یې درنو لوستونکو ته وړاندې کړم. خوله دې سره سره انسان نیمګړی دی، هره څېړنه او کار د تېروتنو او خطاوو سره مخکېږي؛ د سهوې په درلودو سره له ټولو درنو لوستونکو څخه هیله لرم چې ښنه وکړي. په پای کې له خپل لاربښود استاد ښاغلي پوهاند محمد صابر خوښکی څخه د زړه له تله مننه کوم چې له ما سره یې د دې تېزس په څېړنه او بشپړولو کې هر اړخیزې مرستې، سپارښتنې او لارښوونې کړې دي او ځپل شخصي کتابونو یې زما په واک کې را کړي. د الله(ج) له دربا څخه داوږد ،هوسا او بریالي ژوند هیله کوم.

په درنښت

دینارګل امین سهاند

(c) ketabton.com: The Digital Library

د څېړنې موخه او ارزښت

په تولیزه توګه هره څېړنه بېلابېلې موخې او ارزښتونه لري چې همدې موخوته د رسېدو او ارزښتونوته يې د پاملرنې پر بنسټ د څېړنې ټولې چارې سمبالیږي، زما د څېړنې موخې د څومره والي او څرنګوالي له مخې د لاندې لاملونو پر بنسټ دارزښت وړ دي. د تېرس لومړی څپرکی چې د موضوع اړوند و مفاهیمو توضیح رانغاړي: دآریا ، آریانا ، آریایي، آریاني، ژبه او فلالوژي ده.او د کمي اهدافو په بڼه يې مطرح کوم ؛د دې سرلیکونو له مطالعې څخه به نوي محصلین او زدکړیالان، په پښتو ژبه د خپل هېواد د تاریخ د ځینې مهمو اصطلاحاتو ،ژبپوهنې او فلالوژۍ؛ په اړه څه ناڅه نوي مواد و پېژندنه ،د نومونې او کارېدنې تاریخي، کلتوري او ملي ارزښت او اړتیا به يې درک او شعوري پوهاوي به يې وده وکړي.د دویم فصل هدف د څومره والي او څرنګوالي له مخې د خورا ارزښت وړ دی، هغه په دې چې دلومړي ځل له پاره په پښتو ژبه کې دآرياني فلالوژۍ د تاریخچې په اړه لنډه څېړنه وړاندې کوي اوورپسې ،ژبپوهنه د تاریخ په اوږدو کې؛ په آریانا کې، یونان، روم او عربيټولنو کې د ژبې په اړه لومړني نظریات او د ژبې څېړنې سپړنه ده. چې د ژبې د څېړنو له بهیر څخه يو ټولیز انځور رامنځته کوي، د نړۍ د ژبو کورنۍ او د هغو فلالوژیکي وېشنه ،ډلبندي او څېړنه، آریک ژبه او د څانګو فلالوژیکي مقایسوي اړیکې،آرياني ژبې وېشنه يې.د فلالوژیکي تاریخچې له مخې څېړل شوي ؛چې له موادو څخه به يې، د ژبپوهنې لومړني محصلین د ژبې په اړه لومړني نظریات و پېژني او دا چې ژبپوهنه ولې او د کومې اړتیا له مخې په ټولنو کې دود شوه پوهه تر لاسه کړي او په دې به وپوهیږي چې د نوې ژبپوهنې معنا څه ده، کومې ژبپوهنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته نوې ويلای شو. د ژبو د کورنيودو ښتنې پوهنيزو او بېلابېلوبڼو، کشف او څرنګوالی. د دغو سرليکونو په لوستلو سره به و پوهيږي چې د ژبو څېړنې په بهير کې ژبې د کومو مېتودونو او تيوريګانو څخه ګټه اخستل شوې ده او د ژبو د کورنۍ په لښتليک کې به په دې پوه شي چې پښتو ژبه د کومې کورنۍ له ژبو څخه ده ، او ولې ده؛ يعنې په دې معنا چې د ژبو د ډلبندۍ په اصولو به هم معلومات ترلاسه کړي. په همدې توګه د دريم څپرکي؛ لوړه موخه او اهميت په دې کې دی ، چې د آرياني فلالوژۍ د لرغونې دورې تاريخچې په اړه هراړخيز فلالوژيکي معلومات د اوستا ، زړې پاړسۍ ، ساکي او مېډي ژبو او ټبرونو په اړه وړاندې کوي. چې د تاريخي ژبوهنې په رڼا کې، د لرغونو ژبو ترمنځ پرتليزې اړيکې او د اصلي ستې په اړه لنډ معلومات ، د منځنيو ژبو منشا او ارتباط ، په معاصرو ژبو کې د ځنې وييکو شتون او ورسره اړيکې امکان يې د اټول هغه څه دي چې زموږ د لرغوني کلتور او فرهنګ په اړه د مسلکي مطالعې لرونکو او زدکړيالانو له پاره د لاپوهاوي او ژور ليد لوري لامل کرځي. د تېزس په ليکلو کې له رواني ولې سوچه ژبې او ساده سبک څخه کار اخستی چې که يو ابتدايي ژبپوه او د اړوندې رشتې محصل يې هم ولولي نو ورته به ګټې به نه وي او د هغه چا له پاره به د نوو موادو لرونکی وي چې د فلالوژۍ په تاريخ څېړنه کوي او يا يې رشته ده.

د څېړنې مېتود او کړنلاره:

د نړۍ هره چاره ترسره کول د يوې سمې تګلارې له مخې برياليۍ پای ته رسېدلای شي، په ځانګړې توګه په څېړنېزو او پوهنيزو چاروکې د امسله

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېره اړینه ده. پردې بنسټ زما د څېړنې مېتودونه د تېزس موضوع ته په کتوسره ترلاس لاندې نېول شوي ،ترڅو د اړوندې څېړنې، ارزښت ،اړتیا او موخو ته ځواب ویونکي او رسېدونکي وي. که څه هم ټول تېزس په کتابتوني بڼه څېړل شوی، خو موضوعات په (ترکیبي، تاریخي ،توصیفي، پرتلیز، ژبپوهنیز او تشریحي)مېتودونو څخه په ګټه اخستنې څېړل شوي:لومړی ترکیبي، تاریخي او توصفیدي ، د تارخي مېتود پربنسټ مې د لومړي څپرکي د(آریا ،آریانا ،آریایي،آریاني)کلمې څېړلي او د دې اصطلاحاتو د څېړنې فلالوژیکي اړخ د ترکیبي مېتود پربنسټ ترسره شوی ،ځکه چې تاریخي موضوع له ژبنۍ، کلتوري او ملي موضوع سره تړاولري، همدا راز(ژبه او فلالوژي)د تشریحي او پرتلیز مېتود پربنسټ څېړل شوي او د هرسرلیک په پای کې نتیجه اخستنه هم شوې.همدا راز دویم څپرکي :کې مې د تاریخي، ژبپوهنیز، ترکیبي او مقایسوي مېتودونو څخه په ترتیب سره ګټه پورته کړې؛ د آریاني فلالوژي، ژبپوهنه د تاریخ په اوږدو کې، نړۍ د ژبو کورنۍ ،آریک ژبه او د ځانګو ترمنځ مقایسه، آریاني ژبو وېشنه. د بېلابېل شواهدو په را ټولولو سره مې د پورته یادو مېتودونو پر اساس د هرسرلیک په اړه څېړنه کړې. په دریېم څپرکي کې مې بیا هم له: تاریخي، ترکیبي، مقایسوي، ژبپوهنیز او تشریحي؛ مېتودونو څخه د اوستا ، زړې پارسي، ساکي او مېدي ژبې او ټبرونو په څېړنه ،پرتلنه او وېشنه، کې پوره ګټه اخسې، او د ټول تېزس په څېړنه کې مې له معتبرو کتابونو او منابعو څخه دقیقه استفاده کړې او د اړتیا په صورت کې مې د بېلابېلو ژبو ترمنځ مقایسه ترسره کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سکالو(موضوع)شالید :

دآریاني فلالوژۍ تاریخچه(لرغوني دوره) ترسرلیک لاندې موضوع په هکلهپه افغانستان کې تر اوسه کوم بشپړ کتاب نه دی لیکل شوی. دځنې آثارو اومقالو یادونه چې په څنګزنو سرلیکونو کې یې دد بسکالو یو اړخ څېړلې یائینو دفقه اللغې ترنوم لاندې په بهرنیوژبو څېړنې کړي یادونه وکړم: د دېموضوع په بوه اړخ دلومړي ځل له پاره په پښتوژبه کې اروابښاد پوهاند عبدالحی حبیبي دادبیاتوتاریخ ترسرلیک لاندې اثرچې(۱۳۲۳-لومړی چاپ) لومړی ټوک یې دژبې تاریخ یاپه ابتدایي کچه فلالوژۍ اړوند موضوعات څېړلي دیادونې دنې وړدی.دې پسې اروابښاد سرڅېړونکی دوست محمددوست شینواري څېړنیز اثر (دافغانستان ژبې توکمونه)چې د ېری برخې یې دفلالوژیکي علم پربنسټ څېړل شوي (لومړی چاپ ۱۳۵۴لمریز)اوپه ځانګړې توګه دآریایي اوآریاني ژبو اوتوکمونو په اړه دهغه وخت سره سم بشپړاوپه پښتو ژبه کې یونړیوال اثرګڼل کېږي.ورپه سې داروابښادپوهاندعبداشکوررشاد لغوي څېړنې اثراوپه دې برخه کې یې نورې څېړنې اولیکنې دپام وړ دي. همدارازدفلالوژۍ پوهې د بوې بلې برخې په اړه د اروابښادپوهاند محمد رحیم الهام اثر(بخش های در علم زبان) تر سرلیک لاندې کتاب ؛ چې په (۱۳۳۶ لمریز)کال چاپ شوی د ژبپوهنې تاریخي څېړنو ته یې هم یو ځغلنده نظراچولی دی. بل اثر د سرڅېړونکي مولاجان ټنیوال د (ژبه او ټولنه) ترسرلیک لاندې دی ، چې د ژبې په اړه نورو سرلیکونو تر څنګ یې د ژبپوهنې تاریخچې ته هم لنډه پاملرنه اړولې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده. په همدې ډول سید جعفر هاشمي(د پښتنو توکم او ژبه)نومی کتاب چې دفلالوژۍ د پوهې د بوې برخې سره په تړاو کې(۱۳۸۳المریز) لیکل شوی.همدا ازار یو کتاب د(افغانستا پېژندنه)په نوم اورنګزیب ارشاد هم لیکلی(۱۳۸۴المریز)چې بوه برخه یې، دربیم څپرکی د افغانستان ژبې ترسرلیک لاندې راختستې او ورسره یې دژبو تاریخي اړخ ته هم نغوته کړې ده.په اوس مهال کې د وتلیخیړونکي او ژبپوه سر څېړونکیډاکټر خلیل ا لله اورمړ د لرغوني اریانا اوآریاني ژبو او توکمونو په اړه په پښتو ژبه، په لسګونو څېړنیزې مقالې او فلالوژیکي څېړنې د ستایلو وړدي، په همدې ترڅ کې د(مقدمه برزبان اوستایي) نومی اثر د پاملرنې وړدی ،چې په دې هېواد(افغانستان)کې د نوې مېتودولوژۍ پربنسټ یو معتبر او د اهمیت وړ اثر ګڼم.همدا ازد پوهاند ډاکټر محمد حسین یمین د دري د پارتی والي دمدعا په موخه د (پارتی ، پارثي ، پارسي) نومی کتاب هم د تاریخي ژبپوهنې په برخه کې اړوندې څېړنېکړې ،چې د پاملرنې وړدی. د پورته یادو څېړنیزو او مستقلو آثارو سره چې د فلالوژۍ دځینو برخو: تاریخي او مقایسوي ژبپوهنې په برخه کې لیکل شوي دي ، په څیړنیزو مجلو او نورو ګڼو ډلیزو ورسنیو کې هم د پام وړ څېړنیزې مقالې د بېلابېلو څېړونکو او لیکوالو له خوا خپرې شوي دي، چې د ټولو یادونه ناشونی بریښي، یوازې د بېلګې په توګه د یو څو تنو په نومونو بسنه کوم:اروابناد روان فرهادي ، پوهاند عبدالقیوم قویم، اروابناد اکاډمیسن ډاکټر عبدالاحد جاوید ، اوداسې نور. دیادولو وړیې بولم چې د فلالوژۍ او اړوندو موضوعاتو په اړه یې، د نورو علمو او فنونو په څېر ،بهرنیو څېړونکو د پام وړ څېړنې کړې دي‌چې د هغوله ډلې څخه د یو څو کسو یادونه کړم:ویلیام اګریدی،مایکل دبرو ولسکی او مارک آرنف اثر(درآمدی برزبان شناسی

(c) ketabton.com: The Digital Library

معاصر)ترجمه(۱۳۸۲هش) ،دکترعلی درزی؛ پېتر آ.ام.سورن (تاریخ زبان شناسی)ترجمه(۱۳۸۸هش) ،علی محمد حق شناس؛دکترمحسن ابولقاسم(تاریخ زبان فارسی)(۱۳۸۲هش) ؛دکتراحمد تفضلی (تاریخ ادبیات ایران) (۱۳۸۷هش) ؛ت.ن.پاخالینه (زبانهای پامیری) ترجمه (۱۳۲۲هش)ماه ګل سلیمان دوست؛همداډول په عمومي توګه (داندواروپايي) اوپه ځانګړې توګه د(آرياني)فلالوژۍ په برخه کې شون .فلډ.ای.ام.آرنسکی د Iosif MikhailovichOrianskii(مقدمه فقه اللغه ایرانی) ترجمه،کریم کشاورز؛(۱۳۸۹هش)اثرډېر د پاملرنې وړدی ،نوموړي په هغه وخت کې دآرياني فلالوژۍ په اړه په لنډه توګه هراړخيزې څېړنې کړي اودآرياني:لرغونې،منځنۍاومعاصرې دورې په ژبو او اړوندو ټبرونو قبيلو دهغوی په تاريخي،کلتوري،فرهنګي،سياسي ،پوځي اوژبنيو ،ادبي اثاروا ونوروبېلابېلو اړخونو اوبرخو په اړه پرتليز، ژبپوهنيز علمي معلومات په معتبرو اسنادو اوشواهدو ،واړاندې کړي. بوازې يوه مسله چې دکره کتنې وړده هغه د(آرياني)اصطلاح پرځای د(ايرانی) کارونه ده چې آيادابه دده سهوا وي که دژباړونکي نه امانت داري.ماد بټېزس په ليکلواودموضوع په څېړنه کې د نوروګڼو آثارو سربېرهله پورته يادوڅېړنيزوګټوروآثارو څخه د اخځليکپه توګهګټه پورته کړې ده. له هېواده بهرځينې نوروڅېړونوهم په دې برخې کې څه نا څه کار کړی دی. په هغو کې د اندو اروپايي ژبې څېړونکو په ډله کې د آر. اچ. روبينز ، ديويد هُلد کرافت ،دوناجوناپولي ورالي ، د آرياني ژبو د فونولوژۍ په اړه يدالله ثمره او نورګڼ شمېرڅېړونکي دیادولووړدي.چې د اړتيا تربريده يې زما تيزس ته هم غناور کړې ده. هغه توپير چې زما دتېزس اوددې آثارو ترمنځ دی، هغه دا دی چې په دغو آثارو کې د ژبنيو څېړنو اوفلالوژۍ پرمختګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

او پراختيا روښانه شوی چې څنګه يوژبې پر بلې اغېزه پرېښې اوله منځه تللې. ولې، ماپه خپل څېړنه کې په تاريخي توګه داموضوعات څېړلي.بلـه داچې په دغو آثار کې ډېرې او هراړخيزې څيړنې د بيلابيلو موخو لرونکې دي ، څرنګه چې زما څېړنه هم ددوی په پله يوپل دی ، موخه يې له هغو سره په توپير کې دا ده چې له شويو څېړنو څخه يو ټوليزانځور رامنځته کړم ، چې د ابتدايي زدکړيالانو ،محصلينواو څيړونکو له پاره دآرياني فلالوژۍ د لرغونې دورې د تاريخچې په اړه يوڅه معلومات په لاس ورکړم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی څپرکی

۱-داړوندو مفاهیموتوضیح

۱-۱اریا –آریا(**Arya**):

اریا –آریا (Arya) د کلمې مفهوم او معنا دتاریخ ، ادب او ژبې پوهانو د تاریخ په اوږدو کې په بیلابیلو مترادفو مفاهیمو راوړې ده ، چې په لنډه توګه به د بیلابیلو لاسوندونو پربنسټ پرې بحث او لیکنه پیل کړو. زموږ د هېواد نوموتی تاریخ پوه احمد علي کهزاد دا کلمه د څو اړخونو له مخې داسې معنا کوي: «آریا د دیانت له انده د لمانځونکي ، باورمند او قرباني ورکوونکي په معنا لیکي او دلرغوني اصطلاح له مخې یې نجیب ، شریف، بادار ، آقا ، څښتن یا مالک او واکمن په مفهوم لیکلی همدا راز دی لیکي چې ؛ په بیلابیلو برخو کې د ډېرې کارونې له امله یو لړ نو صفتونه هم ورسره یو ځای شوي دي» لکه: نارینه توب ، ځوانمرده ، میلمه پال ، زړور ، هېواد پال ، جنګیالی او داسې نور. چې هر یو له پورته صفتونو یو له بل سره نږدې والی لري. (۲۷:۳۲ مخ) هیره دې نه وي چې ؛ دا کلمه یوه لویه سیاسي او ټولنیزه معنا هم لري. کله چې آریایانو دهندوکش په دواړو لورو کې استوګنه درلوده ، د دوی پوهانو دا فکر وکړو ، چې له پردیو څخه د خپل ټبر د توپیر په موخه که څه له یوه پښت (نژاد) فرعي څانګې وي ، خو چې خپله څانګه یې سره له دې چې بیلابیلې وي سره یو کړې او یو نوم ورته وضح کړي. تر څو له بیلوالي لرې پاتې شي او په خپلو

منځو کې یو والی وساتي ؛ په همدې موخه او مقصد یې د (آریا) نوم منځ ته راوړ او په ټولو یو ډول اطلاق او ونومول شو. په طبیعي توګه دا نوم هندي آریايي مهاجرینو ته ولیږدیده ، ولې په مفهوم کې یې ورو ورو بدلونونه راغلل. د دې له پاره چې آریایان د هندي ځايي اوسیدونکو سره ګډ نشي. ټولنیزې طبقې رامنځته شوې. چې عبارت دي له۱- کشاتریا (جګړه مار) ۲- برهما (روحانیون) ۳- ویسیا (کسبیان) ۴- سودرا (اچوت) چې دوی لومړني هندي بومیان وو ، چې په دې ترتیب آریا نه بلل کېدل. د آریا کلمې ریښه زموږ د هېواد په ډېرو طبیعي ، قبایلي ښاري ، سندونو او ځانګړو نومونو په برخه ایښوول شوي دي چې د ځینو یې یوازې نومونه را اخلم. لکــه: هرویــو (Haroyu) ، هراویتــي ، آریــا ســپ(Ariaspe) ، آریاکــا (Ariaka) اریســـــتوفیل(Aristophyles) ، ارتاکاتــــا (Artakana) ، اریوس چې د پورته یادو نومونو یادونه په خپل ځای د دې کلمې عمومیت په دې خاوره کې ښیي. (۳۰:۳۲ مخ) همدا راز پوهاند عبدالحی حبیبي د هند د کمبریج هستوري آف هندیا (د پخوانیو سړو تاریخ) ج۱، ص۷۳ په حواله لیکي .« په سانسکریټ کې آریا یا آریا Arya او په اوستا کې ایریا Airya دی ، چې هغه د شریف او نجیب معنا لري. دوی له له خپلو دښمنانو څخه ځانو ته په دغه نامه امتیاز ورکاوه، چې د دوی له ښتنه وو او اصیل نه ګڼل کېدل. » نوموړی په همدې ډول لیکي. علاوه پر ریګویدا په اوستا کې هم دا نوم راځي. او هسې وايي:«خدای تعالی د آرین زمځکه او د آرین توکم او ښت پیدا کړ» همدا راز د هیرودوت(۴۸۴ – ۴۲۵ ق.م) په حواله لیکي ؛ چې میدي Medes اقوام په لرغونو زمانو کې آرینArian بلل .ځکه چې میدي تېرونه د (۲۵۵ مخزیږد) په حدودو کې د پارس پای کې یوه لویه واکمني جوړه کړې وه. نو ویلای شو چې د آرین اصطلاح تر دغو وختونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

پورې هم په ټولو آريايي ټبرونو کې ژوندی وه. چې هخامنشي داريوش (۵۲۱-۴۸۶ ق. م) په خپل ډبر ليک کې ځان په وياړ سره آريايي او آريا له پښته بللی دی. همدا رنګه د اروپا او سنيو پوهانو د دې کلمې په اړه پلټنې کړي دي؛ ځکه چې دا نوم آريايانو خپلې پخوانۍ او اصلي ژبې سرهراوړی و. که چيرې په نورو ژبو کې د دغه نوم ريښه پيدا شي هغه ژبه يا آريايي ياد آرين اصلي ژبې ته نږدې بلل کېږي. دوکتور ګايګر Gaiger آلماني څېړونکی داسې وايي: آرين له (آر) څخه مشتق دی چې په سانسکريټ کې د اصل ، بنسټ او بنياد په معنا دی. او د نجيب ، شريف ،او پارسا ته وايي. سربيره پر دې نظرونو چې (آر) د اصل او بنسټ په معنا بولي. ځينې څېړونکي داسې وايي چې ؛ آريا له (آر) څخه مشتقه ده. چې په پخوانۍ سانسکريټ کې يې د کرنې (زراعت) معنا درلوده. نوپر دې بنسټ آريا د کرونکي او بزګر په معنا هم کاريده. دا مفهوم نوميالي سانسکريټ پوه، ميکس مولر Mexmuller ورکړی دی. چې دوکتور هنتر يې هم د هند د خلکو په تاريخ کې تائيدوي او آرين د بزګر په معنا مني. ميډيم راګوزن ليکي «(آر) د يوې (کولبې) په معنا وه. له لاتيني او ايټالياوي (اراز) د سلاوي (اريايي) د يوناني (اروټ رون) انګريزي اېرېبل (د بوې وړ) دغسې د ويوناني (ارورا) او د لاتيني آرور (بوې يا کولبه شوی کښت) ټول له دغې مادې يا ريښې څخه دي. آريايي ټبرونو له دې امله ځان بزګران او کرونکي ګڼل چې له وحشي (تورانيو پوونده) وو څخه د دوی توپير وشي او په دې نوم به يې هر کله وياړ کاو. د دې آريايي نوم اغيزه په نورو ټبرونو هم شوي دي. د بابل او نينوا په اسوري ژبه هم (آري) بوې يا کلبه شوې او کرل شوې ځمکې ته ويل. همدا راز (ارارا) د دغه هېواد (هند) په کوشي ژبه د فصل ريبلو معنا درلوده. (۲۲: ۴۵-۴۷ مخونه) په دې توګه ارواښاد حبيبي

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکي چې د آریا کلمې اړوند دوې نظریې د پوهانو ترمنځ شتون لري: یوه دا چې د اصل ، شریف ، نجیب او بنسټ معنا لري او دویمه دا چې د بزګر یا کرونکي په معنا ده. دا ټول اندونه او دلایل په تاریخي لاسوندونو او شواهدو ولاړ دي. همدا ډول په دې اړه ځینې نور پوهان لیکي چې د آریا Arya کلمه د اندو اروپایي * Aryo د Ar فعلي ریښې څخه مرکبه ده ، اندو اروپایي *Ar او ya نسبتي روستاړی د اندو اروپایي * yo دی. په ټولیزه توګه کله چې دا روستاړی د فعل له ریښې سره ونښلي له هغې نه اسم یا صفت (نوم یا ستاینوم) جوړیږي. شواهد ښیي چې د Arya په کلمه کې د ya روستاړی د صفت جوړونې کارونه لري. یعنې هغه صفت چې د نوم ځای یې نیولی دی. د آریا Arya او آلان Alan کلمې له یوې ریښې څخه دي ، چې د آریک له فرضي ژبې څخه رامنځته (اشتقاق) شوي او د آریک Aric یا آري Arii کلمه په خپل وار Ar (نجیب ، بنسټ) له فعلي ریښې او د ya له روستاړي څخه جوړه شوې ده. آریا په اوستایي متونو کې Airya په سانسکریټ کې Arya په لرغوني فارسي کې Ariya په لرغوني یوناني کې Arioi د باختري ژبې د رباطک په کتیبه کې Ario په منځنۍ پارسي کې Irāēn او په تاجیکي ، دري او پارسیک Īrān او Īrani شوې ده. [۱: ۲۰ مخ] دغه کلمه په پښتو ژبه کې موجوده ده چې اریا Arya په بڼه تلفظ کېږي چې د (ار Ar) بنسټ ، اصل او نسب معنا لري. [پټه خزانه] آریا Arya د اوستا ، سانسکریټ او لرغوني پارسي کې یا ya کلمه (برتولومه ، فرهنګ اوستا ۱۹۸ مخ) د اندو آروپایي اقوامو نوم ګڼي. [۱: ۱۹ مخ] چې په ډېرو لرغونو پیړیو کې یو ځای اوسیدل او وروسته بیا په دوو ستروډلو وویشل شول. یوه ډله هند او بله آریانا ته راغلل. چې پوهانو د آریایي کلمه په ځانګړې توګه د ټولو هغو ژبو په اړه کارولې ده، چې د اندو آروپایي یا اندو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګرمانیک په نوم پیژندل شوې او همدارنګه د آریائیانو کلمه یې ټولو هغو خلکو ته کارولې ؛ چې په نوموړو ژبو ګړیدل مګر په دې وروستیو کې د پوهنیزو او هراړخیزو څېړنو وروسته دې پایلې ته ورسیدل ؛ چې آریائیان Aryans د اندو اروپایانو ختیځه څانګه ده او په آریک (آریایي) ژبه یې خبرې کولې. یعنې اوس غالباً د آریا کلمه په اندو آریایي توکم اطلاق کېږي او د دې ټبر د ژبو یوې څانګې ته آریایي ویل کېږي. د آریا کلمه په ویدي سانسکریټ کې د ښاغلي محترم ، مکرم، متعهد ، مومن او وفادار او آریا ورته د اوسیدونکو په معنا او مفهوم راغلې ده. همدا راز د تکرارالاحسن په توګه بیا هم وایو چې آریا کلمه په لرغونې آریاني ژبو کې په تیره بیا په اوستا کې په لاندې ترکیب سره یادول شوې ده: د وندیدات په لومړي فصل کې د آریانا ویج Airyana vaējah (د آریاني توکم او پښت ټاټوبی) د مهریشت په ۱۳-۱۴ برخه کې مروه ، هرات ، سغد ، او خوارزم آریوشیانه Airyo-shayana د آریایانو ځاله یا کور یاد شوی دی. د اریا Aria سیمې او سنې هرات او غور دي چې د آریانا مرکزي اولویدیځه سیمه ګڼله کېدله. (۴۱: ۱۸ مخ) فروردین یشت ۳۱ برخه کې آیریاوه Airyava چې په لغت کې د آریایانو د مرستندوی په معنا او منش چهره Manuchithra د کورنۍ نوم یاد شوی دی. د آریا کلمه د خشاثره Xšaθra حکومت ، دولت ، مملکت او هېواد سره په ترتیب کې Airyanam(Xšaθra) د آریایي ټاټوبي او ښار په معنا ، چې وروسته بیا په پهلوي ژبه کې د ایریان شار ērān shar شوی دی. د آریا کلمه Dahyau(کلي) د کلمې سره یوځای لکه Aryanamdahyunam د آیایانو استونګنځای ، مېنه یا کلی. د خوارینا Xvar∂nah (پرتمین ،نومیالی ، مشهور ، د کلمې سره یوځای Aryanam xyar∂no (د آریایي پرتم درلودونکی) په معنا . په لرغونې پارسي کتیبه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې د آریا کلمه په شپږمه مخزیږد پیرۍ کې داریوش د نقش رستم په کتیبه کې خپل ځان داسې معرفي کوي.

Adam dārayavahuš xšāyaθiya vazraka xšayaθiya xšāyaθi yam….vištaspa hyāpuθra haxxāmanišiya parsaparsahyā puθraariya ariyačiθra.

ژباړه: زه داریوش ، ستر تولواک ، شاهنشاه ، د وشتاسب ، هخامنش زوی ، پارس او د پارس آریایي او له آریایي پښته (نژاده). د یوناني تاریخ پوهانو په لیکنو کې د آریانا ، آریا او آریایي په کلمو کې د ډېرو نومیالیو نومونو سره مخامخ کېږي. چې د آریا له کلمې سره ترکیب شوي او ځېنې بېلګې یې دادي: یوناني Airabazo ، آریانيAriabazu (څوک چې د آریاني مټ او بازو له ځواک څخه برخمن وي).

یوناني Ariasai ، آریاني Aria Aspa (د آریاني اسونو لرونکی) ، د هغې قبیلې نوم دی چې د هلمند سین دواړو غاړو ته میشت وو. یوناني Arya Piasus ، آریاني Arya Paisa (د په آریاني سمبال ، آریاني پسونو لرونکی) د آریان Íryan نوم په آسي (آستي) ژبه کې په آلان Alan اونیستي چې د هماغه اوسني الان تېرنوم و. او آلان په لرغوني یونان کې Aλavot دی.(۴۱-۱۹ مخ).

د پورته څرګندونو په پای کې دې پایلې ته رسیږو چې آریا یا اریا د نجیب نومیالي میلمه پال کرونکي ، بزګر ، ښاغلي ، باتور ، او آریا ورته اوسیدونکي ته ویل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱-۲ آریانا ـ اریانا Āryānā (اوسنی افغانستان):

په دې کې هېڅ شک نه شته چې له باخترڅخه اریایانو په تدریج سره دهندوکش دواړو لورو ته خواره شول او د آریا دکلمې شتون د سیندونو ، ښارونو او ځینو قبایلو په نومونو کې هغه یادګار دی ، چې په دې ځمکه کې د دوی د خوارو ورو کیدو ثبوت ښیي او د دې کلمې یا نوم په ډېره پیمانه یادونه او کارونه په تاریخي اسنادو کې د دې خبرې ثبوت او دلیل دی ، چې به خپله د تمرکز نظر له بل هر ځایه زموږ په هېواد کې ښیي.

د آریا د کلمې لرغوني ریښه چې په پورته ځینو کلمو کې وښودل شوه په خپل پخوانی څو زره کلن مفهوم او معنا سره له منځه نه ده تللې او د دې سیمې او هېواد د خلکو په دودونو او عنعناتو کې را پاتې ده. (ودا یا ویدا) د سانسګرېټ هغه ژبه چې ویدي سرودونه او سندرې په هغې ویل شوي ځینې پوهان یې آریا یا آریایي باختري) ژبه بولي چې د آریا جمع بڼه آریان کیده؛ چې آریا د نجیب او آریان نجیبان معنا درلوده. څرنګه چې آریان یعنې نجیبان د هندوکش دواړو خواوو ته ځایونه ونیول او استوګن شول. خپل هېواد یې په خپل نوم آریانا (د نجیبانو ټاټوبی) ونوماوه او دا کلمه په دا سې بڼه منځ ته راغله چې د اریان د کلمې وروستي (ن) ته یې نسبتي زور (فتحه) ورکړه او آریان د ځای نوم (اسم مکان) په بڼه منځته راغی. چې دا زور ځینو په (هـ) او ځینو په الف بدلون ورکړ. ولې د دې له پاره چې د ګړدود (لهجې) د آسانتیا له پاره کوم توپیر چې منځ د جمع بڼې او ځای نوم کې دی، لیکنه یې دالف په بڼه ډېره ښه ده. چې دا هم هغه د آریانا کلمه ده ، چې د نجیبانو استوګنځي په معنا ده. دا نوم د آریایانو د خورو ورو کیدو وروسته زموږ هېواد ته کارولی شوی دی. او زموږ د هېواد

(c) ketabton.com: The Digital Library

(افغانستان) تر ټولو لرغونی نوم دی.[۳۲:۳۲ مخ] په دې کې هېڅ شک نه شته چې د آریا استوګنځی معنا او مفهوم او د هندوکش دواړو لورو مستعد و خواوو ته یې نسبت د آریایي استقرار او ځای پر ځای کېدو یاد ګارونو ثخه دي. مخکې له دې چې هر ځای ته دوی ولېږدېږي او عمومیت پیدا کړي یو لړ ټوټو او قطعاتو د ځمکه کې لکه د آریا ورته آریا ورشه، آریان ویجه یا ایریان ویجه په بڼو کې راڅرګنده شوه او په پای کې پراخې سیمې او قلمرونه چې د پامیر او هندوکش د سیندونو له بهیر ثخه خړوبیدل او د آریانا په نوم ونومولې. په بله وینا دا نوم له دوو برخو ثخه جوړ دی. چې یوه یې د آریا او ځانګړي نوم (اسم خاص) دی. هماغه څو زره کلن پخوانی نوم. چې آریایایي او ویدي قبایلو ځانته په ګډه توګه اینبوولی و. او بل هم د (نا) چې په حقیقت کې هم هغه (نون) مفتوح دی. چې داوستایي په زمانه او مهال کې د (ایریا) کلمې سره پیوست شو نسبتي معنا او مفهوم لري. وروسته وروسته په دې وزن او آهنګ ډېر نومونه رامنځته شول. لکه ساکستانا (داسکایانو یا ساکانو استوګنځي)، زرانجیانا (د زرنجیانو استوګنځي)، بکتریانا (د باختریانو استوګنځی او داسې نور. د آریانا نوم د ډېرو پخوانیو ویدي او اوستایي دودونو ثخه نه دی هیره شوې او زموږ د خلکو او پرګنو پر خاطرو، سندرو او نورو تاریخي دودونو کې ساتل شوي دي. د لومړي ځل له پاره یوناني تاریخ پوه اراتوس تنس Eratosthenes د دې نوم یادونه کړې ده.[۱۷۵:۳۷ مخ][۱] چې د عیسی[ع] له زیږون ثخه مخکې د دریمې پیړۍ په لومړۍ نیمایي کې ژوند کاوه. چې دده د لیکنې اصل په لاس کې نه شته بلکې سترابو د یونان تاریخ او جغرافیه پوه (۲۰ مخزیږد تر ۱۹ م ز) د هغه له خولې د آریانا کلمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

یاده کړې ده ؛ سربیره په استربو ، بطلیموس ، پلیني ، کورتیوس Cortius اراتستنس Eratosthenes (۲۴۷-۱۹۲ مخزیږد) اپودوروس ارتمیس Apolodorus opartemis د آریانا نوم یاد کړی دی.[۳۲:۳۳ مخ] احمد علي کهزاد په خپل کتاب تاریخ افغانستان لومړي ټوک کې د استرابو په حواله لیکي .(باکتریانا یا باختر د آریانا مرغلرې او تر ټولو عمده ، مهم او لایتجزایي برخه ده. همدا رنګه په ۲۳ مخ کې له میلاد څخه او ۲۱ میلادي کلونوکې د یونان پوه سترابون د (اراتستنس ۲۹۲ -۲۴۷ مخزیږد) په حواله لیکي. چې د آریانا لویدیځ لورته هغه کرښه پرته ده ، چې پارتیا Parthia له میدیا Media او کرمان Carmania له فارس څخه جلا کوي.[۴۱:۱۷ مخ] غلام محمد غبار د خپلې یوې رسالې (افغانستان به یک نظر) په څلوم او پنځم مخ کې د آریانا څلور خواوې داسې را پیژني. «ختیځ یې اباسین ، لویدیځ ته یې هغه کرښه چې د کرمان او پارتیا ولایتونه په افغانستان کې داخلوي، او فارس او میدیا له آریانا څخه بیلوي شمال لورته یې د جیحون (آمو) همدا راز سیحون (سیردریا) ،او سهیل لورته یې د هند سمندر شتون لري. د آریانا څلور خواوې سترابون: هندوکش د همالیا مستقیم امتداد او هند سمندر یې ورسره د آریانا سهیل ته ښودلي دي. پردې بنسټ آریانا د سهیل او شمال له لوري په همالیا او د هند په سمندر پورې محدوده وه، چې هند یې هم په محوطه کې دی سرحد یې اندوس (اباسین) ګڼي .دآریایانو لویدیځې پولې مستقیماً د خزر له دروازو څخه دماغه جاسک سهیل ته رسیږي. د آریانا په شمال لویدیځ کې دخزر دروازې هرکانې او پارتي شامل دي. آریا ، مرګیانا ، او باکتریانا دیو بل ترڅنګ موازي پرتې دي. نوموړې، دماغه جاسک د مکران او کرمانیا په ګډون د آریانا د جنوب لویدیځه نقطه تائیدوي. سترابو په خپله جغرافیه کې ګډروزیا او اوریتونه هم یاد کړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي ، چې د آريانا په سهيل کې له سنيد څخه تر کرمانه غزيدلي دي او د آريانا د قلمرو جز شمېرل کېږي. د اراتوستين دوينا له مخې د آريانا حدود هماغه دي ، چې پارتيا له ميديا او کرمانيا له پارسيه يعنې فارس څخه بيلوي. يعنې هماغه کرښه چې د خزر له دروازې يا د فيروزکوه له تنګي څخه غزيدلې او تر دماغه جاسک پورې محدوديږي. په داسې ډول چې پارتيا او کرمانيا د آريانا په خاوره کې داخليږي ، ميديا او فارس د آريانا له حدودو څخه دباندې دي ، سترابون د آريانا سور(عرض) له شمال څخه سهيل ته د اندوس (اباسين) په اوږوالي دولس زره تر ديارلس زره (۱۲۰۰۰-۱۳۰۰۰) ستاده او اوږوالی يې څوارلس زره(۱۴۰۰۰) ستاده چې يو پخوانی مقياس دی ګڼې. (۲۱:۱ مخ) کيدای شي د آريايانو ليږديدنې او مهاجرتونه د دويمې مخزيږد پيړۍ په دويمې نيمايي کې په لاندې توګه شوي دي:

۱. دآريايانو لومړنۍ ډله د آريايانو نژادي ورونه يعنې دهند آريايانو چې په باختر کې تر يوې مودې او سيدو وروسته او سني هندوستان ته ور وکوچېدل او په يوه شنه او ښېرازه سيمه کې ميشت شول. دغه سيمه يې په خپل ملي نوم آريا ورته Arya varta د نجيبو او شريفو خلکو مېنه، د آريايانو ټاټوبی ونوموله. د آريا کلمه په سانسکرېټ ژبه کې د آريا آورته Ārya+āvarta په ترتيب سره راغلې لومړی جز يعنې (آريا)يې د اندو اروپايي دنامتو ټبرونو د يوه ټبر نوم او دويم جز (آورته) يې په سانسکرېټ کې د استوګنځي ، کور او هېواد په معنا دی. د آريايي لرغونوژبو (سانسکرېټ او اوستا) د ټوليزې (کلي) قاعدې پربنسټ کله چې په مرکبو کلمو کې دوه مشابه توري يو ځای راشي يو يې حذفيږي. له همدې امله (آظيه ورته) په آريه ورته Ārya+āvarta اوښتې ، چې معنا يې (د نجيبو او شريفو خلکو يا دآريايانو سپيڅلی ټاټوبی) دی. د هند شمالي او مرکزي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیمو نوم آریا ورته و چې په سهیل کې د ویندهیا Vindhya د غرونو لړۍ او په شمال کې د همالیا د غرونو لړۍ ترمنځ ، او لویدیځ او ختیځ له لوري د ګنګاه او اباسین راجپوتا Rajputana(کوچ) catch او پنجاب ، سند ترمنځ پرته ده. د هند آریایانو چې د آریا ورته له نوم وروسته کوم نومونه خپلې خاورې ته ورکړي هغه بهاراته ، بهومي Bharatabhuni او بهارته ورشو Bharata varsha وو. ددې کلمې لومړی جز یا برخه چې بهارته دی. دا د یو داستاني ځواکمن پادشاه نوم چې د دوشننته Dushanta او ملکې شګونتالا Shukuntala زوی و. او په ټول هند واکمن و. بهومي کلمه نن ورځ په دري ژبه کې د مرزو بوم په نوم یادیږي. چې د ځمکې او خاورې معنا لري. او په اورمړي ژبه کې بومه Buma خاورې ته ویل کیږي ورشه د ورته او ښتې بڼه ده او په پښتو ژبه کې نن ورځ دا کلمه د شنې او ښیرازه سیمې ته کارونه لري. لکه ورشو چې د څرځای سره په یوه معنا کارول کیږي. بل نوم چې د هند آریایانو ته ورکړی شوی ، هغه د آریایانو له خوا ، څرنګه چې آریایان د اباسین خاورې ته هند وایي. وروسته له دې کلمې سره د (ستان)برخه چې په اوستا او زړې فارسي کې ستان Stān دی یو ځای شوی. په سانسکریټ کې ستهانه Sthana کلمه چې آریایي د ستانه Sthana معادله ده موجوده ده. په هندي ژبو کې (بویه) چې معادله یې سندهو – ستهانه Sindhu-sthana ویل شوې وای. د آریایي لیږدیدونو یا مهاجرینو بله ډله آریاني څانګه وه. چې د دوی لومړنۍ جوپه د خپلې لومړنۍ ستې څخه لومړی (آریانا وېجه Airyana wēja ته راښکته شول. ورو ورو دآریاني سیمو په ټولو شپاړلس قطعو ځمکو کې چې د وندیداد Vīdaēva-dātā په لومړي فرګرد کې د فصل کې یې یادونه شوې ده. میشت شول. دغه ټاټوبي ته یې خپل ملي نوم ورکړ. اریانا

(c) ketabton.com: The Digital Library

Ariana یعنې د آریایانو خاوره. و نومولـه د اوستا دمتونو لـه مخې دغـه هریو هېواد په اهورامزدا ښـه ښکلی او پـاک پیدا کړ، خو بد ذاتـه شیطان دغه هریووه ته دښمني او کینې لـه مخې زیان ورساو. د وندیداد د لومړي څپرکي د پیل په اوله اودویمې فقروکې د آریایانو دغـه پخوانی د راښکته کیدو ځای داسې یاد شوی دی (آهورا مزدا ، سپته مـان زردشت تـه وویـل ، که چیرې ما په هغه ځمکه باندې چې خوشحالي ښـونکې نه ده. ارامـي او سوکالي نه وای پیدا کړې ، خامخا به د نړۍ خلکو آریانا ویجه ته مخه کړې وای. لومړنی ځای او کلی چې ما آهورا مزدا غوره پیدا کړ ، آریانا ویجه ده. د دایتي نیک (آموسین) پر غاړه وروسته دغلته د اهریمن یا شیطان د ضرر وزر وجنګاوه ، مار او سخت ژمی یې پیدا کړ. لس میاشتې دلتـه ژمی او دوه میاشـتې اوړی او دا دوه میاشـتې داوړي هـم سړې دي د اوبـو لـه پـاره سړې دي. د خاورې له پاره سړې دي او د ګیا له پـاره ، دلتـه د ژمي مرکز دی دغلته د ژمي زړه دی، کله چې ژمی تیر شي ډېر سیلابونه راځي. د آریانا ویجه ځمکه چې آمو سیند یې خروبوي د سیر سین یا سیحون او آمـو سین جیحون تـرمنځ او ښـایي د آمـو سین دواړو غـاړو تـه بـه هم واقـع او شـتون ولـري؛ Harvard د پوهنتـون اسـتاد مایـل ویسـتیل Michael witzel پـه خپلـه یـوه مقالـه(آریایـانو هېـواد) تـر سـرلیک لانـدې اوسـتایي ۱۲ کـورنۍ سیمې په لاندې توګه را پیژني:

۱. آریانا ویجه(Airyana wēja)

۲. سغد (Suydjaya) په سغدیانا کې(Sojdiana)

۳. مروه ، مرغاب(Nourv) او (Marrow په Margyana) کې

۴. بلخ(Bacprina–Bāxdī)

۵. مینه(Nisāya)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶. هرات Harōiva (aria)
۷. کابلستان (Vaekr∂r∂la - Kabulistan
۸. اُرګون (urva)
۹. د کندهار (Xn∂nta) (واژه نامه اوستا احسان بهرامي ۱۵۵۴ مخ)
۱۰. ارغنداب (Xaraxǎiti)
۱۱. هلمند (haētmant)
۱۲. دبدخشان راغ سميه Raray(-(Rajay))
۱۳. چراخ ēaxra د لوګر خرخ ولسوالۍ
۱۴. وانه وزيرستان کې (Var∂na)
۱۵. پنجاب (haptahdndav)
۱۶. سير دريا سيحون (Rarjyha)

د آريانا ويجه کلمه چې لومړنۍ برخه يې هم هغه آريانا ده د ارباب والا ، خپلواک ، آزاد ، مومن ، نجيب ، شريف ، ريښتني ، زړور او د ښاغلي په معنا او دويمه برخه يې آرياني او سنيو ژبو کې ترموږ نه ده رارسيدلې. زموږ د پخونيو نژادي ورونو په سانسګريټ بيجه bija يا ويجه Vaējah د تخم په معنا ده ، بيجه پورا Bijapura چې د انار په معنا دی لفظاً له تخم څخه ډک يا د ډېرو دانو درلودونکي ته وايي. پر دې بنسټ آريانا ويجه يعنې د آرياني پښت د تخم او اصل ټاټوبي معنا لري. آريانا د لرغوني آرياني د اريا arya د اضافي حالت د جمع بڼه ده. آريانا د لرغونو آريايانو د مېنې نوم دی. د لرغونپوهانو له خوا د مرکزي آسيا په اړه د ښکار پر بنسټ د ژوندانه ډول ډول نظامونه ليدل شوي دي. د سيمې خلک د ډول ډول خوځښتونو او مهاجرتونو په وړاندې واقع شوي دي. چې لومړنۍ د دريمې زيږديزې زريزې په سرکې د اروپا په لور د همدې سيمې (مرکزي آسيا) يوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډله او سیدونکي د آمو سیند غاړو ته راښکته ، چې آمو سیند د طبیعي ټولنیزو او پوځي ګټورتیا له مخې دغې ډلې مهاجرینو ته میتافیزیکي اړخ پیدا کړ او سپیڅلي شوي دي. د همدې سین په غاړو کرار کرار میشتیدنه شوې او د وخت په تیریدو سره د آریایانو پراخه سیمه ګرځیدلې، چې آریانا نومول شوې ده. آریانا که له یوې خوا زموږ د لرغوني هېواد پخوانۍ ویاړلې کلمه ده ، له بلې خوا زموږ د هېواد د تاریخ د پیړیو په پوړیو کې اند تر دې دمه پورې دا نوم ژوندی دی. (۱: ۲۰ مخ) نه یوازې دا چې دآریانا کلمه بلکې د آریانا اړوند د شپاړلسو سیمو کلمې په خپل اصلي یا ځینې په لږ بدلـه بڼه چې اصلي ریښه یې ساتل شوې ده تر او سه پورې په کلتوري ، فرهنګي ، جغرافیایي ، سیاسي ، اقتصادي ، ټولنیزو او پوهنیزو برخو کې ژوندۍ او په ورځنیو چارو کې کارول کېږي او وخت په وخت پر استوګنځایونو ، دولتي ودانیو ، عام او خاصو نومونو ، کارځایونو ، واټونو ، شرکتونو ، ښوونځیو ، ډلیزو رسنیو په هره برخه کې د وګړو په تخلصونو او نومونو په بڼه هم کارول شوي دي. چې ښې بیلګې یې د آریانا دایره المعارف ټولنه د آریانا افغان هوایي شرکت ، اراکوزیا راډیو ، آریانا ښارګوټی ،آریانا مېنه ، آریانا هوټل ،آریانا ترانسپورتي شرکت، آریانا مجله ، آریانا تلویزیون ، آریانا څلورلارې ، آریانا پوهنتون ، آرین ، آروین ، آریا ، آرین زی او داسې نور نومونه چې تر اوسه زموږ په بډای کلتور او فرهنګ کې ځای لري.

په پای کې په لنډه توګه ویلی شو چې ؛ آریانا مفهوم او معنا د لرغونو آریایانو د ټاټوبي ، استوګنځي ، مېنې ، سمیه او هېواد مفهوم لري. د آریانا د کلمې د سیمیز مفهوم د لا روښانتیا له پاره د لرغونې آریانا نقشه او دسترابون د نړۍ په نقشه کې د آریانا هېواد په لاندې توګه د کاغذ پرمخ راوړ:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لرغوني آريانا نقشه

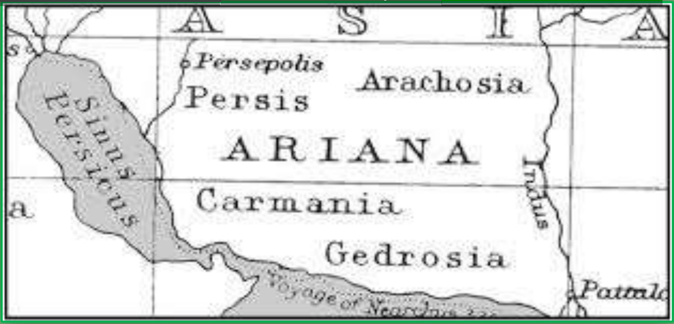

(د اريانا موقعيت د سترابون په نقشه کې)

(H.L.F : ٤٧)

۱- شکل

٤٧

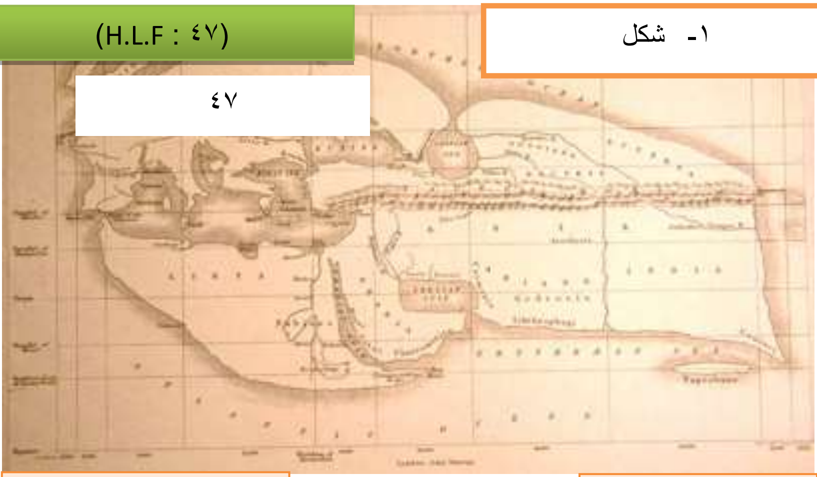

(H.L.F : ٤٧)

۲- شکل

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱-۳آریایي(Aryaei):

آریایي هغه اصطلاح ده چې په بیلا بیلو معناوو کارول شوې ده ؛
« آریایان هغه څوک دي چې په آریایي ژبه خبرې کوي پر دې اساس نو د دوی حال، رنګ ، پوست، وینه او له هر پښته چې وي تو پیر نه لري. یوازې او یوازې په دې تعریف کې مقصد او منظور ژبه او پرته د ژبې له مخې بل څه په پام کې نه دي نیول شوي.» (۳:۱۳ مخ) آریایي ، آرین یا اریک ژبه د ژبپوهنې له نظره هغه ژبه ده چې اندواروپايي کورنۍ د اندواریاني له څانګې څخه شمېرل کېږي. آریا Āryā په اوستا airya لرغونې فارسي کې ariya ، سانسکرېټ arya هغه نوم دی چې د آریاني او هندي شمالي هند خلکو (هغه کسان چې په اندوآریاني ژبه خبرې کولې). ټبرونو یا قومونو ګڼو نیکونو ځانونه پرې معرفي کول او هغه یې د اصیلو ، شریفو ، خپلواکو او ډېر نجیب په معنا بلل دي.هر څوک چې د آریا په اصل و قوم و نژاد وي. یا ورسره تړلی وي. آریایي ، آرین یا آریان نوموي. هغه اندو اروپایي قوم چې په ډېر لرغوني پیر کې یوځای ژوند سره کاوه ، چې وروسته په دوه څانګو وویشل شول. یوه څانګه هند او بله یې آریانا ته راغله. پوهانوآریایي کلمه په ځانګړې توګه ټولو اندو اروپایي یا اندو ګرمانیک ژبو په توګه چې پیژندل شوې کارولې ده. همدارنګه یې د ټولو هغو خلکو له پاره چې په پورته یادو ژبو یې خبرې کولې. د آریایانو اصطلاح کارولې ده. مګر په دې وروستیو کې د هر اړخیزو پوهنیزو څېړنو وروسته دې پایلې ته ورسیدل چې ؛ آریایان Āryansد اندو اروپایي ختیځه څانګه ده ؛ چې په اریک (آریایي) ژبه خبرې کوي. یعنې نن ورځ غالباً د آریا کلمه د اندو آریایي ، آریاني ، نورستاني او داردي پښت ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویل کېږي او د دې ټبرونو د ژبو ځانګې ته آریایي وایي. د آریا کلمه په ویدا سانسکرېټ کې د ښاغلي ، محترم مکرم ، مومن ، وفادار او د آریا ورته اوسیدونکو په مفهوم راغلې دی. د آریا کلمه د لرغونو آریاني ژبو د هغو له ډلې څخه په اوستا کې په لاندې ترتیب سره یاده شوې ده: په لومړي وندیداد فرګرد کې آریانا ویج Airyana vaējah (د آریاني پښت ټاټوبی) د مهریشت په ۱۳ او ۱۴ برخه کې مروه ، هرات ، سغد او خوارزم ، آریو شیانه Airyoshayana (د آریایانو ځاله یا کور) یاد شوي، د فروردین یشت په ۳۱ برخه کې ایریاوه airyava چې لفظاً د آریایانو د مرسته کوونکي په معنا دی، چې د منوش چهره Manush chitra د کورنۍ نوم دی یاد شوی دی. آریا کلمه خشاثره Xšatθra په ترتیب دحکومت ، دولت او هېواد معنا لري. airyanamxšaθra د آریایي استوګنځي او ښار چې وروسته بیا په پهلوي ژبه کې ایران شار eranshar شوی دی. د آریا کلمه dahya یعنې لس سیمې کلمې په ترتیب سره aryanamdahyunam د آریایانو کلي او بانډې او ټاټوبي ، دخوارینا ẋar∂anah د کلمې په ترکیب سره aryanam ẋar∂anah نومیالي مخکښ په معنا .

د یوناني تاریخ پوهانو په لیکنو کې د آریا او آریایي خبرو سره له آریانا څخه د ډېرو نامیالیو له نومونو سره مخ کیږو . چې د آریا له کلمې سره ترکیب شوي دي. یوناني: airabazos ، آریاني : ariabazu هغه ځوک چې د آریاني مېړه او ځواک څخه برخمن وي. یوناني : ariazatos ، آریاني : ariazantu د مادانو یا میدیانو د یوې قبیلې نوم.یوناني: ariasai, آریاني ariaspa: (د آریایي اسونو لرونکی) د هغې قبیلې نوم دی چې ؛ دهلمند د سین دواړوغاړو ته استوګن وو.یوناني : arikai ،آریاني : aryaka

(c) ketabton.com: The Digital Library

(آریایان) ، د سیردریا د غاړو ښاري قومونه ، یوناني: arya piasus ، آریاني: arya-paisa د آریایي جامو او ګاڼو لرونکي. د آریان Aryan نوم په آسي (آستي) په آلان Ālān بدل شو. چې د هم هغه آستي ټبر نوم آلان و. او آلان په لرغوني یونان کې aλavoī دی. د آریا اصطلاح اندو اروپایي ، اندو آریایي د (ار) د فعلي ریښې څخه ترکیب شوې چې د اندو آریایي ار ننښې او روستاړی دی. په ټولیزه توګه دا روستاړی چې فعلي ریښې ته متصل شي له هغه څخه نوم یا ستاینوم جوړوي. دا سې شواهد شته چې د ya روستاړی د آریا په کلمه کې د صفت جوړونې کارونه لري. یعنې ستاینوم چې د نوم ځای یې نیولی دی. دآریا ، آرین ، آریانا ، آریاني Āryāni ، آریو Ārio آري Ārii او آلان غوندې اصطلاوې له یوې ستې څخه دي. چې د آریک څخه اشتقاق او رامنځته شوي دي. آریک یا آري په خپل وار سره له var فعلي ریښې (نجیب) او د ya روستاړی جوړ شوی دی. د آریا کلمه د اوستا په متونو کې Āirya په سانسکرېټ Ārya همدا راز په لرغوني فرس په لرغوني یوناني arioi د باختري ژبې د رباطک په کتیبه ، منځنۍ فارسي ، تاجیکي ، دري او پارسي ژبو کې یاده شوې ده. (۴۱۳:۵ مخونه)

په پایله کې ویلی شو چې آریایي هغو خلکو ته هغه شخص یا خلکو ته ویل کېږي چې د آریا له پښته او آریایي اړوندو ژبو خبرې کوي آریایي ګڼل کېږي او دغه کلمه د آریا ، او آریانا د کلمو نسبتي ستاینوم دی.

۱-۴ آریاني (Ariani):

د تاریخ په اوږدو کې په علمي او څېړنیزو غونډو کې په وار وار دا پوښتنه راپورته شوې ده ، چې آیا د آریانا کلمې له پاره په نښو ګړدودونو (لهجو) او تعبیرونو کوم ستاینوم کولای شو ؛ جوړ کړو چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

آریانا د ټولو اوسیدونکو او دهغوی د مدنیت او نورو بیلابیلو مادي او معنوي امتیازاتو له پاره پرته له کومې استثنا وکارول شي. زما په اند دکوم صفت او بل څیز جوړوني ته به اړتیا نه وي. څرنګه چې مخکې مو د دې لیکنې په بیلابیلو سرلیکونو کې تشریح او سپړنه وکړه. په دې کې هېڅ شک نه شته چې د آریانا نوم د آریا څخه جوړ او منځ ته راغلی دی؛ یعنې لومړی د ټبر نوم او بیا دهغوی د استوګنځي نوم منځ ته راغلی دی. (آریا + نا = آریانا) مګر څرنګه چې آریا لرغونی مفهوم لري او هغه پخوانی مهال او زمان را نغاړي چې ټولو آریایان ، هندیان او پارسیان هلته یوځای وو. پردې بنسټ دا کلمه باید په خپل ځای د هم هغه وخت اړوندو څیزونو او ارزښتونو له پاره په خپل ځای پاتې شي او پاتې ده. د آریانا له کلمې څخه دا سې یو صفت را مځته کړو چې اوسنۍ آریانا د ټولو سیمو له پاره متوازن صفت او نومونه وي. هغه صفت چې د آریانا له نوم څخه جوړ شوی وي. هغه په طبیعي توګه آریاني Ariani دی. ولې ژر باید دا یادونه وکړو چې دا صفت موږ اوس نه جوړ وو بلکې د وخت په تیریدو سره جوړ او کاریدلی دی. چې دلته یې د بیلګې په توګه د (بیلیو) یادونه کوو: چې د خپل اثر په لومړۍ پاڼه (تجسسات نژادي در افغانستان) کې دا صفت په طبیعي او مطلوبه بڼه یعنې (Ariani) کارولی دی. (۱۱۷:۳۸مخ) همدا رنګه اکادمیسین داکتر عبدالاحد جاوید (د اوستا نومي اثر **۱۹۹۹** م)کې د اراتوستین او سترابون په حواله لیکي: «آریانا اوسیدونکو ته د اریاني ها نوم Arianiens ویل شوي دي. (۱۹:۲۴مخ) همدارنګه سر څیړونکي داکتر خلیل الله اومړ په خپله یوه مقاله او لیکنه کې چې د (آریاني Āryani ژبې) تر سرلیک لاندې لیکلي: آریاني ژبې په پراخه سیمه کې چې د سهیل له خوا د فارس خلیج او عمان سین د لویدځ له لوري بین النهرین ، شمال له خوا د

(c) ketabton.com: The Digital Library

قفقاز غرونو او دمرکزي آسیا دښتې محدودوي او په ختیځ کې د ژبو ټول افغانستان او د پامیر ځینې لوړې برخې د اباسین تر خولې پورې نیولې دي. (۹:-۱۳۳مخ) په پای کې یوې بلې د پام وړ مسئلې ته غوا ړم اشاره وکړم چې ؛ د فارس یا اوسني ایران هېواد د نومولو په اړه د لویې یا سترې آریانا د پراخې سیمې او ساحې اړوند تاریخ او ژبو ته نغوته کوم. د اوسني ایران نوم د شپږمې مخزېږد پیړۍ په نیمایي کې پارس Persian و او په ۱۹۳۵ م کال یې د ایران په نامه ونوماوه. د پارس ځینې وګړي آریایي نژاده دي. د پارس نومونه په ایران یا د ایران په نوم د آریانا اړوند ټولې قضایاوې د بیلګې په توګه فرهنګي ، تاریخي ، کلتوري مسایل او د ژبې مسئلې له ستونزو سره مخ کړي دي، د آریایانو قلمرو او پولې او آریاني ژبې د اوسني ایران او پروني پارس د آریانا په مقابل کې له محدودو او وړو سیاسي پولو ، سرحدونو او محدودو شخه خورا ډېرې پراخې او لرې ځي. د ایران صفت یا ستاینوم فني او ژبپوهنیزه معنا ایراني له دې متداولې یا دودیزې معنا سره چندان سمون او مطابقت نه لري ؛چې دا ابهام او سوتفاهم چې د آریانا یا د تاریخ ارزښتونو ، ویاړونو ، ژبو ، ژبپوهنو او فلالوژیکي نومونو د (ایراني) په نوم کارونه په قطعي توګه د ستونزو سبب ګرځي. چې دد دې ستونزو د لرې کولو له پاره د لویدیځې نړۍ پوهانو هم خپله پاملرنه را اړولې ده او یو شمېر بیلابیلې نومونې یې وړاندې کړي دي. چې تر اوسه منل شوي نه دي. په دې وروستیو کې افغان پوهانو لکه پوهاند عبدالحی حبیبي ، داکتر غلام جیلاني داوري ، پوهاند محمد رحیم الهام او نورو چې د دغو پوهانو یادونه به د بیلګې په توګه زموږ د ادعا په ثبوت کې کافي وي.دوی په دې برخه کې پر ځای او له هوښیارۍ شخه ډک ګامونه پورته کړل چې د فرهنګي ، کلتوري ، تاریخي او ژبنیو مسایلو کې د ایراني

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوم پر ځای د پخوانۍ ریښې پر بنسټ د آریاني نوم وکاراوه. د آریانا ، آرین او آریا نوم دا امتیاز او ارزښت لري چې هم د آریانا او آریا نوم وساتي او هم په عین وخت کې د اوسني ایران څخه خورا ستر ، پراخ قلمرو او د پخوانۍ آریانا سیمې په برکې نیسي.(۱۳:۱-۵ مخونه) لنډه دا چې آریاني اصطلا دزړې ریښې پر بنسټ د پخوانۍ آریانا د نوم دژوندي ساتلو او د پروني پارس او اوسني ایران له وړوکې سیاسیجغرافیایې د انحصار (د آریانا د ټولو امتیازاتو او ارزښونو)څخه د ژغورلو او د (باختري، پرسیک) ژبو دډلوله پاره دمناسب نوم او پرځای اصطلاح کارونه ده.

۱-۵ژبه:

په خوله کې دژبې دوضعي او بڼې پراخه اغېزه په وینا کې دډول ډول غږونو په رامنځته کولو کې دخالت او دخبرو په جوړولو کې ددې غړي عمده برخه اخستنه ددې لامل شوی دی، چې دبشري اړیکو دامهمه وسیله دژبې په نوم یاده شي.

ژبه هغه انساني ځانګړنه ده، چې دانسان له پیدا ایښت سره سم منځته راغلې، او داساني کلتور ترټولو لوی او خورا ستر ارزښت ګڼل کېږي.(۹:۴۲مخ)

دژبې پوهانو او څېړونکو د تاریخ په اوږدو کې ستري څېړنې او ګړو بړنې کړې دي بېلابېل اندونه او نظریات یې ورکړي چې دهمدې نظریاتو په رڼا کې دژبې د پېژندلو موضوع ښه څرګنده او ښکاره ده په ټولیزه توګه ژبه دنړۍ ژبپوهانو په دوه اصطلاوو کارولې ده.

۱- Tongue چې په ډېری ټولنو او هېوادونو کې هغې یوې ټوټې غوښې ته چې په خوله کې شتون لري اود خوند ،مزې، ډوډۍ خوړلو او دژولو خبرې کولو لپاره ترې کار اخستل کېږي. ولې په ځینو ټولنو او هېوادونو کې همدا اصطلاح د پوهولو اورا پوهولو ژبې ته هم کارول کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲-اصطلاح ژبه Language: دلومړني انسان يعنې آدم (ع) څخه را وروسته دتاريخي شواهدو پربنسټ له ډېرو پخوا وختونو څخه راپدېخوا انسان په ټولنيزه توګه ژوند کړی او دژوندانه داړتياوو او خپلو غوښتنو دپوره کولو له پاره يې به بېلا بېلو وسيلو څخه کار اخيستی چې ترټولو مهمه وسيله ژبه ګڼل کېږي.ژبه يا Language کانديد اکاډميسن پوهاند محمد رحيم الهام داسې تعريف کړې ده: ژبه دغږيزو سمبولونو داسې يو اکتسابي او ميثاقي سيستم دی چې دټولنې وګړي يې له يوبل سره دمفاهمې له پاره کاروي.(۱۲:۷مخ)

دالهام په اند دسيستم اصطلاح ددې له پاره کاربدلې چې ژبه ځانګړې جوړښتي نظام لري او دانظام دژبې دجوړښت په هر پړاوکې شتون لري.دڅېړنې داسانتيا په موخه دژبې دجوړښت پړاوونه،دغږيزجوړښت په نظام کې دګړيز(صرفي)جوړښت په نظام کې اوغونډليز(نحوي) جوړښت په نظام کې بايد ووېل شي همدارنګه دسمبول ،نښو يادونه په هغو نښو باندې اطلاق کېږي چې پرڅه شي دلالت وکړي.خو (دال) او(مدلول) ترمنځ اړيکه وضعي اوميثاقي وي.دژبې رمزي نښې اوعلامې يعنې کلمې اونور معنالرونکي توکي له دې امله سمبولونه کارول کېږي چې هريو يې دداسې (دال) حيثيت لري چې په خپل (مدلول) باندې وضعي اوميثاقي توګه دلالت کوي.په عين حال کې دژبې دا نښانې ټولې غږيزې دي او په پورتني تعريف کې دا قيد راپه ګوته چې دپوهولو اورا پوهولو(مفاهمې) دوسايلوډولونه لکه (ايمايي ژبه) gesture Language،(علامه يي ژبه) Sign Language او د (ليک ژبه)written Language دپورته تعريف دمعرفۍ له ساحې څخه دباندې دي.(۲۲۸:۴مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې توګه ژبه په ټولنیز چاپېریال کې ټولنیز اصل دی. په دې معنا چې دیوې ټولنې وګړویو له بل سره دخپلو موخو ،خیالاتو ،غوښتنواو اړتیاوو دپوره کولو ،شریکولواونورو اړیکو دټینګولو له پاره دژبې څخه کار اخستل کېږي او ټولنیزو شرایطوپربنسټ دهغې توکي په خپل منځ کې دغږیزو سمبولونو اومیثاقي بڼو په ډولو سره برابرکړي او کاروي یې.ژبه نه یوازې داچې دانسانانو ترمنځ داړیکووسیله ده ؛بلکې د نورو ټولنیزو بنسټونو (کلتوري، پوهنیزو ،اقتصادي، سیاسي...) پایه هم ده اودخپلو ټولنیزوځانګړتیاوو په دلیل دټولنو له اختلاف سره سمه مختلفه ده.یا په بله وینا سره له دې چې دا اصل په ټولوبشري ټولنوکې شتون لري دنده او ونډه یې په ټولو ځایونوکې یوشان ده خو بڼه یې په ټولو ټولنوکې په یوه څېرنه ده او دعمل او کاروني لارې چارې یې دیوې ټولنې له بلې هغې سره توپیر لري.په داسې حال کې چې دژبې هره بڼه دیوې ټاکلې ټولنې دوګړوترمنځ داړیکواو پوهاوي دنده ترسره کوي.داخبره ټولوته څرګنده ده چې ژبې دبشري اړیکو ترټولومهمې وسیلې دي او ترڅوپورې چې دوګړو ،ټولنو ،ټبرونو ،قبیلو ،ولسونواو ملتونو ترمنځ داړیکو وسیله وي ژوندۍ ژبه ګڼل کېږي.کومو ژبو چې په هر دلیل په یوه تاریخي دوره کې پورته یادنقش له لاسه ورکړی هغوژبوته مړې او لرغونې ژبې ویل کېږي.(ژبه دصوتي علایمواو سمبولوداسې یواختیاري ،شفاهي سیستم دی ،چې دهغه په واسطه دیوې ټولنې غړي په خپل ثقافت کې دننه یو بل سره مفاهمه کوي) (ډاکټرهربرت دپنزل ګرامر)

بلاک او ټراګر ژبه داسې تعریفوي:ژبه له غږیزوسمبولونوڅخه یوداسې جوړشوی سیستم دی چې یوټولنیز ګروپ دهغې په واسطه له یوبل سره مرسته اوهمکاري کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبه فقط دبنیادم دخولې وتي هغه صوتي اشکالوته وايي چې دی پرې دخپلو خيالاتو اظهاربل بنیادم ته کوي.

ژبه چې په عربي يې لسان یا لغت بولي اوله یوناني (لوغوس) څخه به جوړه شوې وي چې معنايې کلمه ده او په اروپايي اصطلاح يې Languageبولي هغه رغونه دي ،چې ددغو په وسيله هر اولس دخپلو مقاصدو تعبيرکوي يا هغه اصطلاحي ویناوې دي، چې دیوه قوم پرژبه جاري وي.(۲۲:۳۲مخ)

ژبه په ټولنیز چاپېریال کې دپوهولو اوراپوهولو وسيله ده او ترټولو مهمه دنده يې پوهاوی دی. دپورته یادونو څخه داسې تحلیل کېدلای شي، چې ژبه په ټولو ټولنیزو بهیرونو او په هغو پورې اړونده برخوکې مخامخ اوغیر مستقیمه توګه ورګډه ده، هېڅ یوه داسې پروسه نشته چې پرته له ژبې او بوازې پرمخ ولاړه شي.دژبپوهنې يوه پوه اوڅېړونکي (بېنګ هاوز Ebbomghaus) دژبې په اړه داسې ويلي:ژبه په یوه رسم او رواج کې دنښونښانو یوه سیستم ټولګه ده او دغه نښې نښانې په هروخت کې تولیدېدای او منځته راتلای شي.(۲۳:۳۲مخ)

دژبې دپیدا ینبت په اړه بېلابېل نظرات شتون لري ،چې دټولو راوړل ناشوني دي ،بوازې دوه نظرونه را اخلم:ځینې په دې اند دي چې انسان پنځلس سوه زره کاله دځمکې پرمخ پرته له ژبې اوکلتورڅخه ژوند کړی اولس لکه کاله مخکې له نن څخه دژبې کارونه يې پیل کړې ده .

ولې مقابل نظریات يې چې زما په اند ځواکمن اوپرمعتبرودلایلو او اسنادوولاړدي هغه دادي:چې ژبه دانسان دپیدا ینبت سره سم منځ ته راغلې ځکه چې دانسان بوه نه شلېدونکې اومهمه ځانګړتیا ده .(۵:۱۸۲مخ)

همدا راز په دې اړه قرآن عظیم الشان صریح او ښکاره معلومات وړاندې کوي:(وعلم آدم الاسماء کلها)(سوره بقره لومړی سپاره ۳۱ آيات) ژباړه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

او الله (ج) ور وښوول آدم (ع) ټول نوموونه.(۳۰:۹۲مخ) چې د نومونو ټولګې څخه ژبه رامنځته کېږي. همدارنګه بل ځای فرمايي:(خلق الانسان علمه البيان) (۲۷سپاره ،الرحمن سوره،۲آيت)ژباړه – پيدا مې كه انسان او دبيان اوو ينا پوهه مې ورکړه.چې د دې آيات له مخې ثابتېږي چې د انسان له پيدا ښت سره سم ژبه هم منځته راغلې ده .دژبې په اړه د پورته ټولو تعريفونو او اندونو په پای کې بايد ووايم چې که څه هم ژبې دلومړني انسان يعنې آدم(ع) څخه را وروسته دتاريخ په بهير کې بېلابېل پړاوونه او ډولونه تېر کړي دي؛ترڅو دې حد او موقف ته را رسېدلې ده ، نو زه به هڅه وکړم داوسنيو حالاتو او نظرياتو سره سم يوڅه ناڅه وروستی تعريف ورته ورکړم. ژبه د يو لړ معنا لرونکو وييزو او اوريېزو غږونو يو داسې سيستماتيکه ټولګه ده ،چې انسانان خپل اندونه ، خيالات، افکار، عاطفې، احساسات، پوهې،تجربې،غوښتنې او هراړخيزې اړيکې دهغې په وسيله يو تر بله لېږدوي.دژبې وړتيا او استعداد د انسان له پاره طبعي او فطري ځانګړنه ده او په ټولنيز چاپېريال کې ژبه يوه ټولنيزه ، اکتسابي،ميثاقي او قراردادي پديده ګڼل کېږي.دژبې دجوړښت په اړه پوهانو بېلابېل نظريات وړاندې کړي دي چې دهغو له ډلې څخه يوڅو نظريات راوړو.ژبپوهان په لومړي سرکې ژبې په دوه کټګوريو وېشي.

۱ مصنوعي ژبې Language Arficial : هغه ژبې چې ديوه ځانګړي ميلي اونړيوالو موخوته د رسېدو له پاره دطبعي ژبې په مرسته رامنځته شوي دي لکه:رياضيکي، کيمياوي، کمپيوټري...ګډ سمبولونه يې ټاکلي دي.

- طبعي ژبه Natur Liche spreche:طبعي ژبې څخه موخه انساني ژبه ده چې انسانان يې د پوهولو او را پوهولو له پاره په ليکلي او ناليکلې بڼه په خپلو منځو کې کاروي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱-۲فلالوژي (Philology):

مخکې له دې چې د فلالوژۍ یا فقه اللغې په اړه هر اړخیز بحث وکړو ؛ دا باید ووایم چې فلالوژي د ټولو هغو پوهو او علومو څرګندونکې ده ؛ کوم چې د یوه ټبر یا قومونو دیوې ډلې ژبه څېړي او هغه ټولیز کلتور او ادبي آثار چې دهغې ژبې یا ژبو د وکړو په وسیله رامنځته شوي ارزوي. سره له دې چې اوس ژبنیو پوهنو او څېړنو ډېر دومره پراخ شوی چې د پوهنو بیلابیلې برخې د یو بل په مرسته د بشپړې څېړنې او سپړنې لاره هواره کړې . بیا هم د علام رشاد اکادمۍ د څېړونکي شیرشاه رشاد په اند ، لغت پوهنه (فقه اللغه) د ژبنیو څېړنو هغه بشړونکې څانګه ده ، که لغوي څېړنې په ډېره دقیقه او ژوره توګه تر سره شي د ژبو ویش او دهغو ترمنځ د اړیکو په پلټنه کې ښه پوره مرسته کولای شي.

همدارنګه استاد پوهاند عبدالحی حبیبي وایي: « په ژبنیو څېړنو کې د ژبو د پرتلیزې پلټنې بحثونه خوارا مهم دي او د دغو پلټنو په مرسته موږ کولای سو؛ ډېر ادبي او تاریخي حقایق څرګند کړو او د یوه محیط د ژبو او لهجو تاریخي اړیکې او خپلوۍ ځانته معلومې کاندو.»[۱:۳۲ مخ] فلالوژي یوناني کلمه ده چې ژباړه یې عربي ته فقه اللغه کېږي.چې د فکر کولو بحث او وینا سره ددوستۍ په معنا راغلې ده. خپله (فیلوس) یوناني کلمه ده ، (دوست) او لوګوس (فکرکولو ،بحث او کلمه) معنا لري. تر هغه مهاله چې په لرغوني یونان کې پخواني علوم سره بېل شوي نه وو. دا کلمه رامنځته شوې ، پرته له دې چې دعلمي فعالیتونو څانګه یې په پام کې ونیول شي ،ټولو علمي شخصیتونو ته فیلولوګ (د پوهې او وینا خاوند) ویل کیده.[۹:۱۴ مخ] روسته روسته بیا د علومو د تراکم او ډېروالي پرمختګ او اړتیا له مخې د بیلوالي او ځانګړیتوب په پایله کې د فلالوژي مفهوم او مضمون

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم بدلون وموند. دا چې په منځنيو پيړيو اود رنسانس دوره کې د لرغونې دورې د ليکوالو ليکنې د فلالوژي د پوهانو اصلي ماخذونه وو ، نو له دې کلمې نه هم د هغې پوهې استنباط وشو ، چې د لرغونو ادبي آثارو په تفسير څېړنه او مطالعه بسنه کوي.

د يادوشوو مستلزمو او اړينو آثارو څېړنه د هغو ژبو چې دا آثار پرې ليکل شوي او د هغوی د پيدا ينبت د مهال د فرهنگي او تاريخي وضعې څېړنه و. په دې ټولو سربيره د وخت په تيريدو د فلالوژي يا فقه اللغې اصطلاح د هغې پوهې له پاره وکارول شوه چې په راپاتې ليکنو او آثارو کې يې د هغې يا دغې قبيلې او ټبر کلتور او فرهنگ څېړي. ورو ورو چې د خلکو ترمنځ د اوسني صنعتي پير او پړاوو اړيکې پراخې شوې په اروپا کې ځو ملي دولتونه رامنځ ته شول ، نو د ژونديو ملي ژبو د راسپړنې او څيړنې اړتيا پيدا شوه. همدا مهال د ختيځو ژبو (ترکي ژبې – له ۱۵ زيږديزې پيړۍ راهيسې ، آريايي ژبې – له ۱۲ سپاړلسمې زيږديزې پيړۍ راهيسې همداراز فنلاندي ، قفقازي ، يغنوري د لرې ختيځ اونورې ژبې ....) اړونده لومړنۍ شرحه تاليف شوه. همدا رنگه د (تطبيقي گړدودونو او ژبو ويي پانگه)په نامه د روسيې پوه :س. پلاس تاليف چې د ۱۸ پيړۍ په پای کې په پترزبورک کې خپور شو ،د نړۍ د ۲۷۲ ژبو وييونه او لغات لري. همداراز د نولسمې پيړۍ متنونو د لرغونو او ژونديو ژبو د ېر هغه آثار د پوهانو په واک کې ورکړل چې پخوا تر دې ترينه نا خبره وو او د اړتيا له مخې د مطالبو د تراکم او پاړسوب له امله د فلالوژۍ پوهه يې هم په ځو څانگو وويشله. د بيلگې په توگه: سلاوي ، آريايي او روماني فلالوژي چې د نولسمې پيړۍ په پيل کې بيلې شوې او د لرغوني پېرد ليکنو او ليکوالو دمتونو او ليکنو د تفسير ، تعبير او لوستنې حواله يې په پخوانۍ يا په اصطلاح

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلاسیکي فلالوژۍ ورکړه.په دې توګه اوس په دوه ډول سره فلالوژي کلمه د ټولو هغو علومو ، پوهنو ، بیانونکې ده ؛ چې د یوه قوم او یا قومونو د یوې ډلې ژبه څېړي او هغه فرهنګي (عام کلتور او ادبي آثار) چې د هغې ژبې یا ژبو د ویونکو وګړو په وسیله رامنځته شوي ارزوي.

۱-۷د فلالوژي څېړنو موخې او دندې:

د ټولنیزې او پیښلیکي (تاریخي)ودې په بیلابیلو پړاوونو کې د یوه ټبر یا قومونو لیکلی آثار دي. له دې امله فلالوژي د کلتوري تاریخ او تاریخي پوهنو له ټول څانګو سره چې غالباً د تاریخ او فلالوژۍ څانګه ترسرلیک لاندې سره یوځای کېږي نیږدې اړیکې لري. د فلالوژۍ او تاریخ ترمنځ دنږدې اړیکو لامل دادی چې فرهنګي او تاریخي څیړنې تر ډېره بریده د لیکلو آثارو ، متنونو او سرچینو په څیړنې پورې اړه لري. هر څومره چې دا څیړنې د لیکنو آثارو تجزیه ، شننه او په تحلیل ولاړې وي. هغومره یې فلالوژیکي اړخ ځواکمن وي. له بله پلوه فلالوژیکي څیړنې په ځانګړې معنا یعنې ددغه یا هغه قوم د ژبې او ادبي آثارو ارزونه د ټولنې د ژوند د تاریخي شرایطو د څېړنې وړ ژبې او ادبیاتو په نظر کې نیولو سره ناشونې ده. ادبپوهنیز او ژبپوهنیز مصالح یو ډول دي یعنې کلمه ، هغه کلمه چې په غږ اداء شي یا ثبت شي یا متن خو د ژبپوهنې موضوع ژبه او د ادبپوهنې سکالو ادبي آثار ،دوه بیلابیل څیزونه دي. ادبي آثار چې د کلتوري تاریخ یو اړین توکی دی. په عقیدوي او فکري ښکاره جوړښت ، روبینا پورې اړه لري. خو کلتوري بهیر بیا په هغه ټولنې کې د تکامل سیر د تولنیزو قوانینو تابع دی. ژبه یوه ځانګړې ټولنیزه پدیده ده ، چې په فکر او ظاهري عقیدوي جوړښت پورې اړه نه لري. د تکامل بهیر یې د نورو قوانینو تابع دی. له دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

املـه کـه هغـه ځـانګې چې ژبـه يې موضـوع ده لـه هغـو ځانګو سره چې ادبي پنځونه يې موضوع ده يو ځای کړو له خورا ستونزو سره به مخامخ شو.(۱۴: ۱۰مخ) د ادبپـوهنې موضـوع ادب او ادبي فکـري آثـار دي او ژبپـوهنې موضـوع يعنې ژبه ،چې دوه سره بيل څيزونـه دي. ادبي اثار چې دکلتوري تاريخ يو مهم توک دی ، ديوه ملت فکري او عقيدتي روبنا پورې تړاو لري ، تاريخي او ادبي بهير يې د يوې ټولنې عقيدوي او فکري دټوليز تکاملي سير د قوانينو تابع ده. خو ژبپوهنه يا ژبـه پـه ټولنيز چاپېريال کې يوه ځانګړې ټولنيزه ښکارنده ده ؛ چې فکري او عقيدتي روبنا پوري اړه نـه لـري او پرمختيايي بهير يې د نورو قوانينو(ژبپوهنيزو) تابع ده. (۱۳: ۴۳مخ) له دې سره سره فلالوژي چې څو اړخيزه ، پيچلې او واحده راڅرګنده ده ،ځکه لـه پخوانيو وختونو څخه علمي دود او دستور په دې بنسټ ولاړ وه. هغه ډېرې تجزيې او ويشنې چې ددې پوهې پـه زده کړه کې ترسره شوې ددې پوهې شتون د پام وړ ګرځوي. او دا چې د ژبپوه او ادبپوه د څېړنې مطالب يو دي. هم د فلالوژي زده کړه د يوې ځانګړې پوهې پـه ډول غـوره کوي ، دبيلګې پـه توګـه سره لـه دې چې ادبپـوه اوژبپـوه د څېړنې پـه کړنلاره (طرزالعمل) کې ډېر توپير شتون لري او هغـه ژور توپير دی چې ادبپوهنې په کاري اسلوب کې له يوه او دژبپوهنې په هغې کې لـه بلـه پلوه تـر سترګو کېږي بيا هم دا دواړه پوهې له يو بل سره نه شليدونکی تړاو لري. ځکه چې د دواړو د څېړنې مواد هم يو ډول دي او دواړه د ليکنو آثارو او متنونو سره سروکار لري.

هغه لرغونې لوحې چې په ډبرو کښل شوي ، د منځنيو پيړيو خطي نسخې ، د پهلوانۍ حماسې ،عاميانه افسانې او معاصر هنري آثار ټول د کلام په مرسته بيان شوي دي.او نه يوازې د ليکنو ادبي آثاروبرخه ده؛ بلکې ژبني

(c) ketabton.com: The Digital Library

آثار هم دي او د ژبپوهانو څېړونکو پام هم ځانته اړوي. او د ادبپوهانو هم سره له دې چې دا پام اړونه سره توپير لري ، مثلاً مهم لرغوني آثار لکه: اوستا او يا د شهنامې په ډول د پهلوانۍ حماسې او په همدې مهال کې د آريايي ژبو د پام وړ مهم آثار دي. (تر دې چې اوستا د خپل پېر يوازينۍ تر اوسه را پاتې اثر دی. ژبه د ژبپوه د مطالعې موضوع ده ؛ ولې دادبپوه لپاره هم فوق العاده ارزښت لري د يوه قوم ادبي ، فرهنګي ، ملي نا ليکلي آثار او ليکني ادبيات د کلمې او غږونو نطق او يا ليکنې بڼې په وسيله بيان شوي او بيانيږي. د ماکسيم ګورکي د تعريف له مخې ژبه هم د ادبياتو اصلي او بنسټيز توکی دی او هم يې مصالح (ژبه د ادبياتو لومړنی توکی دی) او اصلي توکی دی. که عين وخت کې د ژوند له پېښو او پديدو سره يوځای شي – مصالح يې ادبيات جوړوي. څنګه چې مخکې مو يادونه وکړه ؛ فقه اللغه له تاريخ او کلتوري تاريخ سره نږدې اړيکې لري په ځانګړی توګه د ختيځو سيمو فلالوژي چې د تاريخي علومو په ډول ډول څانګو پورې اړه لري د ځينو اسبابو او لاملونو له مخې د ختيځو سيمو د تاريخ ، فرهنګ ، او ژبني تاريخ ادبياتو او ليکنو آثارو مطالعه چې پخوا هم د لويديځ د نظر ملاتړ او پوهې د سيوري لاندې ترسره کېده په ټيټه کچه کې ځای لري. د څېړنې او پلټنې په برخه کې د هغو سترو برياوو سره سره چې د وخت د شوروي او نورو هېوادونو د ختيځ پوهانو په برخه شوي هم دي. ختيځ پېژندنې زورې وروسته پاتې والی د لويديځ پېژندنې سره په پرتله له منځه تللی نشو شمېرلی. دا چې ډېر تاريخي آثار نه دي څېړل شوي نو ختيځ فلالوجيست اړ دی چې په يوازې ځان په هر اثر يا تاليف کې ورته را پيدا شوي فرهنګي او تاريخي اکر (حالت) او وضعې څېړنې ته همت وکړي. له بله پلوه په پخوانيو ليکنيو اثارو د کره کتنيزو تاليفاتو کمښت ختيځ پوه ،

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاریخ پوه اړباسي چې په نوموړو آثارو د فلالوژۍ له انده څېړنه وکړي. (۱۱:۱۴ مخ) په پای کې باید وو ایو چې د فلالوژي موخه او دنده داده چې د ټولنیزو او تاریخي ودې په بهیر کې دیوه قوم یا یوه ملت ژبني ، ادبي ، کلتوري او فرهنګي آثارو څېړنه ،ارزونه ،سپړنه او مطالعه کوي. او د تعریف په برخه کې یې داسې ویلی شو چې فلالوژي د یوه ملت یا ولس ژبه او په هغه ژبه لیکلي ادبي اثار چې د هغې ژبې د وګړو په وسیله د تاریخ په اوږدو کې رامنځته شوی (فرهنګ او کلتور) تر بحث او څېړنې لاندې نیسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دویم څپرکی

۲-آریاني فلالوژۍ ارزښت او آریانا پوهنه

آریاني فلالوژي هغه پوهه ده ؛ چې آریاني ژبې او هغه ادب (له دې ډلې ولسي ، نالیکلې پنځونې او ادبیات) چې د نوموړو ژبو په وسیله رامنځته شوی له تاریخ سره د هغو تړاو ته په پاملرنې سره مطالعه او تر څېړنې لاندې نیسي .له پورتنۍ پیژندنې ښکاره ده چې ددې پوهې بنسټ د آریاني ژبو له مفهوم او دا چې د دغو ژبو د آریاني والي نښې څه دي څخه عبارت دی یا په لنډه توګه له هغو ژبو څخه بحث کوي چې د آریاني مفهوم او نښو ځانګړنو څخه برخمنې وي. په بله وینا هره ژبه او ګړدود چې د آریاني ژبو په کونۍ پورې اړه لري او هر متن چې د نوموړو ژبو یا لهجو څخه په یوه لیکل شوی وی د آریاني فلالوژۍ د مطالعې موضوع بلل کېږي.

د دوی په اند د خدایانو او پهلوانانو په اړه اوستایي سرودونه او بدلې د لرغونې فارسي ډبرلیکونه په منځنۍ فارسي مذهبي او غیر مذهبي آثار ، د پارتي ژبې اقتصادي او وتېز لاسووندونه او اسناد چې په خاوروینو لوښو لیکل شوي ، سغدي لیکونه او په څرمنو ، لرګیو ، سیکو او په لوړ بیه توږل شوو ډبرو سودا ګریز او اقتصادي اسناد همداراز هغه مهرونه او لوښي ،چې په خوارزمي ، باختري ژبو منځنۍ فارسي او سغدي ژبو پرې مطالب لیکل شوي مانوي سرودونه یا میدي ځانګړي نومونه په ساکي ژبه ځینې ځانګړي نومونه او بودایي تالیفات په منځنیو پیړیو کې دکردي ،تاجیکي ، ا پارسي ژبو شاعرانو دیوانونه او د پارسي او تاجیکي رومانونه یا معاصر افغاني (پښتو) کردي ، پارسي ورځپاڼې یا هم په تولیز

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلتور پورې تړلي يادښتونه او بې شمېره آريايي ،يا آرياني لهجې (د غړ ليکنې يا د غړونو د ضبط په ډول) دا ټول متون که هرڅومره دوخت ، ځآی ، ليکنې ، مضمون، موخې ، ديني اړيکو او تاريخي ارزښت په پلوه توپير ولري يو ځيز يې سره ګډوي چې هغه آريايي او آرياني والی دی او دا ټول کيدای شي ديوه مصلحت په ډول د آرياني يا آريايي ژبو او بيا د تکامل د هغې يا دغې دورې دمطالعې له پاره وکارول شي ، دا خو طبيعي خبره ده چې ددې هر اثر اهميت او ارزښت د فلالوژيکي مطالعاتو له نظره سره توپيرلري د بيلګې په ډول د اوسنی پارسي او تاجيکي او دري د مطبوعاتو او ډليزو رسينو متنونه که څومره ډېر دي ؛ او لوستل او تفسير يې څه شک ،ترديد او ستونزه نه پيدا کوي او څه نا څه توپير هم نه نه سره لري خو که هرڅومره د لرغونې دورې په لور لاړ شو او ژور شو نو وضع بلکل بدلون مومي يو شمېر لرغوني آثار چې زموږ لاس ته راغلي اصلاً لږ دي او نومورې آثار د او سنيو ژبو د متنونو په خلاف په اسانی د پوهيدلو وړ نه دي. هر څومره چې د يوې ژبې آثار لږ خوندي شوي وي د ژبپوهنې تاريخ او فرهنګ له پلوه يې هم هغومره ارزښت ډېر وي. څو په ورته وخت کې يې مطالعه هم ستونزمنه کېږي. هر هغه څېړونکی چې لرغوني آريانا آثار څېړي له ډول ډول ستونزو سره به مخ کېږي: لکه د متن سموالی ، او ناسموالی ،تاريخ يې ،د تدوين شرايط يې ، وضع ، حالت ، ساتنه او له منځه تګ يا استنساخ يې ، د تحريف موضوع او هغه تړاو او تصحيح سمونې چې يوه ليکونکي په خپل سر کړي. کله کله دغه متونونه ټوټه ټوټه او غوڅ غوڅ زموږ لاس ته رارسيدلي دي غورځي ، پرځي او خلاوې لري؛ خو يوازې د تدوين او تنظيم د ځانګړو اسلوبونو په مرسته يې رغولی شو.(۲۹:۴۳) که د څېړونکو او محققينو سرو کار له داسې متن سره وي ؛ چې ډېر پخوا هير

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوی او نا متداولې او مسلکي ژبې باندې لیکل شوی وي. نو کار څو ځله پیچلی او ستونزمن کېږي. په ځانګړې توګه که په ناسم او معضل ستونزمن لیک لیکل شوی وي. چې د متن لوستل ډول ډول ممکنوي ، ډېره مهمه وسیله چې په ډېره اندازه موضوع او اروي او په نا مشهودې او مجهولې ژبې د متن لوستل آسانوي له خپلوانوژبو سره یې تړاو دی. او یا هم د پام وړ ژبې د تکاملي او بشپړاوي بهیرد نویو پړاونو آثار دي. د بیلګې په توګه د لرغونې فارسي د رمزونو کشفول او لوستل (له شپږمې تر څلورمې مخزیږد پیړۍ)ناشونې وو.که یادې دورې د ډېرلیکونو ژبه د لرغونو آریایي اوستا او لرغونو هندي ژبو له متونو سره نه پرتله کېږي او د پارسي د بشپړاوي وروستي پړاوونه (منځني او وروستي) په پام کې نه وای نیول شوي دلږو پیژندل شوو او مجهولو ژبو په تفسیرولو کې د خپلوانو ژبو له آثارو کار اخیستنه د تطبیقي او تاریخي ژبپوهنې په اسلوبونو د پوهیدنې او کارونې سره تړلي دي. هر څومره چې لرغونې دوره ته ور وړاندې کیږو او پرمخ ورځو د تاریخ او فلالوژۍ اړیکې یا په بله ژبه تداخل لا ډېر احساسیږي او څرګندیږي. د یوې تاریخي څیړنې کچه د یوه متن په سم لوستلو پورې تړلې ده. د لرغونو متونو لوستنه چې ډېری ټوټه ټوټه تر لاسه کېږي او له پېچلو اصطلاحاتو او ویپکو ډک وي تل مفهوم نه ورکوي. هغه وخت شونې ده چې څیړونکی د هغه چاپېریال په کلتوري او تاریخي حالت او وضع کې ور ننوځي. چې متن په کې لیکل شوی دی، او له ټولو هغو کلتوري او تاریخي خپلویو سره آشنا وي. چې په اړوند چاپېریال او هغه وخت سوری غورځوي. دانو د اړتیا په وخت کې د فلالوژۍ په نړۍ او د اټکل (فرض) شوي چاپېریال ، افکارو ،معتقداتو باورونو او د ژوندانه په ډول په درستو پوهیدو پورې اړه لري. په لازمي ډول په دې وخت کې له

(c) ketabton.com: The Digital Library

لرغونپوهني له مادي فرهنګ ، هنر ، دين او سکه پېژندنې له تاريخ او له نورو ډېرو فرعي او مرستندويه تاريخي څانګو سره سروکار پيدا کېږي.
آريايي فلالوژي هغه پوهه ده چې د دوه زره او پنځه سوه ۲۵۰۰ مخزيږد کلونو (له شپږمې مخزيږد پيړۍ تر نن) او بيلابيلو اړوندو تاريخي دورو ليکنو آثارو باندې ولاړه ده.له دې امله په دې پوهه کې تاريخ ډېر ارزښت او اهميت لري.ارياني فلالوژي د خپل شتوالي په پېر کې د آرياني ژبو قومونو له نورو څانګو لکه تاريخ ، فرهنګي تاريخ سره نږدې تړاو ساتلو کې ونډه کړې ده. او په ټوليزه توګه دا پوهه هغه څانګه چې آريانا پېژندنه نوميږي جوړوي.
په دې بنسټ آريايي او آرياني فقه اللغه يا فلالوژي د آريانا پېژندنې له څانګو څخه يوه ده. يعنې هغه ګډه پوهه چې د آرياني ژبې عمومي تاريخ او د آرياني ژبو قومونو د کلتور او فرهنګ تاريخ تر څېړنې او مطالعې لاندې نيسي. (۱۴:۱۲-۱۳مخ)
د پورته څېړنې پر بنسټ ويلی شو ؛ چې آرياني فلالوژي هغه پوهه ده چې د آرياني ژبو او هغه ليکني ادب او فرهنګي او کلتوري مسايل چې د آرياني قومونو د ژبو(فرسيک ، باختري) په وسيله رامنځته شوي د تاريخ په اوږدو کې تر څېړنې او بحث لاندې نيسي. د تاريخي شواهدو په مرسته د آرياني ژبو او اقوامو ګډ کلتوري او فرهنګي مسايل څېړلی او پلټلی شو چې دا په آرياني فلالوژۍ کې د تاريخ له نظره يې ارزښت ښيي. د آرياني فلالوژۍ موضوع او څرنګه چې دا موضوع د آريانا پوهنې يوه برخه ګڼل کېږي نو د آريانا پوهنې په برخه کې د آهميت وړ ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲-۱د ختیځ پوهنې په څانګو کې دآریاني فلالوژۍ ارزښت او مقام:

آریاني فلالوژي نه یوازې د آریانا پوهنې له ډول ډول څانګو بلکې د ختیځ پوهنې له نورو ډېرو څانګو لکه هند پوهنه ، سامي پوهنه ، ترک پوهنه او نورو سره نږدې اړیکې لري. دغه تړاو د آریاني ژبو قومونو د تاریخ معلول دی. چې د خپل شتون په پېر کې یې له نورو هغو قومونو سره چې په نورو ژبو غږېدل ډول ډول وتیریز (اقتصادي) ، کلتوري او ژبنۍ اړیکې لرلې دي. څرنګه چې وروسته به وګورو او د آریاني ژبو پرتله له هندي ژبو سره د لرغونو آریاني ژبو د ارزونې او ددې ژبو د تاریخ په تدوین کې لویه مرسته کوي. سامي او بیا په لومړۍ کچه عربي په خپل لغوي ترکیب کې له ډېرو آریاني ژبو نه ژوره اغیزه لري. له بله پلوه آریاني لغتونه له لرغونو پیړیو (بین النهرین) د دوو رودونو ترمنځ د قومونو ژبې ، قفقاز ، هندوستان ، شرقي ترکستان ، منځنۍ آسیا او وړې آسیا د ژبو ترمنځ ډېر نفوذ کړی و. په عیلامي ، اکدي ، آرامي ، عربي ، ارمني او ګرجي ژبو کې د آریاني لغتونه د پام وړ پاتې شونې موندل شوي دي.د شمالي هند او ترکیې ژبې له آریاني ژبو ډېر وییونه (لغتونه) پور کړي دي. او دلرغونو آریاني ژبو قومونو (فارسیان ، پارتیان ، سغدیان ، میدیان او ساکان) د لیک په بشپړاوي کې هم سامي ژبو تېرونو یعنې بابلیانو ،آرامیانو او عربانو ستره ونډه لرلې . د لرغونې زمانې آریاني ژبو قومونو تر ډېره بریده په بیلابیلو مهالونو کې ددغو لیکونو پر بنسټ خپل لیکونه را پیدا کړي دي. لکه (د لرغونو پارسي ، میخي ، اوستایي ، خوارزمي او پهلوي لیک) چې د لیک د بشپړاوي بهیر په تاریخ او دهغه په لیږد کې د ختیځو سیمو نورو تېرونو لکه (ترک

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبې ، او یغوران او نورو) ته ډېر ارزښت لري. په همدې مهال کې آریانا پوهنه چې د ژبې په فلالوژۍ څېړنه کوي نه شي کولای چې د ترک ژبو او آریاني ژبو قومونو د تاریخي ، فرهنګي او ژبنیو اړیکو په موضوع کې چې په منځنۍ آسیا ،آریانا او ګاونډیو سیمو ترمنځ دژبنۍ نقشې دبنسټیزو بدلونونو لامل و ، بې له لیوالتیاووسي. د لرغوني آریانا لیک او کتیبې د لرغوني ختیځ ، منځنۍ آسیا ، قفقاز او ګاونډیو ځمکو د قومونو د تاریخ (پېښلیک) کلتوري تاریخ ،باورونو او معتقداتو او د دینونو د مطالعې او څېړنې له مخې یوه ګران بیه سرچینه شمېرل کېږي. ایراني لیکوال کریم کشاورز په اند «د فارسي د بې شمېره پوهنیزو او تاریخي آثارو او څېړنو ته په کتو سره د فارسي وروستۍ دوره ډېره د پاملرنې او ارزښت وړ ده» څرنګه چې پورته مو یادونه وکړه د ۲۵۰۰ کلونو په اوږدو کې لیکنې اصیل آثار د آریاني ژبو د کورنیو په بشپړاوي بهیر شاهدي ورکوي. سربیره پردې باید ووایو چې آریاني ژبو تر ټولو لرغوني لیکني آثار په ورته وخت کې د هندو اروپایي ژبو له تر ټولو پخوانیو اثارو څخه دي.له دې امله د اریاني ژبو د تطبیقي تاریخ مطالعه نه یوازې د دې کورنیو د ژبو د بشپړاوي بهیر د قوانینو د پېژندلو په برخه کې بلکې د ټولو اندو اروپایي ژبو په اړه په ټولیز ډول با ارزښته مصلحتونه په واک کې ورکوي. د آریاني ژبو مطالعې د هندو اروپایي ژبپوهنې په برخه کې ډېره مهمه ونډه لرلې او لري یې د آریاني او سلاوي ، آریاني او ارمني ، اریاني او بالتیک ژبو ترمنځ د تړاو ځانګړو مسایلو د ژبپوهانو ځانګړې پاملرنه ځانته را اړولې ده. طبیعي ده چې په دې لړ کې باید د اوسنیو آریایي ژبو ارزښت او اهمیت له پامه ونه غوځوو ، هغه آثار چې په ځانګړي ډول په آریاني ژبو او په ټولیز ډول په پارسي رامنځته شوي یوه وخت په ټول پخواني او منځنۍ ختیځ کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

له قسطنطنيې په غرب کې تر کلکتې او چين د ترکستان تر ښارونو پـه ټول ختيځ کې خپاره وو. او نه يوازې د ختيځو ټبرونو بلکې د روسي او يو شمېر اروپايي قومونو په ادبياتو يې هم اغيزه لرله.

د آرياني قومونو ادبيات چې د پيړيو له ژورو سرچينه اخلي د نړيوال ادب پنځونې د تاريخ په بهير کې يې مهمه ونده او ونډه لرلې او لري يې او د دې آثارو څېړنه او مطالعه چې زرګونه کلونه لرغونتيا او سابقه لري د نړۍ د کلتوري او فرهنګي تاريخ له مخې د ډېر زياد پام وړ دي. (۱۴: ۱۴-۱۵ مخونه) سره له دې چې د دې سيمې په فلالوژۍ او ادبياتو پـه دې وروستيو دوو پيړيو کې علمي څېړنې تر سره شوي دي نو له دې سره جوخت د دې سيمې ټولو ژبو او ژبپوهنې ته چې د فلالوژۍ بنسټيز خام مواد او توکي دي کار شوی او بايد وشي. ځکه چې ژبې د بشر په ټولنيز ژوند کې اړينه ونډه لري ، ولې لـه ژبې سره مو د ډېرې مينې او څرنګه چې بشر وربانـدې اشرافيت او لوړوالی پيدا کړی هغسې پالنه نه ده کړې. د بشري ژوندانه پـه اوږدو کې له مناسبې پاملرنې غوځېدلې او زموږ په څېر ټبرونو خو په کوټلې توګه ژبې ته خدمت او کار کول ، نعوذ بالله تعصب ګڼلی دی ، څرنګه چې د بشر له ځانګړتياوو څخه خوراک ، څښاک ، خوځښت او ساه ايستنه يوه غريزه او طبيعي امر ګڼل شوی دی ژبه هم بايد د بشري ژوندانه پـه هر اړخ او برخو باندې د ډېرو اغيزو درلودلو لـه امله تر ډېرې پاملرنې لاندې راغلې وای او راشي. او ځينې ولسونه بايد د تاريخ په اوږدو کې ترينه نا خبره او غافله نه وای پاتې شوي چې اوس يې د ژبې د ليکلو اسناد د تباهۍ او لـه منځه تلو لـه امله پر نژادي او قومي حتمي حضور او لرغوني شتون باندې ملنډې وهل کېږي ؛ دا ځکه چې د انسان او نورو شويو ترمنځ توپير په لومړي سره کې يوازې او يوازې د ژبې او نطق سره شوی او کېږي. له دې امله په کار ده چې د هېواد او

(c) ketabton.com: The Digital Library

لرغوني هېواد (آريانا) په ټولو څېړنيزو مرکزونو کې د آرياني ټولو ژبو او يا هم ژوندیو ژبو شتون ته متوازنه پاملرنه وشي. د ژبو د څېړنې او مطالعې له پاره د فلالوژۍ د يوې برخې په توګه ژبپوهنه په نني مفهوم سره په بشپړه توګه يو نوی علم او پوهنه ده. چې ديوې او يا هم څه پخوا زمانې را هيسې د يو لړ ژورو او پرله پسې څېړنو او مطالعاتو په لړ کې رامنځته ، پرمختګ او پراختيا موندلې ده. په دې برخه کې له ډېرو پخوا زمانو تر اوسه د ژبې په اړه پلټنې او څېړنې رواني دي. چې دلته په لنډه توګه يادونه کوو. په پيل کې به د ژبپوهنې په اړه څه نا څخه معلومات په خپل هېواد او اړوندو برخو کې وړاندې کړو. په لنډيز کې بايد ووايم چې د ختيځپوهنې په څانګو کې دآريانا اوآرياني فلالوژۍ د ريځ او اهميت ترټولونورو هغولوړځای لري هغه داچې آريانا بوه له هغو سيمو څخه ده چې د اندواروپايي کورنۍ په تاريخ کې لومړني ليکني اثار، ډېرليکونه اومتون په واکې لري او دا فلالوژيکي اثار دختيځپوهنې له نورو څانګوسره هم تړاو لري چې له دې لارې موږ کولای شو:هند ،سامي،ترک پوهنې سره اشنا کړي ،همدارازکومې اړيکې چې ارياني ژبې دليکدود په برخه کې د سامي ژبو او تېرونو سره لري(آرامي ،بابلي اوعربي) دهغوی په اړه دمعلوماتو په برخه کې ګټورتمامېږي.په همدې توګه په منځنۍ اوکوچنۍ آسيا په ژبوکې دارياني ژبو دپراخ نفوذ له مخې چې دلغتونو په برخه کې لري ،کولای شو ووايو چې دختيځپوهنې په برخه کې دآرياني فلالوژۍ ارزښت لوړځای لري...

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳-ژبپوهنه د تاریخ په بهیر کې

۳-۱ژبپوهنه په آریانا ، یونان...کې:

د لویدیځې نړۍ پوهان په دې اند وو، چې ژبپوهنه په لومړي سر کې له یونان څخه پیل شوې او اپلاتون (۴۲۷-۳۴۷ م ز) چې د لومړي ځل له پاره یې د Cratylus اثر لیکوال د ژبې حقیقت او ماهیت په اړه یې خبرې کړې ،لومړی ژبپوهـو . ارستو د منظم ګرامر کاشف Systematic Grammar ګڼي خو پاتې دې نه وي چې زموږ په هېواد د لوغونو پوهانو (آریانا) مخکې له اپلاتون او نورو څخه د دغې سیمې په پوره علمي بڼه تشریح کړی دی. چې ښایي د دوی آثار د نیستۍ بادونو وړي وي او یوازې له دغې زمانې څخه زموږ په لاس کې د پاڼیني (Panini) ګرامر را پاتې دی. د پاڼیني ګرامر د ډېرو پوهانو له خوا دیوه بشپړ علمي او اډیالي ګرامر په توګه پیژندل کېږي. (۳۴:۸ مخ) پاڼیني په ډېر اغلب ګمان د آریانا وېجه د اټک د سیمې و. او د انګلستان د اکسفور پوهنتون ژبپوه مکس مولر (۱۸۲۳ - ۱۸۲۸ م) په قول په (څلورمه م ،ز) پېړۍ کې، د ګولد زیخر آلماني پوهان په قول په اتمه م.ز پیړۍ کې او د امریکایي پوهان بلوم فیلد په قول ۳۵۰ - ۲۵۰ م.ز پورې) ژوند درلود. د پاڼیني دژوند د نېټې په اړه بل امریکایي پوهان وایي چې د ژوند دقیقه نېټه یې نه ده ښکاره. د پاڼیني د ژوند مهال په اړه دژبو څېړونکي په یوه خوله نه دي؛ او ژوندژوند ځای ځایګي په اړه یې دآریانا د سیمې (لغمان تر پېښور) ښودلی ، ټول په یوه خوله دي. (۵:۲ مخ) امریکایي او اروپایي پوهان پاڼیني هندی ګڼي ،ښایي لامل یې داوي چې د پاڼیني ګرامر ژبه هندي شوې ده. ولې تر هغه ځایه چې تاریخ پرې شاهدي ورکوي د سانسکرېټ ژبې اصلي ټاټوبی لرغونی افغانستان دی. د دغې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبې لرغوني ډېرې ليکنې هم له ګندهارا څخه تر لاسه شوي دي. چې د غربي پوهانو د نظرياتو په وړاندې د لرغوني افغانستان له وياړونو څخه ګڼل کېږي. پردې بنسټ ژبپوهنه له يونان څخه نه بلکې له آريانا وېجه او لرغونې افغانستان څخه پيل شوې ده . خودخواشينې ځای دادی چې ؛ د تاريخ بدو پېښو د افغانستان کلتوري ، تهذيبي او پوهنيز آثار له منځه وړي دي او ددې ترخنګ زموږ پوهان ؛ کيدا ای شي لامل يې غفلت وي؛ زموږ دهېواد له علمي ادبي وياړونو څخه بې خبره پاتې شوي وي. پاڼيني دخپل وخت د سانسکريټ ژبه په اتو بابو چې هر باب يې څلور څپرکي لري تشريح کړې دی. جان کرول امريکايي په خپل (دژبې مطالعه) نومي اثر کې د پاڼيني ګرامر په هکله داسې ويلي: « په دريمه مخزيږد پيړۍ کې يا له دې نه هم مخکې ختيځ کې يو هيښونکی (حيرت آور) بدلون رامنځته شو ؛ په دې معنا چې ديونان له ګرامر ليکونکو څخه بيل او په بشپړه توګه خپل واکه بڼه د هندي ژبې يو تن ګرامر پوهـ د پاڼيني په نوم يو شهکار رامنځته کړ ، چې هغه د سانسکريټ ژبې کاملاً تشريحي او غير فلسفي څېړنه و. » هغه دا خبره هم روښانه کړې ده چې ؛« موږ ته لا تر اوسه نه ده څرګنده چې له دې اثر څخه مخکې هم کوم ګرامري اثر شتون درلوده او که نه ؛ مګر د پاڼيني ګرامر تر دې مهاله يو جامع تشريحي ګرامر په توګه پيژندل شوی دی. » دامريکا د معاصرې ژبپوهنې بنسټ ايښودونکي او ژبپوه بلوم فيلد د پاڼيني ګرامر داسې ستايي: ددغه کتاب ليکنه بې دربغه ماهرانه او هېښونکې ده. د پاڼيني د څېړنيز روش څخه پيروي کول په اروپا کې د ژبو د بنسټيزو مطالعاتو په دوره کې او د علمي روشونو د بشپړتيا له پاره دغه ګرامر رغنده ونډه درلودله او معاصر ژبپوهان هم دده پوروړي ګڼي(٢:٧ مخ). پورته څېړنو او نظرياتو څخه ثابتيږي ؛ چې ژبپوهنه په اريانا له لرغونو زمانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه پیل شوې او خورا ډېره مخینه لري چې د پاڼیني په عصر کې یې خپل د بشپړاوي پړاوونه تر سره کړي دي. د خواشینۍ وړ خبره داده ؛ هغه اسناد چې زموږ پورته ادعا د مخالفو د تائید وړ وګرځوي ، په لاس کې نه شته. ددې لنډ بحث په بهیر کې به بیرته د ژبپوهنې او ژبې په برخه کې ، نړیوالو څېړنو ته په لنډه توګه مخه کړو. څرنګه چې مخکې مو هم رڼا پرې واچوله بیاهم د لا روښانتیا له پاره هغه څه چې نن ورځ د ژبپوهنې په نوم یادیږي او د پوهې په کتار کې راځي یو نوی بحث دی ؛ چې د پیدا ایښت نه یې لږ و ډېر دوه سوه کاله اوړي د ژبې او د هغې د اصولو په هکله څېړنه کومه نوې خبره نه ده ، د پورته څېړنو پر اساس د آریایانو (پاڼیني) وروسته یونانې پوهانو ژبې ته پاملرنه درلوده خو د هغوی لویه ستونزه داوه ؛ چې آیا د ویونو او الفاظو دلالت په ذاتي او طبیعي معنا ده او که په قرار دادي. چې دا بحث د ډېرو خبرو اترو ، ژبني کړکېچ او شخړو لامل وګرځید ، او د سوفسطایانو ترمهاله یې پایښت درلود. ارستو د کلام د توکو د پیژندنې له پاره هر یو سره بیل کړل ، نورو فیلسوفانو هم دغه بحث د ګړپوهنې (مورفولوژۍ) او د وینا پوهنې (نحوې) په هکله تعقیب کړل. خو د هغوی د کار نیمګړتیادا وه ؛ چې د منطق قوانین یې د ژبې د قواعدو سره په پرتله نیول ، دا یوه لویه نیمګړتیاوه ، ځکه چې د ژبې بدلون او تحول د منطق اصولو تابع نه دي.

د میلاد دمخه په دریمه پیړۍ کې د هومیر Humar منظومې د یونانیانو ترمنځ دود وې ؛ خو عام خلک د هغو منظومو په معنا نه پوهیدل ، ځکه چې د وینا او خبرو اترو ژبه د هومیر له شعرونو سره توپیر درلوده ، په همدې اساس سکندریې د حوزې پوهانو بحثونه هکله پیل شو ؛ وروسته له دوی رومیانو ددې مطالعاتو د نتیجو په پام نیولو سره هغه قواعد او اصول د

(c) ketabton.com: The Digital Library

لاتيني ژبې سره پرتله کړل ،همدا رنګه د اسلام د سپېڅلي دين له راتلو سره سم هم د ژبې د قوانينو ،اصولو او لغت په هکله بحث د پاملرنې وړ وګرځېد او د پام ځرګند لاميل يې داوه چې بيلابيل تبرونو او لسونو د اسلام دين ومانه ،چې هغوی په عربی ژبه نه پوهيدل؛نو الهي کلام د اسماني کتاب قرآن عظيم الشان په لوستلو کې له ستونزو سره مخامخ شول. د دې ستونزې او سهوو د مخنيوي له پاره د ژبې د قواعد اړتيا منځته راغله ، داسې ويل شوي چې د لومړي ځل له پاره (ابولاسد دوئلي) د حضرت علي کرم الله.. په نغوته د نحوي قواعدوليکنه او تدوين وکړ ، په (۹۲ هـ ق مړ) . د عربي ژبې صرف او نحوې په اړه د اسلامي خلافت په مشهورو ښارونو بصره او کوفه کې څېړنه پيل شوه ، د بصرې د علمي مرکز پوهانو په سر کې (سيبويه)او د هغه پلويان (اخفش ، اوسط ، او بوعلي) د يادونې وړ دي. د کوفې د پوهانو مخکښ (کسان)وو ،او(وفرا ،ابن القيس او ثعلب)د دې ډلې د مشرانو څخه شمېرل کېدل.په همدې ډول د ژبو په ادبياتو کې د لغت،صرف او نحوې پوهنو ډېرپراخ او د پام وړ پرمختک کړی دي.چې پردې مسئله هراړخيز بحث به زموږ د ليکنې او څېړنې له وسه وتلې خبره وي.

خو له دې سره سره د دې خبرې ستر لامل دادی ؛ چې ديونان ، سکندريې او اسلامي ژبپوهانو لويه نيمګړتيا داوه ،چې ټول اصول او قواعد يې له يوې ژبې څخه او هغه هم په يوه ټاکلي پېر او پړاو کې تر څيړنې لاندې نيول ، او دا انګيرنه يې نه درلوده ، چې د دوی ژبه هم په تير پېر او پړاو کې بله بڼه درلوده او نورو قواعدو تابع به وه.څرنګه چې يونانيانو د نړۍ ډېرو تبرونو او ولسونو سره اړيکې درلودې چې په بېلابېلو ژبو غږېدل خو هغو ژبو ته هېڅ پاملرنه او کار ونه کړل.که چېرې هغوی خپله ژبه له نورو ژبو لکه:ساکايي،مېدي،سانسکريټ،پارسي او پښتو سره په پرتله

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړې وای، په رښتیا سره به ډېر وارزښتناکو پایلوته به رسېدلي وای. که یونانیانو داوخت کړی وای، د هغوڅېړنې او پلټنو په پاله کې به د نوروژبو ترڅنګ (داند واروپایي) ژبې ډېرې لهجې او غړونه چې په هغه مهال کې وو، خوندي شوي وو. اوس به د نړیوال کلتور یوه بډایه برخه ساتل شوې وه. د یونانیانو د ښکېلاک او ځبېښاک (استعاري او استثماري) ځانګړتیا یوه داهم وه چې د نورو ولسونو او ټبرونو ژبو ته په سپکه سترګه کتل او څوک به چې د هغو په ژبه نه غړېدل تو تړي Bar bare ورته ویل همدارازد عربو ژبپوهانو د ې سره سره چې د عبري او سریاني ادبیاتو شتون درلوده، او ډېر پوهان په دې ژبو پړ هېدل او د هغو په ژباړه بوخت وو. او هغه ادبیات په عربي ژبه ژباړل، خو د خپلو څېړنو په ترڅ کې یې دې خواته نسبتاً هېڅ پاملرنه ونه کړه، چې پورته یاده ژبه یې سره پر پرتله نیولې وای. د اسلام د سپېڅلي دین د پلویانو خلافت او واکمني په ډېره پراخه سیمه کې وه، چې د دې سیمو ولسونو په بېلابېلو ژبو لکه: هندي، پاړسي، مغولي، ترکي، لاتیني، اندلسي، یوناني، پښتو، دري او تاجکي او نورو بېلابېلو ګړدودونو خبرې کولې، چې عربو هم د دغو ژبو قواعدو او جوړښت ته کومه پاملرنه ونکړه. نازیانو هم د یونانیانو په څېر هر هغه چاته چې په عربي ژبه نه ګړېدل، عجمي (ګونګي) ویل. نو ځکه د ځینو ځانغوښتونکو کړیو د ځانغوښتنې پایله کې د ډېرو پخوانیو ژبو په هکله څېړنه ونه شوه. او د ډېرو له ډلې څخه مخکې او روسته آن تر دې چې د ځینو ژبو خویې ډېر ارزښمتن آثار یا له ځان سره په غلا او یرغل ویوړل او یا یې له منځه وړل په همدې بنسټ هندیانو د ځیني مذهبي اړتیا له پاره د ډېرو پخوا زمانو څخه د یونانیانو او عربانو په خلاف د خپلې ژبې په هکله څېړنې او پلټنې کړې دي. نامتو تاریخ پوه ابوریحان البیروني د هغوی د ژبې په اړه ارزښتناکې

(c) ketabton.com: The Digital Library

څېړنې کړې دي. او د هندیانو ژبنیو څېړنو بنسټیز لامل د هغو مذهبي کتاب و. چې په لرغوني ژبه لیکل شوي وو او ژبې بدلون او پخوانیو مفاهیمو سره توپیرد عواملو د پوهیدنې له پاره ستونزه درلوده چې پر همدې بنسټ د هندي ژبې او ژبو له پاره څېړنې او پلټنې پیل کړې چې د هغوی د تګلارې په پوهېدلو سره په اروپا کې «ژبپوهنه» منځته راغله. په منځینو پېړیو کې ژبې ته دومره پاملرنه وشوه چې د رنسانس او نوو اختراعاتو په پایله کې چې اروپایانو د نورو ملتونو ، ولسونو او هېوادونو سره نسبتاً هر اړخیزې اړیکې پیل کړې. په همدې توګه ځینې مذهبي بحثونو لړلړ عسویانو مذهبي روحانیونو او سرلاري د عبري مطالعې ته وهڅول. چې اړتیا وو ، خبره د ژبښوونیزو (ګرامري) پرتلنې ته ورسول. او د ډېرو ژبو سره ورته والی د اروپائیان د حیرانتیا لامل وګرځېده ، څرنګه چې په اسماني کتابونو کې ورته نغوته شوې ده ؛ اودتورات دا آیات په یاد راوړي ،چې دټولې نړۍ یو لغت او ژبه وه. چې ځینو څېړونکو بیا دا عبري ژبه وبلله خو وروسته بیا دا ثابته شوه ،چې دډېرو تېرونو ژبه د بېلګې په توګه د امریکا د بومي (ځایي) سورپوستو ژبه.(۴۴:۴مخ) د عبري ژبې سره هېڅ ډول سمون نه لري. د عیسوي اولسمې پېړۍ د ژبپوهانو له ډلې څخه یوه دا فرضیه رامنځته کړه. د ده په اند چې سرو نژادو خپله ژبه قصداً په لوی لاس بدله کړه. تر څو په جګړه کې د دوی په ژبه څوک پوه نشي. (۴۴:۵مخ) چې دا ډول فرضیې وروسته دمنلو وړ ونه ګڼل شوې. او ورو رور پرېښودل شوې. د نولسمې پېړۍ نه مخکې د (ژیزونت Jesuite) دکشیشانو څخه یوکس دې برخې ته پاملرنه وکړه چې: ټولې یو بنسټ نه لرلو بلکې د ژبو بنسټونه بیلابیل وو. د نولسمې پېړۍ په لومړیو کې ژبپوهنې پوهنیزه او علمي بڼه غوره کړه او له هغه وخت وروسته د ژبې څېړنې او څېړنې د منطق او

(c) ketabton.com: The Digital Library

استدلال د اصولو تابع نه شو. بلکې د ژبې او سنۍ بڼه د لرغونې بڼې سره په پرتلنه کې ونیول شوه. په تېرو دورو کې به چې د منطق قواعد او قوانین د ژبې د قواعدو سره تطبق کېدل په روستیو دورو کې منسوخ او پرېښودل شول. او د هغې پر ځای د ریښتینو او واقعي ټکو او برخو لیدنه او مشاهده دود شوه.

ژبپوهنې هغه وخت پرمختګ وکړ کله چې اروپایانو سانسکرېټ ژبې ته پاملرنه وکړه.(۶:۴۰) ددې له پاره چې د هند خلکو سره اړیکې ونیسي نوموړې ژبې په زده کړه بوخت شول. انګریزي پوه Willinam Jonse ویلیام جونز ۱۷۴۶-۱۷۹۴ م، د سانسکرېټ ژبې اړیکې او نړدیوالی دیوناني او لاتیني سره وپوهید هغه ددې دربواړو ژبو د پرتلې په پایله کې د یوې اصلي ژبې شتوالی چې د دې دربواړو ژبو موربه وه ثابته کړه نوموړې چې د اروپا ستر سانسکرېټپوه دی. د لومړي ځل له پاره دا خبره وکړه چې د اروپا ژبې د سانسکرېټ څخه نه بلکې سانسکریټ، یوناني، لاتیني، او یو شمېر نورې ژبې هم دیوې مخکې له تاریخ ژبې څخه راوتې دي. جونز په ۱۷۲۸ م کال په لندن کې د خپلې وینا په ترځ داسې وویل: « سانسکرېټ د فعلونو په ریښو او ګرامري غړونو کې دیوناني او لاتیني ژبې سره دومره ځواکمنه اړیکه لري چې تصادفي نه شي ګڼل کیدای. دده په وینا په رښتیا دا اړیکه دومره ځواکمنه ده چې که هر ژبپوه یې وڅېړي. یقین پیدا کوي چې له یوې داسې ستې څخه پیدا شوې ده، چې اوس یې پته نشته. (الهام، پښتو ژبې منشاء: ۱۷۷-۱۷۸ مخونه) د اندو اروپایي ژبو نړدیوالی یو وخت دهغو د کلمو او لغاتو دورته والي له مخې ګڼل کیده ترڅو چې پرتلیز ګرامر په ډاګه کړه، چې ددغو ژبو په صرفي او نحوي اصولو کې هم ډېر یو رنګوالی شتون لري. دغه ژبې نه یوازې چې په لیکنه کې ورتوالی سره لري بلکې په ګرامري جوړښت هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورته والی لیدل کېږي. د اندو اروپايي ژبو اړیکو بنستیز لامل یوائې هغه ګڼه سته وه ،چې د هغې له مخې ښکاري ،چې سانسکرېټ ، یونانی Greek، لاتیني Latin ، سلاوي Salavic ، اوستا Awesta او نورې اندو اروپايي ويونکو یومهال یوځای ژوند سره کاوه او په یوه ګڼه ژبه سره غږېدل، چې هغې ژبې ته د(ژبو مورينه) یا(اندو اروپايي)وايي.دد غوډلو سره بېلېدل او پرخانګوو ېشل کېدل يې داندواروپايي اصلي ډډ څخه دفرعي ژبو ، ګړدودونو کورنیو رامنځته کیدو له کبله شوي دي. ژبپوهانو د اصلي اندو اروپايي ژبو د پېژندلواو رابرسېر کولو له پاره د دوه مهمو لارو څخه کار اخستی ؛ یو د ګړ پوهنې او وینا پوهنې د قواعدو پرتله ده او بل دژبو د غږونو د بدلون څرنګوالی دی. لکه د فعلونو ګردان دنومونو صرف او کلمو اشتقاق نورې برخې له دې څېړنو څخه ثابته شوې ده ، هلته یوه ژبه د (اندواروپايي) ژبو برخه او جز منل کېږي. چې د غږیزو اصولو له مخې په یوه لرغونې ژبه کې په اصلي منشا یوه له بلې سره ګډون پیدا کوي. (۲:۴۴مخ)

التاني یوه (شېګل)shilgill خپل کتاب(هندیانو فلسفې او ژبې په هکله په بحث ۱۸۰۸ز)هغه دا انګېرنه(فرضیه)چې سانسکرېټ ژبه دټولونه لرغونې ژبه ده ،چې د دې انګېرنې نیمګړتیا داده ،چې ویل کېږي داندواروپايي ژبو دکورنۍ په اړه معلومات نه وه ترلاسه شوي یاکړي.په (۱۸۲۷ز) کال مړ دالمان یوبل یوه (فرانتزبوپ FrantzBop)داندواروپايي ژبو دنږدېوالي اوخپلوۍ په اړه خپل دلایل وړاندې کړل.داکتاب چې د سانسکرېټ،یوناني ،لاتیني،الماني اوپارسي ژبو کلمې سره پرتله کړې وې چې په(۱۸۱۲ز) کال خپورشو ، دا د تطبیقي صرف اونحوې د پېل مهال وه.داکتاب داندواروپايي څوژبو سره په پرتله نیول شوی ،دهغوژبویورنګوالی اوتوپیرونه ښوول شوي وو.چې ژبپوهنه یې یوې نوې لارې ته راوګرځوله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډنمارکي(راسک)او الماني(یاکوبګریم)دفرانتزبوپ کار تعقیب کړ.ګریم خپل کتاب یې په(۱۸۲۲ز)کال کې خپور کړ،دې پایلې ته ورسېد ،چې هغه بدلون چې دکلمې دتوروپه منځ کې دهرې دتاریخ په دوران کې منځته راځي.انحرافي ،اتفاقي،تصادفي اوکوم شخص دغلطۍ محصول نه،بلکې دمنل شویو قوانینوتابع دي تردې وخت پورې ژبپوهان نه پوهېدل،چې دهرې ژبې دتورو بدلون ځانګړوقواعدوپه مطابق بدلون مومي اوپه نورو توروبدلېږي،(ګریم Grim)دالماني ژبې داوسنیو اوپخوانیوبڼوپه پرتلې سره دتورو دبدلون قانون کشف کړ چې تراوسه پورې د(ګریم قانون GrimLaw)په نوم یادېږي.په دې توګه سره دتطبیقي صرف اونحوې څخه بوه بله پوهه تاریخي صرف اونحو منځته راغله پوهنه ځکه په لومړي سرکې دهغوډلوژبوپه هکله چې اندواروپايي نومېدل په بحث اوڅېړنه پیل وکړ،اود دې ژبواوسنۍ اولرغونې بڼه په پرتله ونیولې شوې.سانسکرېټ چې د دغوژبوله ډلې څخه وه،په خپله د ارت اودقیق صرف اونحوې لرونکې وه.چې دتاریخ اوتطبیقي صرف اونحوې دڅېړونکو کارآسانه کړو.ددغوڅېړونکودڅېړنودکارپایلې څخه بوه داوه،چې:هره ژبه د خپلې بشپړتیا په بهیر کې له لاندې درې پړاوونو څخه تېرېږي او درې بیلابیل حالتونه نیسي ، لومړی پیوندي حالت ، دویم تصریفي حالت او دریيم تحلیلي حالت ؛ دا انګیرنه په دې توګه ځکه سمه نه وه ؛ چې پوهان په دې ویوهیدل هره ژبه د تحول او بدلون په بهیر کې ددرې واړو حالتونو لرونکې ده. ددې پوهانو تیروتنه دا وه چې غوښتل یې د پخوا به څیر د عقلي استدلال او فلسفي بحث په مرسته د خپلو مطالعاتو او څېړنو څخه جاج واخلي. د نولسمې پیړۍ په پای کې ځینې پوهان چې نوي ګرامر پوهان New Grammarians یادیدل ، فیلسوفانه بحثون او دلایل یې کوررټ

(c) ketabton.com: The Digital Library

يوې خواته او د ژبې په آر يعنې منشاء څېړنه دژبپوهنې د مباحثو څخه لرې کړل. دې پايلې ته ورسيدل چې ژبه ډېره پخوانۍ ده. له هغه څخه نه چې تر اوسه پرې ګمان کيده. داصلي ريښې اند په کلي توګه ناسمه وګڼل شوه. اندو اروپايي ژبې چې اټکل کېده ددې ژبې آره او بنسټ د هغې نه ده چې خپل مقام له لاسه ورکړي. ډېرو قرائينو دا حکم کاوه چې نوموړې ژبه له هغې نه وړاندې ژبو د ډېرو بدلونونو او بشپړتيا په پايله کې منځ ته راغلې چې له هغو نه هېڅ اثر او نښه را پاتې نه ده.(مخ ۲۴۸ : ۴۵) له دې مهال نه وروسته د ژبپيژندنې اړيکې د ژبدود سره به هراړخيزه توګه وشليده. د ژبدود موخه داده چې ؛ د يوې ژبې ټول غږيدونکي بايد د يوې تکراري څخه ګټه پورته کړي او له نورو لارو څخه ډډه وکړي. د ساري په ډول په پښتو ژبه (ورځ ، او ورور) په همدې بڼه وليکل شي او (روځ او رور)يې زړه يا بله بڼه ده. خو ژبپوهنه يوه پوهه د ه؛ ژبپوه دې ډول توپيرونو سره کوم کار نه لري. بلکې هغوی غواړي چې شته وييونه او کلمې سر پر تله کړي او د ډلبندۍ په ترڅ کې د هغو د علت او معلول اړيکې ولټوي. د هغو کار په بشپړه توګه د طبيعي پوهنو يوه ماهر سره ورته دی. هغو د سمې او ناسمې بڼې اولوستلو پسې نه دي. بلکې غواړي چې د ژبې لرغوني او اوسنۍ بڼه په اندوليزه توګه ، ترڅيړنې لاندې ونيسي. نو دهغوی پوهيدا د ډېرو ګړدودونو او غږونو سره د هغوی دکار له پاره ګټور دی. ژبپوهنې له هغه وخته چې پوهنيزه (ساينټفيک) تګلاره غوره کړه په ځانګړې توګه هغه څه چې د هرې ژبې تورو ته اړه درلوده ، د فونټيک په نوم يعنې د معنا لرونکو غږونو پوهه و پيژندل شوه. چې دا يوه لوی پرمختګ و. همدا راز يوه فرانسوي پوه(مودريس ګرامون د ژبپوهنې په برخه کې يو نوی قانون په ۱۸۹۵ زيږديز کال کې خپور کړ. چې د يوې رسالې په ترڅ کې يې اندو اروپايي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

رومیایي ژبو په باره کې و. نوموړي پوهـد هرې ژبې لـه پاره بېـل بېـل قانونونه کشف کړل. چې هرې یوې د نورو ژبو له قانونو سره توپیر درلود. د غې پاملرنې او ځیرنې له کبله چې د دې کتاب په تګلاره او روش کې پکار وړل شوې وه. ژبپوهنه یې د پوهانو له ډلې څخه شمېر یعني ژبپوهنه د یوه خپلواک او مستقل علم په توګه وپېژندل شوه. چې د همدې اثر په خپرېدو سره د ژبپوهنې مضمون رامنځته شو او په پوهنتون کې یې د تدریس چارې موریس ګرامون ته وسپارل شوې یوه بل فرانسوي پوه (انتوان میه) چې د ډېرو لیکنو اوتالیفاتو له امله په فرانسه کې لوړ مقام لري. د خپلو څېړنو او پلټنو په پایله کې څرګنده کړې ده چې: د ژبو په تله کولو کې دهغو داړیکو او خپلوۍ په هکله څېړنه یوازې په ښکاره ورتوالي بسنه او اکتفا ونه کړ، د ساري په توګه د (بد) کلمه په انګریزي ، دري ، او پښتو کې سره ورتوالی لري او په لفظ او معنا کې هېڅ توپیر نه سره لري. د هغو کسان په اند چې د پوهې لرونکي نه دي. غالباً دا درې کلمې د یوې ریښې او د یوې ستې نه وتلې ګڼي. خورښتیا داده چې دغه مشابهت او ورته والی کاملاً د اتفاق او تصادف پایله ده. او هره یوه د یوې بلې ریښې او آرې را وتلي دي. چې یوه له بلې سره هېڅ اړیکه نه لري. ددې نظریې پر خلاف په ارمني ژبه کې د (ارکو Erku) کلمه چې د دوه په معنا ده.د دري ژبې د (دو) او د پښتو ژبې د (دوه) لفظ سره یوه معنا لري او د یوې ریښې څخه راوتلي دي. سره له دې چې هېڅ ښکاره ورتوالی نه لري. البته دا پرتله اونظریه دلرغونې اندو اروپایي ژبې د څانګو لکه ،سانسکریټ ، لاتیني ،یوناني ، اوستا او لرغونې فارسي لغات د لرغونې ارمني سره د پرتلې او مقایسې څخه هم د اپایله او نتیجه لاس ته راغلې ده ،چې داندو اروپایي ژبو دوه توري (D او W) انډول دي. د ارمني له (E.R.k) تورو سره د ساري په توګه د (وېرېدل)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کلمې ریښه په لرغوني یوناني کې (Dwl) دی او په ارمني کې (ERKI)دی په همدې توګه هغه لفظ چې د (ځنډ) یا اوږدمهال معنا لري، په یوناني کې (DWERON) او په ارمني کې (ERKCAR) دي. د دې کلموله پرتلې څخه کولای شو دا نتیجه واخلو چې د (DW)توري په اندو اروپایي لرغوني ژبه کې د ارمني (ERKU) سره یو ډول دي. پردې بنسټ د ارمني(ERKU)او د دري (دو) او پښتو (دوه) هم دیوه واحد اصل څخه راوتلي او بېل شوي دي.. (۳۹: ۵۱-۵۲ مخونه) د پورته لنډو څېړنو ، یا دونو ، نظریاتو او بېلګو څخه دا جوتېږي چې ژبپوهنه د فیلالوژۍ یوه برخه ده. چې په ښکاره او ظاهري ورتوالي ، مشابهت او خیالبافۍ حکم نه کوي. او له هغه څه چې د عامیانه (فقه اللغه) فیلالوژۍ په نوم یادېږي راوتلې ده. چې د ژبې په اړه وینا او نظریات او پوهنیزو (علمي) اصولو سره اشنا یي لازمه او اړینه ده. د دې ارتیا دې بشپړاوي له پاره یو څه هم د ژبپوهنې په تاریخچه تم کېږي. چې د ژبپوهنې تاریخ د ژبې د ځانګړو او تخصصي څېړنو او مطالعاتو په معنا او مفهوم ده.) څرنګه چې ؛ مخکې د (فلالوژي په آریانا) بحث کې مو ورته نغوته وکړه بیا یې هم یادونه کوو. چې د سانسکرېټ د ګرامر د تالیف تاریخ څخه چې په څلورمه مخزیږد پیړۍ کې لیکلی د سانسکرېټ ژبې له پاره ډېر پرمختللی ګرامر ګڼل کېږي. را پیلېږي خو ژبپوهنه په اوسني عصري مفهوم سره د فردیناند دوسوسور (د عمومي ژبپوهنې دوره) کتاب تر خپرېدو وروسته پیل شوه. د دوسوسور د ژبې د تشریحي (په یوه ټاکلې تاریخي دوره کې) او تاریخي (د تاریخ په اوږدو کې) څېړنو ترمنځ په توپیر قایل شو او (د ژبې نظام) باندې ټینګار وکړ. چې په ۱۹۵۰ ز لسیزه کې (نوام چامسکي) په دې برخه کې څرګند بدلون (انقلاب) راوست. چې د تولیدي ژبښودنې (ګرامر) د رامنځته کېدو لامل شو. (Generative

(c) ketabton.com: The Digital Library

Grammar) ده. پـه (Behaviorist) سـلوكي اروا پـوهنې بانـدې سـخته نيوكه وكړه په سلوكي اروا پوهنه كې د ژبې زده كړه سلوكي تقليد ګڼي او د اسنادو او شـواهدو پـه وړانـدې كولـو سـره يـې د هغـوي منفـي اړخونـه را برسـېره كـړل. نومـوړي پـه دې بـاور و. چـې پـه انسـان كـې د ژبـې اصـول او ځانګړنې ذاتي او فطري دي. يا په بله وينا د ژبې زده كړې لارې چارې په ارثي او جنتيكي بڼه په مغزو كې ځاى پر ځاى د ي. او چاپېريال د ټولنه ماشوم ته يوازې د مورنۍ ژبې زده كړه كې تحريـک كوونكې دنده ترسره كوي. ماشوم د معلوماتو يوه لړ شمېر ټولګه له خپل ژبني چاپېريال څخه تر لاسه كوي. او نوي تركيبونه جوړوي. ځكه چې په ځان كې دا ځواكمني شتون لري. (۳۲:۲۸مخ) د نظر پخواني خاوندان په دې باور وو. چې مورنۍ ژبه په اكتسابي بڼه يوازې د شا او خوا خلكو د وينا د اوريدو له لارې د ماشوم ذهن ته ننوزي. څرنګه چې مخكې ليكنو كې هم څه نا څه يادونه وكړه. په ژبپوهنه كې ځينې پوهنيز انقلابونه رامنځته شوي دي. چې د ژبپوهنې د پوهې په تاريخ كې يو څو د پام وړ ټكي شتون لري. د ژبپوهنې په څانګه كې لومړنى علمي انقلاب تاريخ پيژندنه Historicsm دى. چې په اتلسمه پيړۍ كې رامنځته شو. هغه څه چې د ژبپوهنې په تاريخ كې د لومړي انقلاب پيلامه وګڼل شوه. (۱۷۸۶ ز) كال ته رسېږي. (۴:۲۲۴ مخ) لكه څرنګه چې پورته څېړنو كې يادونه وشوه. ويليمزجونز كله چې سانسكريټ، د لرغونې فارسي ژبې او لاتيني ژبې متون سره پرتله كړل په دې باوري شو چې د ادرې وا ړه ژبې له يوې منشاء چې هغه اندو اروپايي مورينه ده، سرچينه اخيستې ده. چې دا هم د ژبپوهنې په تاريخ كې لومړنى انقلاب پيل كړ. ورپسې د ژبو برخليک د ژبو كورنۍ او دا چې دې ژبو د څو ډلو څخه سرچينه اخيستې ده. پيل كړ. چې دا انقلاب د (تاريخ پيژندنې تر سرليک

(c) ketabton.com: The Digital Library

لاندې مطرح شو. په دې دوره کې د ژبپوهانو پاملرنه د تاریخي بدلونونو او تحولاتو ته اوښتې او هرې ژبنۍ پدیدې څرګندول او بیانول تیر وخت او مهال ته په کتنې او پاملرنې سره و. دا انقلاب د یوې ډلې ژبپوهانو په پیدا کیدو سره (نیوګرامریانNew Grammarians) ویل کېدل. بشپړ شو. چې دوی بیا د ژبنیو بدلونونو له پاره د قاعدو او قوانینو دموندلو په لټه کې شول.

په ژبپوهنه کې دویم انقلاب جوړښت پېژندنه(Structuralism) دی. چې بنسټ اېښودونکی یې فردیناند دوسوسور دی. دو سوسور ژبپوهنې د تاریخ پېژندنې او لومړي انقلاب په وړاندې یو عکس العمل و. هغه څخه چې سوسور په دغه بحث کې مطرح کول ، د ژبې تشریحي حالت ته پاملرنه وه؛ نه دهغې د تاریخ بیان ته. خو د سوسور د بحث جوهر د نښې او علامې په مفهوم ولاړ و. سوسور ژبه د یوه نظام په توګه تر څېړنې لاندې ونیوه. او تشریحي ژبپوهنه یې له تاریخي ژبپوهنې بیله کړه. تر دې وخته پورې د پوهنتونونو د ژبپوهنې څانګې ډېرې په تاریخي ژبپوهنې بوختې وې. سوسور د اسې نظر درلود ؛ چې نښه یا علامه کلمه ده. او کلمه د ژبې بنسټ دی. نوموړي له دال او مدلول څخه خبرې کولې. چې د نښې یا علامې دوه عمده برخې دي. د سوسور دا پورته نظر پنځوسو (۵۰) کلونو پورې ژبپوهنه تر خپلې اغیزې لاندې نیولې وه. د جوړښت پېژندنې په دوره کې چې شلمې پیړۍ په لومړۍ نیمایي پورې اړه لري د ژبپوهنې عمده کړنې د ژبې صرف او غږیز نظام و. د ژبپوهنې په دې دوران کې د پراګ په مکتب کې متن مطرح شو. بیا وروسته د پراک په مکتب کې خبرو اترو (ویلو اوریدلو) د تحلیل په برخه کې ښه زیری ګڼلای شو. دغه مکتب په رول لوبونه او دنده پالنه(Functionalism) باندې باور درلوده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدا راز په ۱۹۵۷ ز کال نوام چامسکي د ژبپوهنې په برخه کې درېیم انقلاب د نړیوال ګرامر او د ماشوم د ژبې د زده کړې په اړه د نظریاتو په وړاندې کولو سره رامنځته کړ. دا نظریات د ژبپوهنې په پوهه د یوې مهمې نظریې د اډانې د رامنځته کېدلو لامل شو. چې تولیدي ګرامر ورته ویل کېږي. د دغه انقلاب په دې سبب د پاملرنې وړ دی. چې دی په ژبپوهنه کې وینا پوهنه (نحوه) بنسټ ګڼي. او د ژبپوهنې له پاره یې غونډله (جمله) د مطالعې واحد وټاکله. پردې بنسټ ژبپوهنې یو تکویني بهیر پر مخ وړی.
په شمالي امریکا کې له ۱۹۵۰ ز کال څخه تر اوسه پورې د نوام چامسکي لید لوری او د تولیدي ژبپو هنې په نوم د هغه مېتود پلویان لري. دامېتود دلومړی جملې په سطحه باقي پاتې دی، او تر جملې وړاند ې نه ځي. دویم دا چې د دکارت د عقل پالنې په تفکر باندې باوري دی. یعنې دا ټکی د انسانانو د ژبنۍ پوهنې یوه برخه ده. چې د زوکړې له لومړۍ شیبې څخه له دوی سره نړۍ ته راځي. پر دې بنسټ باید په دې سره باوري او معتقد وي چې ؛ د ژبې ځینې ځانګړنې ذاتي او فطري دي.
په همدې بهیر کې د شلمې پیړۍ د شپږمې لسیزې په شاو خوا کې یو شمېر پوهانو خپل نظریات څرګند کړل ، چې په ژبپوهنه کې څلوم انقلاب ورته ویل کېږي. دوی د پراګیانو د مکتب تفکر چې د چامسکي د ژبپوهنې د نظریاتو سیال او رقیب و. راژوندی کړ. یعنې چامسکي (جمله بنسټ ګڼله) او د دکارت د عقل پالنې په فلسفي نظر باوري و. د څلورمې پېښې ارزښتناکه او عملي بڼه درلوده. او ددې نظریې خاوندان په دې باور و. چې د ژبې د مطالعې واحد باید (ویل او اوریدل)وي. پر دې بنسټ دا نظریه له فلسفي پلوه د تجزیې وړ وه. دا انقلاب ژبپو هنه له ټولنپوهنې سره ګډه ګڼي ، خو د چامسکي نظریه ژبپوهنه د اروا پوهنې او په پای کې له ژوند پوهنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره مانوسه ګڼي. وروستۍ پېښنه ځرګندوي هغه څه چې په تصور او خيال کې جوړ شوي له دې څخه ډېر ارزښتناک دي او دا ښکاره کوي چې هغه جمله په يوه متن پورې اړونده ده. ان تر دې چې که ساده هم وي. معناوې لري: خبري محتوا او منځپانګه (دڅه شي په اړه خبرې کېږي) او ددې محتوا په بيان کې په کومه بڼه تعامل ټينګيږي. دويمه معنا داده ؛چې دا جمله د يوه متن د اجزا Component په توګه څومره په متن جوړونه کې مرسته کوي. د څلورم انقلاب بنسټ (ويل او اوريدل) جوړوي. او هېڅکله جمله د يوه خپلواک واحد په توګه نه څيړي. تل په متن کې څېړنه کوي. دا سمه ده چې دا علا مې او متعارفې بيلګې په توګه ژبنی واحد او توک متن دی. ولې سره له دې هم باوري دي چې ان تر دې يوه کلمه هم کيدای شي متن وي ؛ لکه (غورځنګ) يعنې متن ټاکلې اندازه نه لري. (۲۳۵:۴مخ) د پورته يادونو څخه دا پايله په لاس راځي. چې ؛ ژبپوهنه **Linguistics** هغه پوهه ده چې د ژبې ځرنګوالی ماهيت د پوهنيزو او معاصرو مېتودونو پر بنسټ مطالعه کوي. او د بيلابيلو ژبو کورنۍ ، د هغو يو تر بله تاريخي بدلونونه او اړيکې ډلبندي او تشريح کوي. په ټوليزه توګه په ژبپوهنه کې ژبه او دوو اړخونو څخه څېړل کېږي. ژبه دوينا دځواک په توګه يعنې هم هغه ځانګړتيا چې آدميان له ژويو څخه په توپير کې تر مطالعې لاندې نيسي. او پر هغه شته قوانين څېړل کېږي. (۱۴:۱۷مخ) او بل اړخ ټولې مورنۍ ژبې څېړي د ننۍ نړۍ د کاريدونکو ژبو معلومونه ، ودې او د وروستيو څېړنو کې چې د ژبپوهانو له خوا شوي دي. د نړۍ د ژبو شمېره ۲۰۰۰ څخه ډېره ښيي. چې په ځينو ملتونه او په ځينو د ګوتو په شمېر وګړي خبرې کوي. ځرنګه چې ټولنې تل په بدلون او تحول کې دي. او له انقلابونو څخه اغيزمنې کېږي او هېڅ کله هم ثابتې نه شي پاتې کېدای پر همدې بنسټ په

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپله طبعي ځانګړتيا خپل اصول بدلوي. چې ژبه هم په ټولنيز چاپېريال کې د خپل ماهيت پر دليل چې هغه ټولنيز والی دی. يو ثابت پايښت نه لري. او تل د ټولنې له بدلون سره تحول او بدلون کوي.چې دا بدلونونه او تحولات د ځانګړو ژبنيو قاعدو او قوانينو پر بنسټ منځته راځي، چې د دغو بدلونونو پېژندنه د ژبپوهنې د کار په محدوده کې ده. دا محدوده بيا بېلابېلې برخې او څانګې لري.دژبې مطالعه بوه پراخه ساحه رانغاړي ،چې دژبې ټول اړخونه ،مميزات، ډول ډول پړاونه په عينې وخت کې او تر يو سر ليک لاندې مطالعه او څېړل کېدای.پردې بنسټ ژبنيو پديدو څېړونکو او ژبپوهانو د پلان او موضوع سره سم او په څېړنه کې دا اسانتياوو په موخه په لاندې څانګو وېشل کېږي:الواکي(نظري) ژبپوهنه Theorettical Liguistics داو سنيو ،معاصرو پوهنيزو مېتودونو سره سم ، د پوهنيزوليدنو او مشاهداتو په اغېزمنتيا دژبې په اړه دحقايقو په راسپړنه او دکلياتو ، پرنسيبونو او تعريفونو په تأسيس بخث کوي.د بوې پوره او بشپړې منظمې تيورۍ ټولګه رامنځته کوي.چې دژبو په اړه په ټوليز(عمومي) او ځانګړي ډول صدق کوي.نظري ژبپوهنه د څېړونکې دموخې او اړتياله پلوه کېدای شي ، په دا سې څانګوو وېشل شي چې له بوې خوادنړۍ دژبوله بنستيزو کورنيو سره دتاريخي تړاو له پلوه سمون ولري اوله بل پلوه په ډېرو محدودو او فرعي څانکو ووېشل شي ،چې په تر تيب سره دلومړۍ برخې وېشنه لکه داندواروپايي ، سلاوي يا دآريک ژبو ژبپوهنه او دويمې وېشنې له پاره چې فرعي څانګې دي ، لکه دآرياني ژبوا واندوآري ژبوژبپوهنه ،چې دواړه په آريک ژبې پورې اړوند بړي.دنظري ژبپوهنې دڅانګوله تشريح څخه موخه په هغوڅانګو باندې دهغې وېشل دي چې دژبې دڅېړنې علمي مېتود او برید پولې ټاکي، ځکه دا څانګې ټولې

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره تړښت او په ځینو برخو سره ننوتې دي؛ کېدای شي د ژبپوهانو د ژبو هانو دځېړنې وړ وګرځي.
علمي او تطبيقي ژبپوهنه Applied Linguistic عبارت له هغې ژبپوهنې څخه ده ،چې د ژبنيو مسايلو د حل او روښانتيا له پاره د ژبپوهنې په اړه دنظرياتو ،مېتودونو او موندنو له کارولو څخه بحث کوي. د تطبيقي ژبپوهنې ساحه ډېره پراخه او ارته ده. او د بهرنيو ژبو زده کولو او ورزده کولو ،د ژبې د تدريس په ساحه کې داړوند و موضوعاتو تدريس لکه د ژبې ګرامر ،متنونه، املا ،انشا او داسې نورو څخه کار اخلي. همدا ډول: کلتورليکنه،ژباړه او تفسير ،سبک پېژندنه ،ژبني اختلالات، دويناتحليل او دلوستلو مېتودونه هم رانغاړي.ژبپوهنه د ژبې له تيوركي او نظري مطالعاتو څخه پرته نشي رامنځته کېدای، پردې بنسټ عملي يا تطبيقي ژبپوهنه په الواکي(نظري) ژبپوهنه ولاړه ده.دريمه څانګه چې ده زده کړييزه ژبپوهنه Educationnal Linguisjics ده هغې ته وايي، چې د يوه ولس ،هېواد او يا هم سيمه ييزې ژبې دزده کولو او ورزده کولو بهير په ښوونيزو ،تحصيلي او اکاډميکو ځايونو کې تربحث او مطالعې لاندې نسي اوپر مخوړي.چې Pedagogical Linguistics هم ورته ويل کېږي.په همدې توګه د سواد زده کړې بېلابېل مسايل مطالعه او ژبښودنې پر مختللي مسايل او موضوعات لکه ادبي سبکونه ،ارزونه، کلمې او د ژبې کارونه او په هر اړخيزه معنا د ژبپوهنې پکاراچونه ، په متونو او عملي برخو کې د ژبې کارونه او لارې چارې د ښوونکو اوزده کونکو تر منځ د خبرو اترو ماهيت تر مطالعې لاندې نسي.بله ټولنيزه ژبپوهنه Socialingistics ده هغه ژبپوهنه چې د ژبې دلارو چارو يو کېدل د انساني ټولنو سره په ځانګړې توګه: نژاد ،نژادپالنه، طبقې، قشر، جنس او ټولنيزو ادارو له مقولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره په اړیکو کې تربحث او مطالعې لاندې نسي. ټولنیزه ژبپوهنه دژبې او ټولنپوهنې تر منځ تو پیر په نظر کې نسي. ولې د ژبې ټلنپوهنه د ټولنپوهنې له لید لوري کړنو ته لېوالتیا لري. په دې معنا که په ټولنه کې بدلونونه منځته راځي همهال په ژبه کې هم بدلونونه څرګند ېږي څرنګه چې ټولنه تل د بدلون په حال کې ده او وي، ژبه هم ور سره تحول او بدلون مومي. په همدې بهیر کې بله څانګه تاریخي ژبپوهنه Historrical Linguisti ده عبارت له هغې ژبپوهنې څخه ده، چې د ژبې جوړښت ،منځته راتګ نظام بدلونونه د تاریخ په ټولو پړاونو کې یعنې له پیل تر پایه مطالعه ،بحث ،څېړنه او تشریح کوي. د یوې ژبې لرغوني او وروستني ژانرونه ،فورمونه او ډولونه له پلټنې او یا د بېلا بېلو ژبو له پرتلنې څخه دا په ډاګه کېږي ، چې ځینې ژبې سره خپلوي لري او ځینې نه لري. لکه اندو اروپایي کورنۍ ژبې په همدې توګه کېدای شي چې بنې یې بیا ورغول شي او ښکاره شي، چې په یوه فرضي ژبه کې مخکې تر دې چې لیکنې سوابق یې شتون ولري دغه سوابق موجو وو. د بېلګې په ډول د اندو اروپایي ژبو د مورینې ژبې*p په هغه p پورې اړوند کېږي چې د سانسکریټ ژبې د pito په کلمه کې دي او په انګلسي کې د Father د کلمې په(F) پوره اړوند کېږي، چې د(پلا) په معنا ده. په همدې ډول بله څانګه تشریحي ژبپوهنه ده عبارت له هغې ژبپوهنې څخه ده چې د ژبې جوړښت ،نظام، بدلونونه د تاریخ په یوه ټاکلي پړاو کې تر بحث او څېړنې لاندې نسي د ژبپوهنې دا څانګه د ژبپوهنې نورو څانګو ته د بنسټ او سریزې حیثیت لري. د تشریحي ژبپوهنې برخې :غږپوهنه، فزکي غږپوهنه، د غږونو وتونځي، کلمې (صرف) مورفولوژي، وینا پوهنه(نحو) پوهه ده. سربېره پر دې د ژبپوهنې بله څانګه پرتلیزه ژبپوهنه Comparative Linguistics ده چې له تاریخي ژبپوهنې سره نږدې

(c) ketabton.com: The Digital Library

تړاولري او بېلابېلو ژبو(بوې کورنۍ يا بوې څانګې اويا هم دبوې ډلې ياهم د دوه کورنيود ژبو) څانګړنې ،اړيکې اوتړاو تفاوتونه سره پرتله کوي چې له تاريخي پلوه له ستېې رابېلې شوې وي اويا له بېلو ستېو څخه وي. د دې ژبپوهنې موخه داده چې داړوندوژبو ستېه اولومړنۍ ژبې جوړښت اونظام له هغو قاعدو ،اصولو اوپرنسيپونو سره سم چې لري يې بيا څلې ورغوي، د ستېې يالومړۍ منشا ژبې دژبنۍ جوړښت بنې چې د دې پوهې دمېتودونو سرسم وي اټکلي(فرضي) خوبنسټ او اصل ته نږدې وي،تاريخي پرتليزه (مقايسوي)ژبپوهنه نړيوال اصول ته نږدې وي. تاريخي پرتليزه (مقايسوي) ژبپوهنه نړيوال اصول او قواعد لري،چې(پرتليزو اصولو) په نوم يادېږي.څنې کسان دې څانګې ته اوس هم پرتليزه لغت پوهنه Comparative Philology ياپرتليزه ژبښودنه Comparative grammarاصطلاوې کاروي.د دې ليکنې په بهير کې بله څانګه هم مقابله يې ژبپوهنه Contrastive Linguisticsکاروي.د دې ليکنې په بهير کې بله څانګه هم مقابله يې ژبپوهنه ده ،چې د دوويا څوژبو جوړښت،بدلون اونظام چې له تاريخي پلوه سره اړيکې لري يايې نه لري د پوهنيزو موخوله پاره ،يې مقابله کوي.د پرتليزې او مقابله يې ژبپوهنوتوپيرپه دې کې دي،چې په پرتليزه ژبپوهنه کې هغه ژبې سره پرتله کېږي،چې له تاريخي پلوه سره اړوندې وي يعنې له بوې ريښې څخه وي لکه (دري، تاجکي، پاړسي) [(۲۳۷:۴)] چې په لسګونوپېړۍ پخوا سره هم ريښه وې او وس د درې بېلابېلو هېوادونو اوقومونو ژبې دي (پارس،تاجيک او دېګان يا تاجيک)اود داراز ژبوپه پرتله کې دژبوتاريخي تحولات هم په پام کې نيول کېږي لکه (دري اومنځنۍ پاړسي) ولې په مقابلوي ژبپوهنه کې سره اړوندې ژبې (همريښه) لکه (دري اومنځنۍ پاړ سي) اويا نا اړوندې

(c) ketabton.com: The Digital Library

(پښتو او عربي) دواړه سره مقابله کولای شي په دې پرخه کې تاريخي بدلونونه په پام کې نه نيول کېږي.په همدې توګه بله فلسفي ژبپوهنه Philasophical Linguistics ده.دا دژبپوهنې هغه څانګه ده ،چې دژبې ونډه دژبې د درک سره په اړيکه کې او دفلسفي مفاهيمو تشريح او داندونو فلسفي حالت او ژبني مېتودونه ترمطالعې لاندې نيسي.بله څانګه چې ده هغه سيميه ييزه ژبپوهنه Areal Linguistics ده دجغرافياوي سيمو څېړنه او مطالعه ده چې ځانګړنه يې دګډوژبنيو ځانګړنو درلودل دي.ژبنۍ سيمه چې کله ورته Sprachbund هم ويل کېږي ، له يوې کورنۍ څخه په ډېرو پورې اړوندې ژبې لري،خوګډې ځانګړنې هم شتون لري، چې دکورنيو په نوروغړوکې لږترلږه يوه يې شتون ونه لري ،دبېلګې په توګه (نچ) غړونه دسهيلي افريقا په سيمه کې په څو متفاوتو او بېلابېلوژبنيو کورنيوکې شته دي. بله جغرافيايي ژبپوهنه Geolinguistics هغه ژبپوهنه ده چې په نړۍ کې دژبو جغرافياوي وېش او دهغوی دسياسي ،ونيېزو(اقتصادي) اوکلتوري حالت په پام کې نيولو سره مطالعه کوي او Geographical Linguistics هم ورته ويل کېږي. دا ګړنې(اصطلاحات) په ځانګړې معناسره هغو پېښوته کارول کېږي ،چې دګړدودونو يونې يا دلهجو جغرافيا ،دښارونو په لهجو پورې اړوند مطالعات او انساني جغرافياته له ژبني اوټولنيز پلو سره اړيکه ورکوي. دیوې ژبې ګړدود د ډول ډول بڼو بدلونونه او ورتووالی دسيمو او جغرافيايي حوضوپربنسټ په ټاکلونقشوکې ثبتوي. دې ډول نقشوته (ګړدوديز اطلس) ويل کېږي. داڅانګه کله کله د ګړدودپوهنې په نوم هم يادېږي. همدا ډول بله اروايي ژبپوهنه Psycho Linguistics ده: داهغه ژبپوهنه ده چې دژبني سلوک اود ذهني تکړتوبونو(مهارتونو) اوبهيرونو ترمنځ متقابله اړيکه ،چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سلوک بنسټ او بېخبنسټ(زيربنا) ګډېل کېږي مطالعه کوي. پخوا ورته دژبې اروا پوهنه ويل کېده، دماشومانو په وسيله دژبې دکسبولو مطالعې ته د پرې وخت پرمختيايي اروايي ژبپوهنه Developmental Psycho Linguistics ويل کېږي کله چې دارواپوهنې دنظريو او بهيرونو دوړاندې کولوله پاره د يوه توکي (عنصر) په توګه دژبې په کارولو باندې ټينګار وي ، دارواپوهنيزې ژبپوهنې Psycho Linguistics ويل کېږي.بله نوعي ژبپوهنه ده يا دژبې ډول پېژندنه Typology Of Language ده، چې دژبو ترمنځ جوړښتي ورتوالی پرته د تاريخ په پام کې نيولو سره مطالعه کوي.دژبو دډولونو پرتلنه په ځانګړې توګه دژبو تر منځ په هغو موادوکې داړيکو دټاکلو له پاره هڅې دي ،چې پر وراثتي بنسټ باندې دډلبندۍ دمنلو او تايدله پاره تاريخي لاسوندونه اومدارک په واک کې نوي، چې په دې برخه کې څومقولې پېژندل شوي دي.بېلونکي تحليلي يا ريښه يي(Analytic isolatingortoot)ژبه هغه ژبه ده چې کلمې يې بدلون نه منونکي دي او نحوي اړيکې دکليمو دسمون او ترتيب له لارې بيانېږي لکه : چيني اوويتنامي ژبې.بل ترکيبي يا تصريفي(Inflected inflectional) ژبه چې دتحليلي مقولې په تقابل کې واقع ده، په دې ډول ژبو کې کلمې ډول له يوه څخه ډېرمورفيمونه لري خو ددې مورفيمونو او کلمې دليک جوړښت ترمنځ سمون شتون نه لري ددا ډول ژبو بېلګې: لاتيني، يوناني، پښتو ،دري اوعربي غوندې ژبې دي. همدا ډول پيوندي ژبه(Agglutinative or Agglutinating)هغه ژبه ده چې کلمې يې يوه له بلې سره دڅنګ په څنګ اېښودلو سره جوړېږي او اوږده لړۍ منځته راوړي لکه جاپانۍ ،ترکۍ اوسواحلي ژبې.همداراز څوترکيبي ژبه(Incorporating or Polysynthtic) چې دکليموبڼه يې پېچلې او اوږده ده،دپيوندي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او تصریفي ځانګړنو آمېزه لري او دډېرى کليمو کارونه يې د بشپړو غونډلو (جملو) دکارونې په څېر دي.دا ډول ژبه دا سترليا په ځايي يا بومي ژبو کې ليدل کېږي.

رياضيکي ژبپوهنه(Mathematical Linguistic)هغه څانګه ده چې دژبې حسابي او رياضيکي ځانګړنې مطالعه کوي لکه دمتنونو احصايوي ځانګړتياوې دزنځيري تړولګو(مجموعو) جبري مطالعه،دصوتي ځانګړنو مطالعه دژبښوونيزو قاعده الګوګانې او په محاسبه کې دترکيب او تجزيې لوګاريتمونو کشف ترڅېړنې لاندې نيسي. په همدې توګه دمتن ژبپوهنه يا(Text Linguistics) عبارت له هغې ژبپوهنې څانګې څخه ده چې ليکلي او ناليکلي متون لکه توصيفي دخبرو اترو يا نندارې صحنې او داسې نور ترڅېړنې لاندې نيسي. دا پوهه ديوه متن دبرخود تنظيم او اړيکو مېتود يوله بل سره دمفهوم لرونکي او بشپړ متن منځته راتګ په موخه په پام کې نيسي.ځينې ژبپوهان دا بشه ګڼي چې ټول ناليکلي يعنې شفاهي متن په ځانګړې توګه له يوې جملې څخه ډېرې اوږدوي دتحليل او تجزيې ترسرليک لاندې وڅېړي.

انسان پېژندنې پورې اړونده ژبپوهنه(Anthropological Lingyistics) دژبپوهنې هغه څانګه ده چې دټاکلې ټولنې دژبې کلتور(دودونه ياخويندوژبو اوکورنی جوړښت) ترمنځ اړيکې څېړي بشرپوهانو دژبې په برخه کې مېتودونه مطالعه کړي دي چې په بېلابېلو فرهنګونو کې دکورنيوخپل منځي اړيکې بيانېږي او دوي په دې برخه کې څېړنه کړې ده ،چې دوګړو په ځانګړو ټولنيزو ،فرهنګي چارولکه ملي ،مذهبي مراسم ، رسمي غونډې،جرګې ، دخوښۍ مجلسونه او داسې نورو کې يوتربله څه ډول روغبړ کوي وروسته بيا دوي ددغولاسته راوړنو اوموندنوته دېوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځانګړې ټولنې له ټولنيز جوړښت سره اړيکه ورکړي.دژبې دوګړپوهنې دولســــتنې(مطالعې) ځينـــې ځـــانګې دژبپـــوهنې پـــه سوســـيالوژي (Sociolinguistics) اوپـــــــــه انتـــــــــوګرافي اړيکـــــــــو (Etnographycfcommunication) پورې اړوند بريږي. ژبپوهنه له پورته يادوځانګو څخه پرته نورې ځانګې هم لري چې هغه زما دليکنې له چوکاټ څخه ډېرېږي اودژبپوهنې په ځانګړوآثارو اوقاموسونوکې شتون لري. ماپه هغه اندازه ځانګې را واخيستلې کوم چې دفيلالوژۍ داړينې برخې جزوي.

۴-دنړۍ دژبو کورنۍ:

څرنګه چې ژبپوهنه دژبو په اړه هراړخيز معلومات وړاندې کوي نو پرهمدې بنسټ دژبو ،ژبپوهنې اوفيلالوژي پوهانود خپلونه ستړې کېدونکوسپړنو اوڅېړنو پــه تــرخ کــې دنړيوالوژوندیوژبوشمېره لږ وډېره دځلورزره ژبو پــه شـاوخواکې ښـودلې ده او آن چې لـه دې هـم لا ډېـرې، چــې دابيـا پــه اصـلي اوفرعي خپلوانوژبووېشل شوي دي ددغوڅېړونکوپه آند ټولې ژبې له يوې ياڅو ژبنيومورينوڅخه چې دژبونيـا ګڼل کېـږي رامنځتـه شـوې دی اوهرې يوې ژبې په خپل ځانګړي بهيرسره تکامل کړی دی.ددغـه بهيـر اوبشـپړاوي پـه اړه دوه اندونـه شـتون لري،چــې پـه واقيعـت کـې دواړه نظـره پـه يـوه چورليزاومحور راڅرخي:الف شجريي نظريات(Treetheory)چې دلومړي ځل لپاره الماني پوه شلايشر(A.scheicher) لخوا وړاندې شوې هغـه پـه دې باوردی چې ټولې بشري اودبشپړتيا په بهير کې ژبې ديوې واحدې ژبې سره داسې اړيکه لري لکه ديوې ونې ببلا ببل ښاخونه اودې اړيکوته نسبي ياجينټکي اړيکـې وايي.دځمکـې پـرمخ ببلا ببلـو سـيموکې پراخـې ژبنـۍ سـاحې شـتون لـري چـې دژبـو ډلـې يـې دګرامـري جوړښـت سـره ورتـه والی،کلمواودبيا طرزو ،ريښې دورته والي پربنسټ ژبپوهانودنړۍ ژبې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ســـتروکورنیواو ډلـــوچي دغړپـــوهنې اونـــوروګرامري اوکلمـــه یـــي جوړښــتونوکې ځرګنـــدې ځپلــوی سـره لــري وېشـلي دي اودژبودکــورنۍ (Family of Language) په نوم یادېږي.
پورته یاده ډلبندی کې دژبو یوه ډله کولای شي دکورنۍ ونه برابره کړي، چې دهغوي نسبي مهالي تړون یا زمان بندي ځرګندوي. په ډېره ځیرنې یعنې دقیقي پرتلنې سره دهرې کورنۍ غړي یوه یوه ژبنۍ ځانګه رامنځته کوي دا ډل بنـدي ډېرې ګټـې لـري چـې یـوه یـې داده دژبـو پـه پراخـه او پېچلـې ډلبندی کې تریوې اندازې دژبو پراړیکو او تړاونوکې چې یو تربله یې سره لـري سـتونزې رالـرې وي. دبېلګـې پـه توګـه بـه دلتـه د(انـدو اروپـایي ژبـو کورنۍ)څخهد اندوآریایي یاهندي ځانګه وښایي

(H.L.F : ٤٧)

٣- شکل

په دې ډلبندی کې هرښاخ دبوې ژبې پـه توګـه غځېـدلې دی او لـه بـوې تنې څخه بېلې شوې دي چې هغـه هـم داروپـایي کـورنۍ چې لـه هغـې څخـه نورو ژبوتکامل کړی.ځرنګه چې دا ژبې یوه له بلې سره نسبي اړیکې لـري نـو پـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدې بنسټ په اندو اروپايي ژبو کې د مور کلمه داسې تر پرتليزې سپړنې لاندې نيسو: اندو اروپايي ژبو کې مور (mãtã*) کلمه ، اوستايي (mãtar) ، زړه فرس (mãdar) ، سانسکريټ (mãtar) ، سلاوي (mãti) ، يوناني (meter) ، لاتين کې (mãter) ، ليتواني (motë) ، الماني (muoter) ، تخاري (mãcer) ، آيسلنډي (modir) ، اېرلنډي (mãthir) ، البانيايي (motër) ، ارمني (mary) ، دري (mãdar) ، اورمړي (mawa) او پښتو (mor) . (۲۳۴:۴)

خرنګه چې پورته يادونه وشوه په ټولو اړوندو ژبو کې اصلي ريښه ساتل شوې او آن کلمه په لږالون بدلون تلفظ کېږي.

ب دويمه نظريه څپه ييزه نظريه ده (Wavetheory) : په لومړي سر کې شمېټ (J.schmidt) لخوا وړانديزشوه. نومړې ژبني بدلونونه او تحولات هغو څپو په څېر ګڼل کوم چې اوبو کې د ډبرې دلوېدو پر مهال رامنځته کېږي، چې له يوې مرکزي سرچينې څخه خپرې شوې وي. په دې نظريه کې هره څپه دخپلې مخکښنۍ څپې پايله او دخپلې وروستۍ څپې درا خرګندېدو سبب کېږي.

که چېرې دا دواړه نظريې سره پرتله کړونو وبه ګورو چې شجره يي نظريه دبدلونونو د پېښېدو خرګندونکې توصيف او څپه ييزه نظريه دخپرېدو توصيف دی. په اوسنيو شرايطو کې ژبپوهان دژبو په څو کورنيو باوري دي او حساب پرې کوي. د دې ژبنيو کورنيو ترمنځ دد قيقو اړيکو او څېړنو په پايله کې موږ تر اوسه هم دې موخې ته نه يو رسېدلي چې يوه واحده او پيليزه ژبه پيدا کړو . ولې د ژبپوهان دڅېړنو په ترڅ کې په دې يوه خبره سره يوالی لري چې دنړۍ په ټولو ژبو کې ژبنۍ نسبتاً يوډول ځانګړنې شتون لري، چې دنړيوال ګرامريا (Universangrammar) په رامنځته کېدو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

شته والي باوري دي اودځانګړنو په رابرسېره کولو يې بوخت دي.او په دې ترڅ کې يې په نړيواله کچه دځينو کورنيو شتون منلی دی.چې په لاندې توګه به دهرې يوې کورنۍ په اړه څه ناڅه معلومات وړاندې کړو.

۴-۱ اندو اروپايي کورنۍ:

له نوم څخه يې څرګندېږي چې له هند څخه تراروپا پورې پراخې سيمې رانغاړي اوبېلابېلې ژبې په کې شاملې دي،خو تاريخي پيښوځينې اندو اروپايي ټبرونه يوبل سره لرې کړي اوډېرې يې سره نږدې کړې دي چې اوس په اندو اروپايي کورنۍ کې ځينې داسې ژبې مونډل کېږي چې ډېرې همرنګي(تجانس) سره لري په ټوليزه توګه په دې کورنۍ کې دوه سوه ژبې او دوه ميليارده ويونکي لري،چې دنړۍ نيمايي وګړنيزه ټولنه رانغاړي اوپه لاندې بېلابېلو ډلويا ګروپونوکې شامېلې دي.

<u>ر:لاتينه ډله يا ګروپ:</u>

رومانيـايي، سـاريني، ايتـاليوي، کرسـي، پرووتسـال، اوکسـيتياني، کاتلان، اسپانيوي، پرتګالي او فرانسوي پهکې رازي.

<u>ښ:ګرمانيک ډله:</u>

ايسلنډي(سويډني،ناروېژي،ډنمارکي)سکندنيايي،الزاسـي،افريقايي،هالنډي،الماني اوانګليسي په برکې نيسي.

<u>ز: سلاوي ډله:</u>

کرواتـي، صـربي، سـلاوياني، بلغاريـايي، اوکراينـي، بېلاروسـي (سـپينه روسي)، روسي پولنډي،سلواکيايي،چېکي په کې داخلې دي.

<u>ځ:سلتي ګروپ:</u>

واکوسي،ګالي،ايرلنډي او بريتانوي په کې شتون لري.

<u>ټ:بالتي ډله :</u>

(c) ketabton.com: The Digital Library

لېتواني او لاتوي ژبې په کې شاملې دي.

ڼ:بېلابېلې ډلې:

دکولايانو ،ارمني ،يوناني او البانيايي ژبې کې شاملې دي چې همدا مهال دا اندو اروپايي ژبې شمېرل کېږي.

ډ:آريک ډله:

(الف) آرياني څانګه :پاميري ژبې ،اورمړي ،پراچي آسي ، کردي ، بلوڅي ، پښتو ، پارسي ، دري ،تاجکي ،په کې شاملې دي.

ب:اندوآري څانګه: نيپالي ، اسامي ، بنګالي ، ګجراتي ، مراټي ، سريلانکايي ، سينهالي ،پنجابي ،سندي ،اردو او هندي رانغاړي.(۸:۸-۹)

ج:داردیک:انکو ،پشه يي ،نورستاني اونورې ژبې په کې شتون لري.

اروپايي ټبرونه ميلاد څخه لږتر لږه پنځه زره کاله پخوا د اوسنۍ روسيې هېواد سهيل لور ته په پراخه سيمه کې د سايبريا سهيل ته په دښتو او غونډيو د اورال په بحيره ، دخزر بحيرې شمال ، او د ققفاز شمال ته اوسيدل د هغو شواهدو او لاسوندونو له مخې يې لاس کې دي ، اندو اروپايي ټبرونه له څلور زره تر درې زره مخزيږد کلونو په شاوخوا کې د لويديځې نړۍ لور ته وليږديدل او د درې زره مخزيزږد د کلونو په شاووخوا کې يې يو پراخه سيمه د ختيځې اروپا له مرکز څخه د آريانا تر شمال پورې په واک کې درلود ، همدا مهال اندو اروپايي ټبرونه ليږد او مهاجرت بيلابيلو خواوو او بيلابيلو سيمو ته پيل شو او له هند څخه تر اروپا شمالي برخو پورې ميشت شول ، له همدې امله دا ټبرونه د لړۍ په بيلابيلو برخو کې د اندو اروپايي په نوم ياديږي. ددې له خپل اصلي ټاټوبي مهاجرو او په هېواد د ميشتو قومونو ژبې د يوې يوازني (واحدې) نيا (مورينې) اندو اروپايي Proto Indo European په نوم ياديږي ، رابيلې شوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي، د دې نيا په موريني ژبې څخه هېڅ سند السوند او اثر په لاس کې نه شته، چې مخامخ هغه وڅېړل شي. له دې امله ژبپوهان د هغې ژبښودنې (ګرامر) جوړښت او غړيز سيستم تعقيبولو له پاره اړ دي، چې د هغې څخه د بېلو شوو او رامنځته شوو ژبو مقابله او پرتله وکړي او له دې لارې څخه د ژبني قواعدو ته لاس (کشف) او را وباسي. اندو اروپايي اصطلاح په نولسمه پېړۍ کې د فرانس بوپ Franz Bopp له خوا وړاندې او وضع شوې ده، د په خپله څېړنه کې سانسکرېټ زړه يوناني، لاتيني او زړه پارسي د يوې کورنۍ ژبې وګڼلې او په خپلو او په پای کې دې پايلې ته ورسيده، چې د پورته يادو ژبو د مخکښنۍ اصلي موريني ژبې شتون حتمي دی، چې هغه ژبه له اندو اروپايي موريني څخه عبارت دی، آلماني ژبپوهانو د اندو ګرمانيک Indo Germanic اصطلاح و کاروله، دوی باور درلود چې د دې ژبو بنسټ له يوې خوا هند او له بلې خوا آسلنډ او جرمني ايسلنډ دی کله چې دا اصطلاح په هندي پيل کېږي په جرمني بايد پای ته ورسيږي، چې بيا د شملې پېړۍ په لومړيو کې انګليسي ژبپوهانو د اندو اروپايي پر ځای (آريايي) اصطلاح کاروله، څرنګ چې دې نوم، آريايي ټبرونو او آريايي ژبې (آريک) پورې اړه درلوده، د اندو اروپايي ژبو له پاره مترکه او له کاره ولويده، د اندو اروپايي لومړنيو ټبرونو پنځيدل، ډېريدل او خپربدل د اندو اروپايي ژبو د پراخېدلو خپرېدلو او دودېدلو سبب هم شول، چې له دې اندو اروپايي لومړنۍ ژبې څخه د ژبو څو ډلې (ګروپونه) رامنځته شول؛ چې پوهانو د kmton يعنې د اندو اروپايي په سل(۱۰۰) کلمه کې د (k) ک نا خپلواک غږ (کانسوننټ) د بدلون او بشپړتيا له مخې د دې ډلو دريځ ټاکلی او ځانګړی کړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د centum (کنتم) ډله				د Satam (ستم) ډله			
لاتيني	Centum	ايرلندي	Cet	اوستا	Satam	لتواني	szimta
يوناني	Ecatan	تخاري	kant	سانسکرېټ	satam	سلاوي	cbto
سلتي		حتي		ارمني		البانيايي	

د ستم او کتم پر اساس

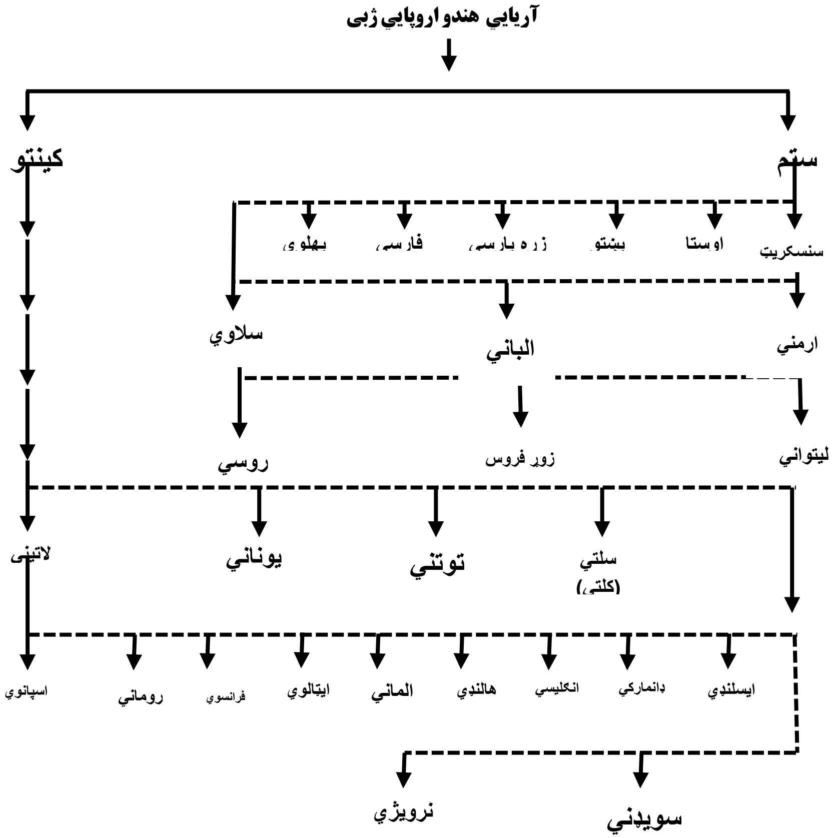

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ځيني پوهانو د پوهاوي له پاره دا ژبه د نړۍ په بيلابيلو سيمو او د هغې په جغرافياي موقعيت کې په لاندې توګه ډلبندي کړې ده ؛ لومړۍ ډله چې په دې ډله کې د ساتم ګروپ ټولې ژبې شتون لري. د دې ډلې د غږ پوهنې او ګرامر جوړښت په سيستم کې ګړندي بدلونونه او بشپړاوی راغلی دی. په دويمه ډله کې څلور فرعي ګروپونه شتون لري.
الف: لوېديځې اندو اروپايي ، چې عبارت دي له ايټاليک ، سلتيک او ګرمانيک يا جرمانيک .
ب: يوناني ډله ، چې له مرکزي ډلې سره مخامخ اړيکې لري.
ځ: د ختيځو اروپايي ژبو ډله ، چې تخاري ژبه يې پاتې شونې ده .
ځ: حتي ژبه او د د کوچنۍ آسيا ژبې دا ژبې ډېرې لرغونې دي او د اندو اروپايي نيا څخه را بيلې شوي دي. له اندو اروپايي ژبو څخه د بيلو شوو ژبو د تاريخ اوږدو کې د بومي يا ځايي ژبو سره د ګډېدو او د هغو اړيکو له مخې چې ژبه يې له ټولنې سره د يوې ټولنيزې پديدې او انساني ځانګړتيا په توګه لري ، په ځانګړي توګه يې بدلون او بشپړتيا وموندله ، د دې ټولو ژبو سټه او اصل يوه ژبه وه ، چې اندو اروپايي لومړني ټبر پرې خبرې کوي او په ورو ورو يې يو تر بلې واټن پيدا شو او په وروستيو کې په بيلابيلو بڼو د انساني او بشري پوهاوي وسيلې شوي.(۱: ۴۷۵ مخ).

۴-۲ د اندو اروپايي ژبو د کشف تقويم:

الف: ۱۷۸۶ زيږديز ، ويليام جونز د سانسکرېټ ، لاتيني ، يوناني ، ګوتي او سلتي ژبو خپلوۍ ته نغوته (اشاره) کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب: پـه ۱۸۱۲ زیږدیـز: فـرانس بـوپ Pranz Boop یـابتوي چې یونـاني ، لاتیني ،زړه فارسي او جرمني ژبې د یوې کورنۍ ژبې دي.
خ: ۱۸۱۸ ز ، راسموس.ک.راسک Rasmus C.Rask د بـالتو سلاوي ژبو ، یوناني ، لاتیني او جرمني ژبو سره چې یـوې کـورنۍ ژبې ګڼل ثابت کړل.(یو کورنی توب)
ځ: ۱۸۲۲ ز: یاکوب ګریم Jacob Grimm د جرمني ژبـو د نـاخپلواو غږونو دبدلون او تحول قانون وړاندې او معرفي کوي.
ړ: ۱۸۳۸ ز: فرانس بوپ ثابتوي چې د سلتي ژبو ډله د اروپا دلویې وچې پـه سیمو کې کارول کېږي او د اندواروپایي ژبو خپلواکه او مستقله ډله ده.
ښ: ۱۸۵۰ ز: آګوسـت شیلایشـر Agast Schleicher ثابتـه کـړه ، چـې البانیایي ژبه د اندو اروپایي ژبو له کورنۍ څخه ده.
ږ: ۱۸۷۷ ز: هـاینریش هوبشـمن Heinrich Hubschman ثـابتوي چـې ارمني ژبه داندو اروپایي ژبـو څخـه ده او ددې کـورنۍ خپلواکـه او مسـتقله څانګه جوړوي.
ډ: ۱۹۰۲ ز: یـورګین الکسـاندر کنودسـون Jorgen knudtzon Alexander حتي ژبه د اندو اروپایي ژبو له ډلې څخه را پیژني.
ټ: ۱۹۰۸ ز: امیـل زیـک Emilsieg ثـابتوي ، چـې تخـاري ژبـه د انـدو اروپایي ژبو له ډلې څخه ده.
ڼ: ۱۹۱۵ ز: بدریچ هروژني Bedrich Hrozny پـه نولسمه مـیلادي پیـړۍ کې د راټولو شوو معلوماتو او اطلاعاتو دټولګي پر بنسټ د اندو اروپـایي ژبـو د د تطبیقـي ژبښـود Comparative Grammar لیکنـه بشـپړوي. د تطبیقي مېتـود پـر بنسـټ ComParative method د تـاریخي ژبپـوهنې په کارونې سره کولای شو د آریاني ژبو د خپلوۍ څرنګوالی له ډېرو مهمو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبو د اندو اروپايي ژبو د کورنۍ، د شجريي(ونې) نظر يې په چوکاټ کې په لاس راکړې ، د بيلګې په توګه د مور کلمه په اندو اروپايي ژبو کې: اوستا matā، سانسکرېټ mātā ، سلاوي mati يوناني meter ، لاتينه māter ، ليتواني motē ، آلماني muater ، تخاري mācer ، ايسلندي modir، ايرلندي māthir ، البانيايي motre ، ارمني magr، پښتو mor ، دري mādar ، اورمړي mawa.

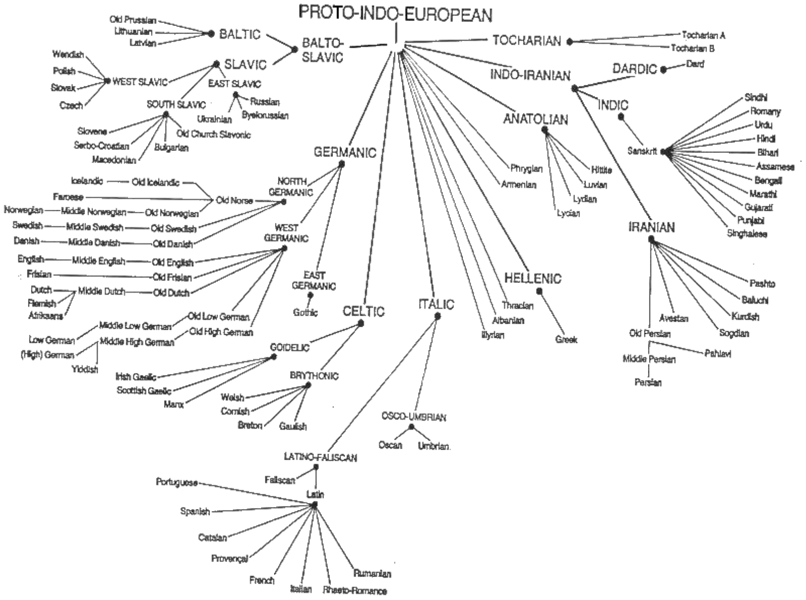

۴- شکل

(H.L.F : ٤٧)

(c) ketabton.com: The Digital Library

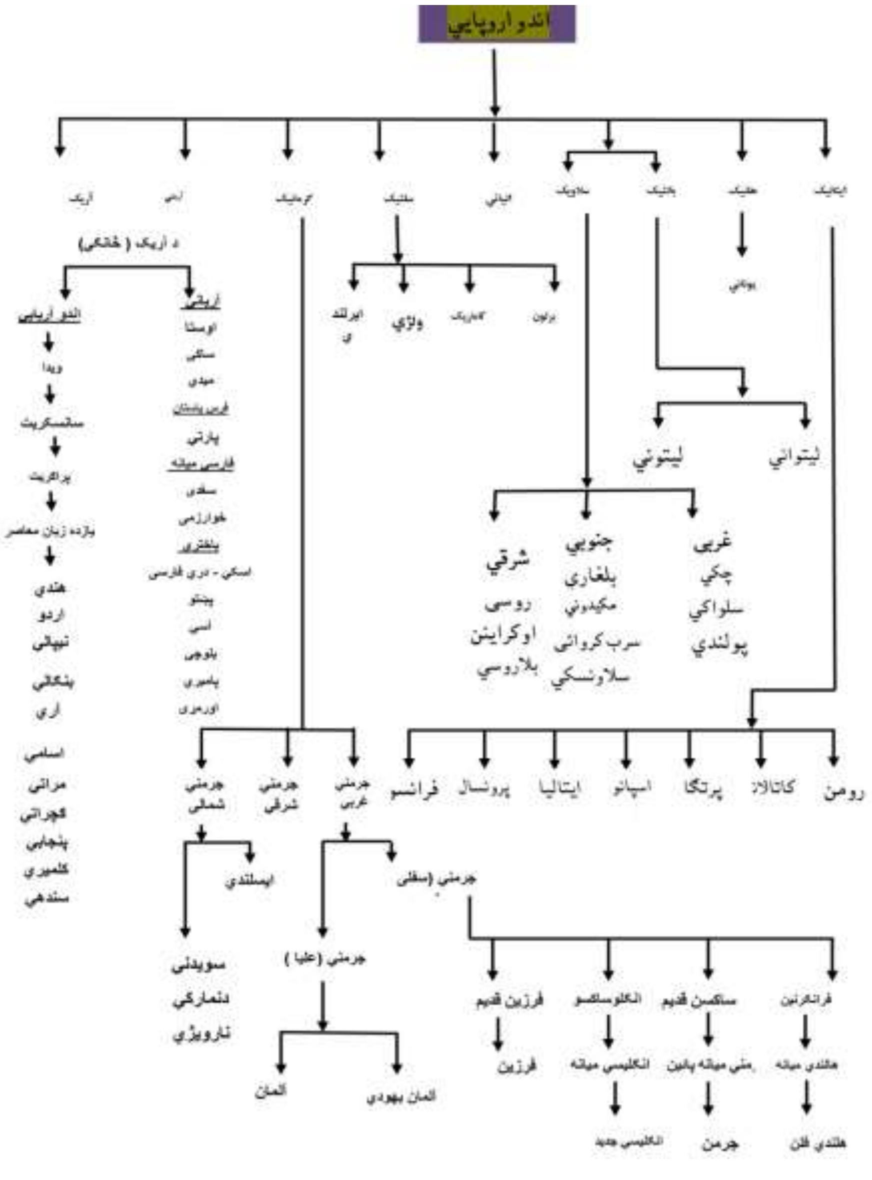

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴-۳د اندو اروپايي پيلنې ژبې لنډ فونټيک سيستم:

اندو اروپايي لومړنۍ ژبه چې د دې کورنۍ د ژبو مورينه شمېرل کېږي د اوونا خپلواکو ، شپږ نيم واکو ، درويشت خپلواکو درلودونکې وه ؛ چې له دې ډلې څخه شپاړلس تم نا خپلواک Plosive consonant يو مبنلي نا خپلواک Fricative consonant شپږ نيم واک Semi Vowel درې لنډ خپلواک Short Vowel درې ښکتني خپلواک redaced Vowel درې پورتني او لوړ خپلواک Long Vowel ، اته غبرګ لنډ خپلواک Short diphthong او شپږ اوږده غبرګ خپلواک diphthong long درلودونکې ده. (۱۳: ۱۹-۲۱ مخونه)

۴-۴چيني او تبتي کورنۍ:

په نړۍ کې د ټول نفوس څلورمه برخه وګړي پرې خبرې کوي چې وروسته له اندو اروپايي کورنۍ څخه دډېرو وګړو ژبنۍ کورنۍ ده.

چيني ژبه د دې کورنۍ پياوړې ژبه ده او د دې کورنۍ د ټول نفوس درې برخې ويونکي لري نورپاتې لږ وډېر په ترتيب او مساوي توګه دبرمايي ،تبتي ،ويتنامي او دتاتي ژبو دډلې ترمنځ وېشل شوي دي.چې دا ټولې ژبې بشپړ مشابهت نه لري او د دوي ترمنځ دخپلوۍ شتون يا واحده منشا او يوې ګډې نړۍ ته د دې ژبو انتصاب داثبات وړ نه دی په دې بنسټ دتبتي او چيني ژبو ترمنځ ځانګړنه يو ځېپېيزوالی او آهنګ دستګاه دهغوي بشپړه ځانګړنه ده په دې ډول ژبو کې دصرف يا اشتقاق سيستم په هغه ډول سره چې په تصريفي ژبو(اندواروپايي يا پيوندي ژبو)کې ليدل کېږي شتون نه لري.دا ژبې نه بدلېدونکې او يو ځېپېيز ژبې دي.يو ځېپېيزه ژبې چې له جغرافيايي پلوه يوه له بلې سره ډېرې نږدې دي دګډو کلمو شتون لکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

داندو اروپايي ژبو دهغوي دخپلولۍ مننونکی دليل دی.چينايي او تبتي ژبو څېړنه ډېره ستونزمنه ده ځکه چې دې دغه ډول ژبو څېړنې ته اړتيا دومره نه احساسېږي ځکه چې ډېرغږونه لري څېړنه او پرتلنه يې ډېره ستونزمنه چاره ده .بل داچې دېوې يو هيجايي کلمې په بدلون سره به بله اصلي کلمه دپېژندنې وړ نه وي څرنګه چې دڅوهيجايي کلميو په برخه کې غږيزبدلون دبشپړبدلون سبب نه کېږي او دخپلوۍ اغېزې هم له منځه نه وړي پردې بنسټ داندو اروپايي کورنۍ دژبو او کلمو ترمنځ دخپلوۍ په اړه مطالعه او څېړنه کول دچيني او تبتي په پرتله آسانه ده.همدا ډول بله ستونزه داده چې دچيني ژبې کلتوري ارزښت چې زرګونه کلونه مخکې په نورو ژبو باندې اغېزې کړي دي، چې په ظاهره کې چيني کلمات ښايي دواقعي خپلوۍ دليل نه وي او په لرغونو ختونو کې دپورا خيستنې له امله وي.ددې ژبو په غږيز سيستم کې څپې ځانګړی ارزښت لري ځکه چې شمېرېې دسلګونو ژبو له څپو څخه ډېردی.او ويونکي يې تريو ميليارده ډېر دي.

۴-۵ دراويدي ژبو کورنۍ:

ددې ژبو سيمې دهند په سهېل کې دي.او څلورژبې په کې داخلې دي، چې يوه له بلې سره نږدې خپلوي لري او ددې ژبو اصلي بنسټ جوړوي دويونکو شمېرېې نږدې يو ډول دی او يو سلو شپېته ميليونه ويونکي لري. تاميلي ددې کورنۍ پياوړې ژبه ده او کناره ،ملايو او تلوګو ددې کورنۍ نورې ژبې دي په افغانستان او پاکستان کې براهوي ژبه چې څو څو زره ويونکي په دواړو هېوادو کې لري ددې کورنۍ له ژبو څخه ګڼل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴-۲حامي او سامي ژبو کورنۍ:

ام هري، مالتي دا و سنی ابتو پيا رسمي ژبه چې د عربي يوه لهجه ده، عربي ژبې چې نږدې ختيځ او عربستان په ټاپو وزمه کې دي په دې کورنۍ پورې اړه لري دا ژبې د بشري ځلانده تمدنونو لکه بابولي، اشوري، ريګاتين، کينساني، فينيقي او سامي نومونه يادولای شو.د دې کورنۍ د ژبو اړيکې د نږدې والي او لرې والي په اړه ژبپوهانو د افريقايي ژبو سره لکه: سوماليايي، افارا و ګالايي سره چې د کوشي ترنوم لاندې پېژندنې پلټلې دي.دې ژبو ته په پام سره د دې ډول ژبو جغرافيايي پراختيا ښو دل کېږي چې دا فريقاله شمال ځخه د فېناري ټاپو ګانو او سېدونکو هم پخوا په بربري او ګوانش ژبو خبرې کولې او آن چې د پارس تريپولو پورې غزېدلې دي همدار از په سهيل کې د تورې افريقا د ژبو قلمرو په کې رانغاړي، چې د هغې ځينې ژبې لکه هوسايګاه په غير مستقيمه توګه په دې کورنۍ پورې تړل کېږي او دا نومونه ژبپوهان د حضرت نوح (ع) د ځامنو سام او عام د نومونو سره تړي چې دا خپله د دې ژبو خپلوي ښه يي. په دې ژبو شا و خوا يو سلو شپيته ۱۲۰ ميليونه وګړي خبرې کوي او لاندې ډلې په کې شتون لري.الف سامي ژبې: امهري، مالتي، فنقي، آرامي، اورګاتين، بابلي، آشوري، عبري، عربي ژبې کې داخلې دي.

ب حامي ژبې:هوسايي، ګالايي، سوماليايي، عفار ژبې په کې شاملې دي.

ج کوشي ژبې:بربري، زړه مصري، په کې راځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴-۷الف -التای، اورال، یغوري او دفین ژبو کورنۍ:

دې کـورنۍ کـې پـه ژبـو دغږېدونکوو ګړو شـمېرلږترلږه دوه سـوه اویـا ۲۷۰ میلیونـو پـورې رسـېږي.په دې کـورنۍ کـې فنلنډي، مجارسـتاني، تیني اوتـورکي ژبـو ترڅنګ جاپـاني اوکریـایي ژبې هم راځي اوپـه لانـدې ډول وېشل کېږي.

۴-۸» فنلنډي او کریا یي ژبې:

ددې ډلـې پیـاوړې ژبـې فنلنـډي اوکریـایي ژبـې اوفنلنـډي اومجارسـتاني دې.ددې ژبودغوږېـدو اوبشـپړاوي سـیمې پـه لرغرونـو زمـانوکې داورال لوېـدځې سـیمې وې.اوپرهمـدې بنسـټ ورتـه اورالـي ژبـې هـم ویـل کېږي، داخلـک او ددې ژبـې ویـونکي تـل دانـدو اروپـایي اوترکـي توکمـه ټبرونو ترفشارلاندې ووا و له خپل لومړني ټاټوبي داورال غرونو اوبالتیـک سمندرګي ترمنځ اوپه ځانګړې توګه دوالګاسیند غاړې دپیروم سیمه وه او له دې سیمو لاندې برخوته یې ولېږدول.مجارستانیانو په پخوانیوزمانوکې او دپیړیوپه پوړیوکې اوسني اوکراین سیمه کې بېدیایي ژوند درلوداوپه نهمه پېړۍ کې دډانیوب پرغاړه میشت شوي دي.فینیان خپلو استونیایانو ورونوتـه دشمال لوېـدیځ لورتـه ورغلل، فلانـډیان چـې پـه لومړیـو میلادي پېړیوکې له نوموړوټبرونوسره دیوې نښتې اوجګړې په ترڅ کې اورالـي ژبـه کسب کړه؛چې تراوسه یې ساتلې هم ده دا قوم دفیزیکي اړخه لـه نوروسره ډېرتـوپیرلري ددې قـوم (لاپایـان) لږترلـږه شمېرڅلوېښـت زره تنـو څخـه اوړي، چې نیمایي یې پـه نـاروې هېـواد کـې اسـتوګن دي همدارازبل قوم ساموئیدیان(ننتس) دي شمېریې لسګونو زروتنوتـه رسـېږي اودسایبېریا

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لوري يې لېږدوني وکړې ددې کورنۍ ځينې وګړي په خپل ټاټوبي يعنې دوالګا د سيند پرغاړه پاتې شول ددې ټبرونولـه ډلې څخه مورد وينيايي، کومي، مارياڼان(چرمسيان)او مورتيان او ځينې نور دي چې شمېر يې ددرې زره په شاوخوا کې اټکل شوی دی.

» په فنلنډي اوکرايي ژبوکې لاندې ژبې شاملې دي:

فنلنډي (سومي) ،هنګري، (مجارستاني)، لاپنوني، اورالي، استوني، ساموېدني، کارلي،مورتي،مارياپي اومردودي.

» اويغوري:

مغلي،خاتني،مانسي،جاپاني،ماديارى، کرياپي اودلايتني امريکايي بومي ژبه شامله ده.

۴-۹ب -دترک او تاتارژبو کورنۍ:

ترکي ژبه دپخواني شوروي اوچين په ګډه پوله وېل کېږي او داورالي التاى يي په نوم دژبو په يوې لويې ډلې پورې تړلې ده او ددې ژبونوم دهغوي دموقيعت پربنسټ دی، چې داورال دغرونوپه لوېديځه لړۍ کې او التاى يي په ختيځ کې شتون لري او وېل کېږي.ترکي ژبې لکه مغولي او دختيځې آسيا دتون کوزژبې ددې ډلې په التاى څانګې پورې اړه لري.لاندې ژبې په کې شاملې دي:دترکيې هېواد ترکي،عثماني ترکي،اذري(اذربايجاناو ايران)،ترکمني،ازبکي،چو واشي،کاراکا لپاکي، قرغزي، قزاقي، کومي، اياركوتي،اويغوري،تاتاري،باشقېري،وېرکوتي،کاراچايي اوساموئيدي ژبې دي.ترکي ژبه په اروپاکې دسايبرياترختيځ منتهااليه پورې دلينا په حوزه کې پراخه ساحه رانغاړي.دترکيې ترکي ژبه ددې ژبې ډېره لوېديځه بڼه ده.اذربايجاني داذربايجان او پارس يا اوسني ايران په هېوادونوکې او ترکمني ازبکي قرغزي او قزاقي په منځنۍ آسياکې،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترکمني او ازبکي د افغانستان په شمالي ځینو برخو کې د لړکیو وګړو ژبه ده همداراز د اورال جهیل په سهېل کې د کاراکالپاک په نوم په یوې بلې نږدې ژبې او په همدې توګه د سنک یا رګ او څه ناڅه په پخواني شوروي کې ځینې خلک په اویغوري ژبه خبرې کوي په چواشي، تاتاري او باشقري ژبو باندې د والګا سیند له شاوخوا څخه د اورال ترغرونو پورې وګړي غږېږي، یرکوتي ژبه د سایبریا ختیځ ته په یوڅه واټن کې دلینا سیند په سیمه کې وېل کېږي د ترکي لړکیو یوه برشمېر ژبې له تورسمند رګي او قفقاز څخه (کاراچای، کومي...) ترالتای غرونو پورې د سایبریا داوبي سیند په یرنۍ سیمه کې شتون لري. د والګا پرغاړه په جواشي ژبې سربېره د دغې سیمې په بله خواکې و برکوتي ژبه ، چې له نورو ژبو سره څه توپیر لري و بل کېږي. ترکي ژبه د ژبپوهنې له مخې یوه متجانسه ټولګه جوړوي.

۴-۱۰ د اندونیزیایي ژبو کورنۍ او د مالیزیایي - پولینزیایي ډلې ژبې:

د مالیزیایي او پولینزیایي په نوم ژبو د ځمکې پرمخ د پام وړ سیمې نیولې دي. او په لاندې څانګو و بشل کېږي:

- ملایو ژبې: اندونیزیایي، تاګالوک یا پالي پینو
- پولینزیایي ژبې: خوموري ژبې، د دې ژبو سیمې له ما دغاسا کار څخه ترپولنزي ټاپوګانو پورې غزېدلې دي او د سینګاپور، فلپین، اندونیزیا او مالیزیا ملایو سباهه رسمي ژبې دي. د دې ژبنۍ ډلې آثار د فرمزپه قبایلو، د ویتنام په ځینو غرنیو وګړو لکه جاره یانو (Jaras)، د هاینان (Hainan) په چیني ټاپو او آن د چامورو (Chamuru) په نوم د ګوام Juam د ټاپو په ژبو کې لیدل کېږي. د دې ژبو د ویونکو شمېر تردوه سوه ۲۰۰ میلیونو ډېر اټکل شوی دی، چې له دې ډلې

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخــه يو سلو څلو ښنــت ۱۴۰ ميليونـــه پـــه انـــدونيزيا ، ۴۰ ميليونـــه پـــه فلپين، ۷ميليونه په مادغاسکار ۲ ميليونه په ماليزيا او سينګاپور او ډېر لږکــي پــه کــانتوني اوتاميــل ژبــو خبرې کــوي د آرام ســمندرګي ټاپوګــانو پولينزيــــايي ژبــې لکــه: تــاهيتي Tahaiti ،ســامو Samua ،فيجـــي Fidiji ،واليتس،فوتونا ،هــاوايي او نــورې بــې لــه شــکه دملايــايي، اندونيزيايي اوملاګاسي ژبو خپلوانې دي، په پوره توګه له هغو څخه بېلې شوې دي او اوس مهال يوازې دهغوي لرې خپلواني ژبې ګڼل کېږي.

➢ او قيانوسيه بدوي ژبې: ددې ژبو څېړونکي دوه اړين ټکي بايد پـه پام کې ونيسي ۱- دملانزيايي، پاپوايي او استرلياد بومي ژبو ترمنځ هېڅ ډول څرګند يا دمنلوړ خپلوي نشته ده.

۲- ددې ډول ژبـو شمېردومره ډېر دی چې تراوسه پـه بشپړه توګـه پېژنـدل شوې لا نه دي، ملانزيايي ژبې دملانزي په ټولوټاپو وزمو او ميکرونزيا کي وېـل کېږي.ملانـــزي چـــې يونـــاني کلمـــه ده او دتـــورو ټاپوګـــانو يعنې دتورپوستکو وګړو درلودونکې معنالري لاندې ځايونه په کې راځي:

۱- دنوې بريتانيا يا دپخواني بيسمارک ټولې ټاپو وزمې چې له پاپوا او نوې ګينې سره نښتې دي.

۲- دفرانسې او انګلستان پخواني ګډ حکومت دنوي هبريد ټاپوګان چې پـه ۱۹۸۰ زکال دوانو آتو Vanuatu په نوم خپلواکي واخسته.

۳-دفرانسې هېواد دسيند هاخوا قلمرودنوي کالدوني ټاپوګان.

۴- دامريکاتر قلمرولاندې دميکرونيزيا چې په يوناني ژبه کې دکوچنيو ټاپوګانو معنا لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- دنایورو Nauru خپلواک ټاپو، چې دنړۍ ډېر کوچنی هېواد دی او ۲۲ کیلو متره مربع مساحت ۷۵۰۰ وګړي لري او کارولین او مارشال ټاپوګان دي.

په ټوله نړۍ کې لږترلږه یو میلیون څخه ډېر مالینزیایان او سي چې په سلګونو ژبو او ډول ډول ګړدودونو خبرې کوي لکه په نوې کالدونې کې شاوخوا ۵۰۰۰۰ کاناک وګړي ۳۰ ژبې او ۷۰۰۰۰ دوان واتو وګړي ۱۰۰ ژبې لري.

۴-۱۱ دتورې افریقا دژبو کورنۍ:

ددې ژبو او ګړدودونو د شمېر ډېروالی او پرهمدې لامل د څېړنو ستونزمنتیا ددې ژبو دکره ارقامو په وړاندې کولو کې ستونزې را ولاړې کړې دي، دژبپوهانو په باور د افریقایي ژبو شمېر له ۱۰۰۰ څخه تر ۲۵۰۰ پورې رسېږي د احصایو له مخې هرې ژبې لپاره په منځنۍ توګه له ۱۰۰۰۰۰ تر ۲۰۰۰۰۰ پورې ویونکي اټکل شوي دي چې په واقعیت کې ځینې ژبې میلیونونه او ځینې نورې یې څو زره وګړي ویونکي لري، چې له دې شمېر ژبو ډېر لږ ژبې لیکنۍ او دلیک لوست ژبې دي او ډېرې ژبې د نورو پیاوړو ژبو سره دا ړیکو له امله دله منځه تلو له ګواښ سره مخامخ دي. دافریقا دو چې ګڼ ژبنی و بش: دافریقا ژبنۍ پاشلتیا، دبېلابېلو افریقایي ټبرونو دټولنیزې او وټه ییزې(اقتصادي) یوازې والي(انزوا) له امله ده ،چې په اوږدو پړاوونو کې په ځنګل کې له قبیلوي خرافاتي سیالیو او ژوندانه دپایښت لپاره له مبارزو سره بلدتیا او اشنایي پیدا کړې ده. ددوي ژبنی جوړښت زموږ دژبې په څېړنه دی فني کلمې یې دکارونې په صورت کې له اروپایي ژبې څخه پور کړې دي چې لاملونه یې ډېر او ښکاره دي خود ټولو هغو مواردو پربیان او ځرګندونه کې چې له سیمه یزژوندانه سره تړاو ولري ډېر لږ توپیر

(c) ketabton.com: The Digital Library

لري.د ببلګـې پـه توګـه: پـه کيرونـدي ژبـه کـې دغـوا اوغـويي لپـاره دعمر، دښکرونودبڼې او نوروځانګړنو پربنسټ شاوخوا شل نومونـه کـارول کېږي.دافريقـايي کـورنۍ ژبـې دادي:د پـل اولـف ژبې، هوسـايي ژبې، يورويـايي ژبې، سـواحلي، کيرونـدي ژبې، منـده يامـالي ژبـې، دګينـه خليج ژبې، خوين ژبې، مالاکاسي ژبې، بـانتوژبې او هغـه چې ژبپوهـان يې دانتلانتيـک دلوېـديځ ژبـې بـولي: ولتـای ژبې، موسـيان ژبـې ،دافريقـا دځانګې ژبې، کوشي لکه: سوماليايي ،سامي:لکه امهري او داسې نورې.

دژبنيوډلودټوليزې بڼې په نظرکې نيولو سره دنړۍ وګړي په اټکلي توګـه لړاو ډبرپه دې ډول ډلبندي شوي دي:

- ✓ بانتوکورنۍ:۱۰۰۰۰۰۰۰
- ✓ دراويدي کورنۍ: ۱۲۰۰۰۰۰۰
- ✓ سامي يا حامي کورنۍ: ۱۲۰۰۰۰۰۰
- ✓ مالیایي- پولنيزيايي کورنۍ: ۱۹۰۰۰۰۰۰
- ✓ اورال او التايي کورنۍ: ۲۷۰۰۰۰۰۰
- ✓ چيني – تای کورنۍ: ۱۰۰۰۰۰۰۰۰
- ✓ اندواروپايي کورنۍ: ۲۰۰۰۰۰۰۰۰
- ✓ نورې کورنۍ: ۱۲۰۰۰۰۰۰
- ✓ ټوله: ۴۰۰۰۰۰۰۰۰ وګړي (۴:۲۴۲مخ)

دپورته څېړنو او مطالعې په پای داسې بايد ووايوچې دژبودګرامري، کلمـه يي اولفظي تحاولاتواودتـاريخ پـه اوږدوکې ددوي تـرمنځ ځينـې ربښـوي اړيکـواو بـوې سـتې څخـه دلغـوي بيـا رغـونې پـه پايلـه کې ښـايي دنـړۍ ژبپوهان دمهال په تېرېدواو څېړنوپه ځواکمنتيا ،پراختيا پـه تـرڅ کې بوې واحدې ژبـن سـتې تـه هـم دنړيـوال ګرامرپـه څېـر ورسـېږي يـا پـه بلـه وينـا

(c) ketabton.com: The Digital Library

دژبپـوهنيزواو دژبنيوكورنيودمطـالعې او څېړنـې څخـه داسـې پايلـه اخسـتلای شوچې دژبو تـرمنځ دريښـوي، كلمه يي، لفظي، غرېيزاو ګرامري جوړښتونوكې دځينې ژبوترمنځ نږدې، لرغونې اوژورې اړيكې شتون لـري چې پربنسټ يې دژبو ډلـې څانګې او كـورنۍ رامنځته شوې دي اوتراوسه پورې په نړيواله كچهـ بوې واحدې مـوريني يا نياژبې ياكورنۍ تـه نه يو رسـېدلي، لرې نـه ده چـې دژبپوهانواو اړونـده نوروپوهـانودهڅو، څېړنواو ژبنيوبيـا رغونـو(Linguistic Reconstrauction) او روښـونولـه لارې دوخت پـه تېرېدوسـره (لسګونو، سلګونو، زرګونو...) كلونـو پـه تـرڅ كـې ښايي بوې واحدې او يـوا ځينۍ ژبې يا كـورنۍ تـه ورسـېږو.ولې موږيـو بـل دليـل ددې ادعـا او مـوخې تـه درسـېدو لپـاره لـرو ، چې هغـه ځينـې قرآنـي آيتونـه دي چـې ددې موضـوع دثبـوت او روښـانتيالپاره يـې وړانـدې كړو.څرنګه ،چې دعلوموا و ځينې لاينحل بشري اوعلمي مسائيلو دثبوت اوريښـتينولۍ لپـاره راغلـي كاربـدلي او اوس مهـال دبشـري ټـولنې ټـول قشرونه په عيني، تجربوي، ټكنالوژيكي او ساينسي توګه ورتـه ثابتـه شوې چې حقيقت او واقيعت لري.پرهمدې بنسټ زما پـه انـد پـه دې برخـه كـې هم دقـرآن كـريم دا آيـت چـې وايي(وعلمـه آدم الاسـماكلها) ژبـاړه: او الله(ج) آدم عليه سلام ته ټول نومونه وروښودل يا مـوږآدم عليـه سلام تـه ټولې ژبـې ور وښودلې (لومړۍ سپاره، بقره سوره، ۳۱ آيت ،قرطبي تفسير، ۷ټوك ، ۱۴جز مخ)۱۳

پردې توګه ويلای شوچې دالله (ج) مطلب كه ژبه وي نو اوس مهال خولږ ترلږه دغې مسائلې تـه رسـېدلي يـويعنې څوژبنۍ كـورنۍ پـه نړيوالـه كچه اټكل شوې دي.او كه دالله (ج) موخه يامطلب نومونه وي نو بيا خو ادم(ع)يو كس وه او ورته په يوه ژبه كې بېلابېلو څيزونولپاره نومونه ورښودل شوي ، څرنګـه چې ادم(ع) دټول بشراو انسانانو پلارياابالبشردی او تراوسه داسې كوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ریښتینی او مؤثق دلیل او سند نه لروچې له ادم (ع) ځخه مخکې دانسان ژوند ثابت کړي. نو دا آیت مورږته په ډاګه کوي چې آدم (ع) په یوه ژبه نومونه وریښودل شوي او بیا دآدم (ع) داولادونو او ضریې د ډېروالي ،نفوسو دپراختیا اولرې والي وال له امله دایوه ژبه لومړی په لهجواوبیا په بېلابېلو ژبواو ډېروخت دتېرېدو وروسته په زرګونوژبوبدله شوه چې اوس یې ځرک او آثارنه لیدل کېږي آن چې دورستیو ژبوهم ځرک اونوم لانشته. کیدای شي دژبپوهانو لپاره دانظرهېڅ دمنلو وړنه وي خو دعیني ثبوتونواو باورونو پربنسټ مورږ دا یو دلیل لروچې دیوې مورینې ژبې یا نیا کورنۍ ته درسېدو ښه دلیل وي. الله (ج) ښه پوهېږي.

۵-آریک ژبه Proto-Ārsan او ځانګې یې

آریک ژبه چې ۲۵۰۰ کاله مخکې دحضرت عیسی (ع) ځخه،ژوندۍ ژبه وه اوویونکي یې درلودل کله کله دآري Ārii او یا هم دآریایي Āryāi اوخپله ژبه یې آریک Āric ګڼله چې بیا وروسته سره له دې یوالي دا دواړه ټبرونه د۲۵۰۰ مخزېږد کال کې په دې دولهجواوقومونوپه اندو آریایي او آریاني Indo Āryāyi-Āryāni سره تحول وکړ،البته دا تحول په هماغه آریایي میشته سیمه کې غوړېدلی دی.دآریایانولېږد او مهاجرت وروسته داندو آریایي ویونکود(ویدا) قبیله وه په پای کې دهند دقارې په شمال کې مېشت شول او آریاني ځانګه لومړی داورا بحیرې سهیل او له هغه ځایه دسېردریا او امو سیند سیموته راغلل،کېدای شي دآموسیند دواړو عاړو ته یې هجرت کړی وي او هلته به استوګن شوي هم وي. په دغه سیمه یې آریانا ویجه Airyana Vaejah (āiryān∂m vaējāh)نوم کېښودە(۱۳-

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳۰مخ)، چې د آريايانو ټاټوبى او استوګنځي معنا يې درلوده. له دې وروسته د سهيل لورته خوځښت او لېږد پيل کړو او باخترته له تېرېدو وروسته په ننني ټول افغانستان او د هغه د باندې خپاره شول. چې آرياني ځانګې د منځنۍ آسيا ځايي او سېدونکي په ځان کې راجذب او خپله ټولنه يې نوره هم ګڼه کړې وه. د خپراوي سيمې ، منځنۍ آسيا لوېديځې برخې افغانستان ته يې د آريايانو هېواد يا Aryanan Dahyu آريايي ټاټوبى نوم ورکړو.(۱:۳۸مخ)

څرنګه چې د آريک ژبې هېڅ ليکلى سند په لاس کې تراوسه نشته د هغې ژبې د پېژندلو لپاره د نوميزو او غږيزو ريښې او اړينو ويوکو (اسمي ، فعلي او مهمو کلمو) ژبنۍ بيا رغونه Linguistic Recorstraction له لارې ورسېږو.(۱۱:۳-۴ مخ) چې د ژبپوهنې ، معنا پوهنې او غږپوهنې د قواعدو او اصولو له مخې لرغونې ژبې له هغې څخه راوتلي او ليکل شوې دي چې د ژبپوهانو وروستيو څېړنو له مخې لږترلږه يوه نښه راپاتې ده هغه داندو اريايي مورينې کورنۍ (k*g*gh*) غږونه په آريک ژبه کې داندو اريايي، آرياني او نورستاني ژبو د غږونو پربنسټ په لاندې توګه تثبيت کېداى شي: د آريايانو او د هند د آريايانو له بېلتون څخه څو پېړۍ وروسته دوي له ځان نه مهم لاسوندونه لکه: ګاتا (Gaθa) او ريګويدا (Regveda) په يادښت پرېښې دي، چې آريک د ژبې له اصلي هستې څخه يې تکامل او تحول کړى دى: چې د څو کلمو په پرتلنې سره به يې روښانه کړو:

۱-اريک (ګرم) *Gharma ، اندو آريايي Gharma ، آريايي (اوستا Garama ، زړه فرس Gharma ، پښتو Ghərma غرمه.)

۲-اريک *Bhand (بند يا بستن) ، اندو آريايي Bhand ، آرياني (اوستا او زړه فرس Bhand ، پښتو Bhand)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- اریک Cata*(سل)، اندو آریایي Sata، آریاني (اوستا Satem، پښتو Sal سل- په پښتو کې د T او D اوښتل په i).

۴- اریک Dasa*(سل)، اندو اریایي Dasa، آریاني (اوستا Dasa، اورمړي Das، پښتو Las(په پښتو کې د D، T اوښتل په L)، دري Dah ده).

۵- اریک Pacu*(ښکرور ژوی)، اندو اریایي pasu، اریاني(اوستا Pasu، پښتو Psa پسه).

۶- آریک Garant*(زوړ-پیر)، اندو اریایي Jarant، آریاني (اوستا Zarant، پښتو Zor).

۷- اریک Arya*(اریا)، اندواریایي Arya، اریاني(اوستا Airya، زړه فرس Airya).

۸- اریک Drapsa*(درفش، بیرق، بیرغ یا جنډه)، اندو اریایي drapsa، اریاني(اوستا drafso، کلاسیکه فارسي درفش[(۱-۳۸مخ)] او په پښتو کې جنډه Janda وایي.

(*)	۱ آریک	۲ ویدایي	۳ آریاني	۴ اوستا	زړه فارسي
	*bh	bh	*b	b	b
ورور	*bhrātar	bhrátar	*brātar	brātar	brātar
وړل	*bhar	bhar	*bar	bar	bar
اخیستل	*grabh	grabh	*grab	grab	grab
	*dh	dh	*d	d	d
درلودل	*dhār-	dhār-	*dār	dār	dār
جوړول، نافذ	*dhā-	dhā-	*dā	dā	dā

(c) ketabton.com: The Digital Library

					ک
band	band	*band	bandh-	*bandh	تړل
g	g	*g	gh	*gh-	
garma-	garəga-	*garma-	gharma-	*gharma-	تود
gauša-	gauša-	*gauša-	ghóşa-	*ghauša-	غوږ
darga-	darəga-	*darga-	dirgha-	*dr̥gha-	اوږد
f	f	*f	ph	*ph	
kaf	kafa	*kafa	kapha-	*kapha-	لاړې، قف
آســــي saf	safa-	*safa-	sápha-	*śapha-	د آس او خرونال
θ	θ	*θ	th	*th	
yaθā	yaθa-	*yaθa-	yathā	*yathā-	ثرنگه
paθi	paθā	*paθa-	path-	*path-	لاره
r̊aθa-	raθa-	*raθa-	rátha-	*rátha-	عراده
x	x	*x	kh	*kh	
x̊ara-	xara-	*xara-	khara-	*khara-	خر
haxā	haxa˚	*haxā-	sákhā	*sakha-	ملگری
f	f	*f	p	*p	
fraθ-	fras-	*fras-	praś-	*pras-	پوښتنه کول
˚dirafš	drafšō	*drafša-	drapśa-	*drapsa-	بیرغ
fra-	fra-	*fra-	Prá-	*pra-	پیشایند

(c) ketabton.com: The Digital Library

θ	θ	*θ	t	*t	
puθra-	puθra-	*puθra-	putra-	*putra-	هلک
xšaθra-	xšaθra-	*xšaθra-	Kşatra-	*kšatra-	حکومت،دولت
θuvām-	θwąm-	*θuvām-	tvam-	*tuām-	ستا لپاره
x	x	*x	k	*k	
xšap-	xsšp-	*xšap-	kşap-	*kšap-	شپه
xšay-	Xšā(y)-	*xšāy-	Kşay-	*kšay-	مالک، حاکم
θ	s	*s	ś	*ć	
θafa-	safa-	*safa-	śapha-	*ćapha-	د اس او خره نال
θata-	sata-	*sata-	śata-	*ćata-	١٠٠
	syāva-	*syāva-	śyāva-	*ćyāv-	تور
daθa-	dasa-	*dasa-	dáśa-	*daća-	لس
	āsu-	*āsu-	āśú-	*āću-	چالاکه
θard-	sarəd-	*sard-	śarád-	* ćarad-	کال
	pasu-	*pasu-	paśú-	*paću-	پسه
d	z	*z	j	*j	
drayah-	zrayah-	*zrayah-	jrayas-	*jraya-	سین
yad-	yaz-	*yaz-	yaj-	*yaj-	دتعظیم په موخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

					سرتیتول
	zantu-	*zantu-	jantú-	*jantu-	توکم، نسب
	zātō	*zata	jātáh-	*jāta-	زېږېدلی
	zarant-	*zarant-	jarant-	*jarant-	زوړ سړی
d	z	*z	h	*jh	
adam	azəm	*azam	aham	*ajham-	زه
dasta	zasta-	*zasta-	hasta	*jhasta-	لاس
	bərəzant-	*brzant-	brhant-	*brjhant-	لوړ
h	h	*h	s	*s	
	hapta-	*hapta-	sapta-	*sapta-	اووه
hačā-	hača-	*hača-	sacā-	*sačā-	له
āham-	ahmi-	*aham-	amis-	*asmi-	زه یم
haina-	Haēnā-	*haina-	*senā-	*saina-	د دښمن لښکر
hindu	hindu-	*hindu-	sindhu-	*sindhu-	هندوستان
ḣaitu-	haētu-	*haitu	setu-	*saitu-	پُل

(۴۱:۱۳)

تاریخي لاسوندونه او تاریخي پرتلیزه ژبپوهنه دا په ډاګه کوي، چې آریایي ټبرونه ژبې او ګړدودونه سره ببره په خپلوۍ ډېرې لرغونې اړیکې هم لري او دیوې ستې (آریک) بېلابېلې څانګې دي (۳۷:۳۵مخ). مقایسوي ژبپوهنه دغه خپلوي دلغتونو غږونو او دژبښوونې (ګرامر) جوړښتونو په برخه او ساحه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې ښه يي، همدارګډې ژبنۍ ځانګړنې چې ددې ډلې ژبې او لهجې يې لري ژبپوهانو ته دا علمي دليل او اجازه ورکوي چې دا ټولې ژبې او ګړدودونه د يوې ستې ځانګې او ښاخونه وبولي.چې دا ستېه او منشه آريک ژبه ده دنومورې ژبې ددود او ژوند مهال ډېر لرغونى دى چې ژبپوهانو لږ ترلږه دوه دوه نيم زره کاله مخکې دعيسى[٤] له ژوند څخه اټکل کړې دهاو تر اوسه پورې يې دليکلو لاسوندونو څرک نه ليدل کېږي،ددې نيا يا مورينې ژبې څخه لومړى دوګړودډېروالي او لرې والي له امله ګړدودونه او ډياليکټونه رامنځته شول،چې بيا وروسته دډېر وخت او زمان په تېرېدو سره په ځانګړو ژبو واوښتل چې دا بهيرپه ژبو کې داوږد مهالو بېلابېلو شرايطو پربنسټ رامنځته کېږي او په ځانګو لهجو وېشنه او انشعاب يې متوازن بهير نه لري،چې دآريک ژبې په برخه کې هم ددې بهير په ترڅ کې ځينې ژبې له منځه ولاړې او دځينو ويونکي ډېر دځينو بيخي لږ.ځينې په يو ځبراوځينې په بل ځبر مړې يا ژوندۍ راپاتې شوې.دټولنيزو ،تاريخي اوجغرافيايي شرايطو سره سم دټولو آرياني ژبو پراختيا يو ډول نه وه او په خپلوۍ کې هم سره يوډول نسبت نه وه . يعنې لږ څه تو پير شتون درلود چې له ځينو دا ټولې اړوندې ژبې ؛ لرغونې او معاصرې ليکلي اسناد لري او که يې نه لري لږ ويونکي لري او که ډېر دا ټولې هغه لهجې اوژبې دي چې له يوې آريک ستې څخه رامنځته او په بېلابېلو ژبواوښتي پايله کې ځينې ژبې له نورو هغولرې اځينې نورې له يو يابل اړخه نږدې پاتې شوې چې ددغوژبو ترمنځ دالږ يا ډېرلرې والى په لومړيو کې دلهجوپه څېر وه ، ولې څومره چې دتاريخي بشپړتيا او تکامل ځانګړي توب خواته پرمخ تللي هومره ډېر توپير رامنځته شوى چې آن دا سې پړاو را ورسېده چې دهمدې ډلې ديوې ژبې ويونکي دبلې هغې په ژبه سره نه پوهېږي، دبېلګې په توګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پارسي ژبې ويونکي د بلوچي ژبې او د پښتو ژبې ويونکي د اورمړي او
ياهم د تاجکي ژبې ويونکي په پښتو ژبه نسبتاً نه پوهېږي.

۵-۱ د آريک ژبې څانګو په اړه نظريات:

اندوآرياني (آريک) ژبنۍ ډلې يا کورنۍ، د اندواروپايي کورنۍ يوه له لاندېنيو ژبنيو څانګو څخه ده. اندوآرياني ژبې د يوې پراخې او لويې جغرافيايي سيمه کې، چې د آريانا په لوړو او پراخه سيمو، منځنۍ آسيا ځينې برخې، د هند نيمې وچې شمالي برخې او د قفقاز ځينې برخې رانغاړي، ځای نيولی دی. د آريک ژبې د څانګو په اړه بيلابيل اندونه او نظريات شتون لري چې په لاندې توګه به په هريوه لنډ بحث وکړو.

د اندوآرياني (آريک) ژبو د لاندېنيو څانګو (اندوآريايي، آرياني، داردي، نورستاني) په اړه اختلاف شتون لري، چې ډېری يې د نورستاني او داردي ژبو د څانګو په اړه دی:

- لومړۍ نظريه- اندوآرياني (آريک) ژبنۍ ډلې د څانګو په اړه ده:

په دې نظريه کې د داردي ژبو څانګه د اندوآرياني ژبو لاندېنۍ شاخچه ګڼل شوې او نورستاني ژبې د داردي ژبو د شاخچې جزا و برخه فرض کړې دي.

۱- اندوآريايي ژبې
۲- آرياني ژبې
۳- داردي ژبې

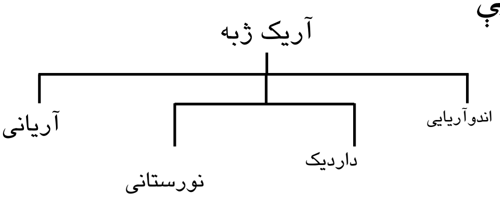

(c) ketabton.com: The Digital Library

- دويمه نظريه- داندو اورياني ژبنۍ ډلې دلاند ښنيو څانګوپه اړه ده:

ددې نظريې پربنسټ اندو آرياني ژبنۍ ډله درې لاند ښنيو اصلي څانګو درلودونکې ده.

۱-اندوآريايي ژبې

۲-آرياني ژبې

۳- داردي ژبې

- دريمه نظريه – داندوآريايي ژبنۍ ډلې دلاند ښنيو څانګوپه اړه ده:

په دې ډلبندۍ کې چې په **۱۹۷۳**تر**۱۹۷۵** زېږديز کال پورې دناروېژي ژبپوه له خوا وړاندې شوه(ګنورک مورګنشترنه) نورستاني ژبې داندو آريايي ژبنۍ ډلې خپلواکه (مستقله) لور فرض او اټکل کړې ده او داردي ژبې يې داندو آرياني جز يابرخه ګڼلې دي ددې نظريې پر بنسټ داندو آرياني ژبنۍ ډلې اصلي څانګې عبارت دي له:

۱-اندوآريايي ژبې

۲-آرياني ژبې

۳-نورستاني ژبې

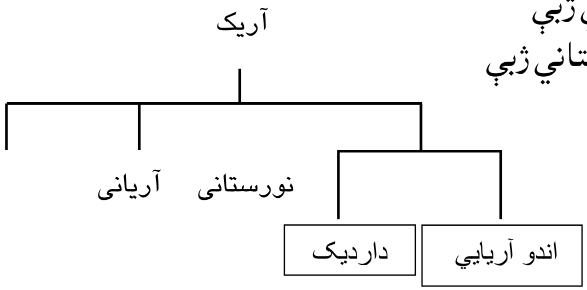

خلورمه نظريه – داندوآرياني(هندو ايراني) ژبنۍ ډلې دلاند ښنيو څانګوپه اړه ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ډلبندۍ کې ،داندو آریاني ژبنۍ کورنۍ د څلور خپلواکو (مستقلو)لوښو یادونه شوې ده.

۱-آریاني ژبې

۲-اندو آریایي ژبې

۳- داردي ژبې

۴- نورستاني ژبې (۱۳: ۳۷ -۳۸ مخونه)

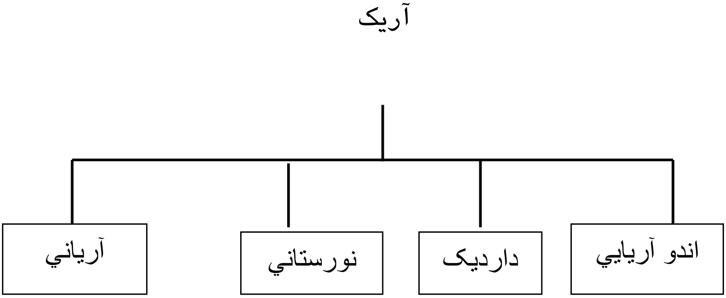

د پورته نظریاتو له ډلې څخه څلورمه یا وروستۍ نظریه چې ایرانیان یې دنوروتبعیضي کارونو په څېر دهندوایراني په نوم یادوي چې اصلي بڼه یې (اندوآریاني)ده زما له نظره وروستۍ پرېکنده نظریه ده، چې زه به هم په راتلونکي بحثونواو څېړنوکې په آریاني برخه هراړخیزاوپه نورو برخو لنډه ، دفیلالوژیکي تاریخچې له مخې څه ناڅه ولیکم.اوس به راشودآریک ژبودڅانګوهراړخیزې وېشنې ته:

۵-۲اندوآریایيIndoAryanGroup :*دلرغوني دوري ژبې یې عبارت دي له: ویدا(۱۰۰۰زر-۱۴۰۰یوزروڅلورسوه مخزېږد) پورې، سانسکرېټ(تردویمې میلادي پېړۍ)پورې، پراګریت(له دویمې میلادي پېړۍ را وروسته).

(c) ketabton.com: The Digital Library

- اندوآریايي معاصرې دورې ژبې عبارت دي له: هندي، سندي، اردو، بنګالي، پنجابي، ګجراتي، مراټي، آري، سامي، سینګالي اونیپالي دي.

۵-۳ داردیک ژبو ډله په درې څانګو وېشل شوې دي:

ږ- ختیځه څانګه: نورستاني، وایګلي، تاتي، اشګون، پرسون اوداملي.
ښ- مرکزي څانګه: پشه يي، شوماشتي، وټه پوري، ګواورباتي، تيراهي، کلاشه اوکورا.
ځ- لوېدیځه غرنۍ څانګه: ښکاریک، ګاور، توروالي، مین، ګانیوالي، شینه، کشمیري، پخالوره.

۵-۴ آریاني ډلې ژبې:

*(لرغونې دورې ژبې):
اوستا(۱۲۰۰تر۱۰۰۰ ق م)، زړه فرس(۵۵۰تر۳۳۱ ق م) میدي(۵۰۰ ق م) ساکي (سکیتي)-سرماتي)(۹۰۰تر۲۰۰ ق م) پورې.

- آریاني (منځنۍ دورې ژبې)

ختیځه څانګه: الاني(د سکیتي-سرماتي پاتې شونې)، ساکي، ختني، خوارزمي، سغدي، باختري.
لوېدیځه څانګه: پارتي(پهلوي اشکاني)، منځنۍ پارسي(پهلوي ساساني)، دزړې پارسي پاتې شونې.

- آریاني معاصرې دورې ژبې:

ختیځه څانګه (باختري): پښتو او آستي(دالاني ژبې پاتې شونې)، یغنوبي، اورمړي، پراچي، پامیرېژبې: سریکولي، زیباکي

(c) ketabton.com: The Digital Library

واخي، خوفي، يدغه، شغني، سنګليچي، اورشور، منجي، باجو او پرتنګي.(۲۱:
ب،د مخونه)

<u>لوېديځه څانګه</u>: دري، تاجکي، پاړسي (د کلاسيکې پاړسي پاتې شونې ده چې د نهمې زېږدېزې پېړۍ څخه تر شلمې پېړۍ دوام درلود کلاسيکه پاړسي ته ځينې نوې پاړسي دري هم وايي چې له منځنۍ پاړسي څخه د منشه نيولې ده. د لوېديځې څانګې نورې ژبې بلوڅي، تاتي او کردي.(۱:۳۹مخ)
د يادو لوو ړده چې ځينې ژبپوهانو لکه: څېړنپوه ډاکټر خليل الله اورمړ په خپل کتاب مقدمه برزبان اوستايي ۴۰ مخ کې ليکي: «کلاسيکه پاړسي له نهمې ميلادي تر پنځلسمې ميلادي پورې دوام درلود.»

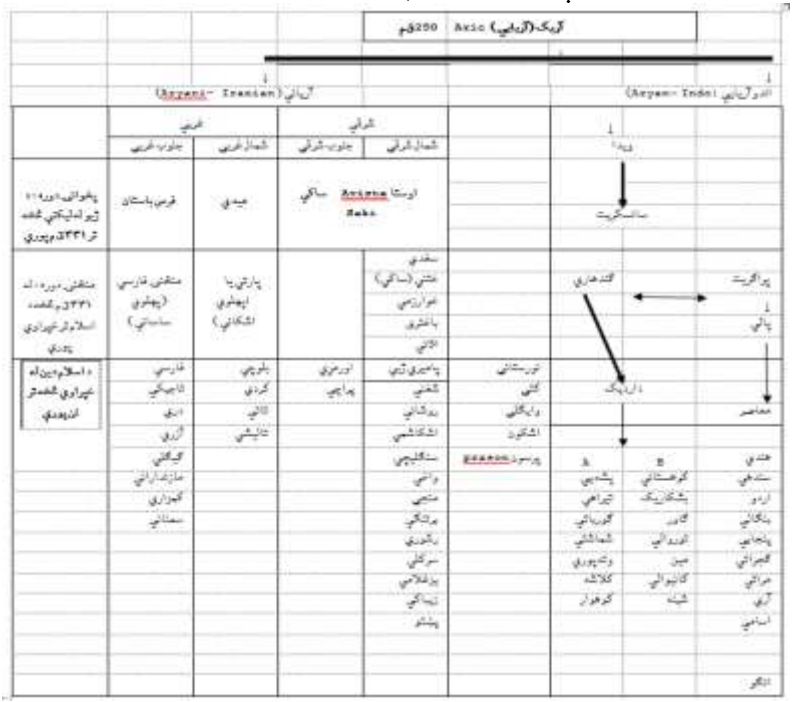

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵-۵دآریک ژبې دڅانګولنډه وېشنه:

۵-۵-۱اندو آریایي څانګهIndo Aryan Granp:ویدیک

سانسکرېټVadicsanskrit ، سانسکرېټSankrit،پالي Pāli

۱-مرکزي زون Central Zon : هندوستانيHindustani،هندي Hindi،اردو Urdu،رومیانRomani-romany .

۲-دختیځ زونEastern Zone-Languayes (Magadhan Prakrit):

انګیکه Angika، اسامس Assamese، بنګالي Bengali، بهجپوريBhojpuri،مګاهيMagahi،مایتهليMaithili،آریهOriya.

۳-شمالي زونZone Northarn (Pahari Languahas):نیپاليNepali،پنجابيPunjabi،سندهيSindhi،خوجکيKhojki.

۴-لوېدیځ زونZone western: ګجراتي Gujarati، کوتچيKutchi،راجستانيRajasthani.

۵-سهیلي زونSouthern Zone: کنکاني Konkani، مراټي Marathi، دخاني Dakhni،نواتيNawayathi.

۶-تاپو(جزیري) پوري ترلې ژبې Insular Nindo Aryan:دیویهيDhivehi،سنهاليSinhala،ژبې رانغاړي

۵-۵-۲داردیک څانګه: داندو آریایي ژبو د شمال لوېدیځ زون په نامه هم شمېرل کېږي.داردي ژبې (باګرته برداري؛ له انګلیسي داردي ژبې هم لیکلي دي) او وایي چې داردي ژبې داندو آریایي (هندي ژبو څانګه)چې دپاکستان په شمالي سیمو ،لږختیځه برخه دافغانستان او دهند دجمو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

کشمیرپه ځینو برخو کې په هغوژبو غږېږي. البته ځینې ژبپوهانو دا ندو آریاني ژبو په ډله کې داندو آریایي او آریاني ژبو ترڅنګ خپلواکه څانګه فرض کړې ده. (۱۳:۳۳-۳۴)

۵-۵-۳ نورستاني ژبو څانګه Nuristani Languages: اشکون Ashkunu، باشکلي Bashgali Kamkata-viri، پرسون Prasoni-Vasi-vari، تریګامي Tregami، وایګلي Waigali-kalashala.

۵-۵-۴ آریاني ژبو څانګه **Aryanigroup**:

- ✓ ختیځه آریاني Eastern Aryani: اوستایي Gathicold Avestan.
- ✓ شمال ختیځه څانګه Nartheastern-اوستا (Extinct) Avestan، سیتي، سکیتي Seythian (Extinct)، ساکي Sakan (Axtinct)، آسي، آسیتي Ossetin، سغدي Sogdian (Extinct)، یغنوبي yaghnobi، باختري Bactarian (Extinct).
- ✓ سهیل ختیځه څانګه: Southeasten Aryani پښتو Pashto (Paşto)، پامیري Pamiri، سریکولي Sarikoli، اورمړي Ormuŗi، پراچي Parachi.
- ✓ لوېدیځه څانګه Western Aryani:

شمال لوېدیځه North western: بلوڅي Baloči، ګیلکي Gilaki، کردي kurdish، مازندراني Mazanadarani (Tapurian)، پارتي Parthian (Extinct)، تالشي Talysh، تاتي Tati (Iran)، دیلمي Deilami، زازکي Zazaki، لکي LakiS

- ✓ سهیل لوېدیځه څانګه Southwestern (persrd) پیرسیک: لرغونې پارسي persion old (Extinct)، منځنۍ پاړسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

(Extinct)Middlepersian ، معاصره یا اوسنی پاړسي New persion ، تاجکيTajiki ، دريDari ، لوري-بختیاري Bakhtiariluri، تاتيCaucasus Tati (۱۳:۳۴-۳۷ مخونه)

۲-په اندو آرياني ډله کې د ژبو موقيعت:

لومړی به يې له دارديک ژبې له څانګې څخه پيل کړو: داردي ژبې داندو آريايي ژبو له څانګو څخه هم ګڼل شوي دي، چې د نورستاني او ختيځو آرياني ژبو سره د ګاونډي توب له امله د دغو ژبو لپاره کلک جوړښتي پيوندونه را منځته کړې دي. نورستاني هغه ژبه ده چې د افغانستان په ختيځ کې لږ شمېر خلک پرې خبرې کوي؛ په لومړيو کې ژبپوهانو نورستاني ژبه د داردي ژبو يوه څانګه اټکل کوله ولې اوس د ګوړک مارګنسترني نارو بڼي د څېړنو پربنسټ نورستاني ژبه داندو آرياني ژبو د دريو څانګو څخه يوه خپلواکه څانګه ده. د دې ژبپوه د څېړنو سره سم اندو آرياني ژبې په درې څانګو اندو آريايي، آرياني او نورستاني وېشل کېږي. پرته له کشميري ژبې د دارديک څانګې نورې ژبې لږ ويونکي او لږ سيمې تر پوښښ لاندې لري. او ډېری له دوي څخه د ليکلو کلتور فرهنګ او د تدريس ځواو کمني نه لري. ډېری د دې ژبو ويونکي په غرنيو سختو سيمو کې ژوند پرمخ وړي د دې سيمو لو يه برخه سربېره د کړکېچنو غرنيو لارو د ستونزو په لر لو سره د دولتي ځواکونو سره په اوږدو اختلافاتو او تو تريخوالي کې په سروړي. ټولې داردي ژبې د تاريخ په اوږدو کې د پرمختللو ګاونډيو ژبو لکه آرياني ژبې او نورې هندي ژبو تر اغېزې لاندې راغلي دي چې دا اغېزې د دې لامل شوې دي چې د غه ډله ژبې دې کومې ټاکلې ژبنۍ کورنۍ يا څانګې پورې تړاو ولري او کومې

(c) ketabton.com: The Digital Library

څانګې پورې يې نه لري. ورستۍ څېړنې دا روښانه کوي چې داردي ژبې په لاندې څانګو وېشل کېږي:

- پشه يي څانګه :شمال ختيځه پشه يي ،شمال لوېديځه پشه يي ،سهيل ختيځه پشه يي او سهيل لوېديځه پشه يي.
- کونړ (پېچ) درې څانګه:(نرساتي Narsati ،ګاور Gawar ،ګاورباتي Gauar-Bati) ،ګنګالي Gangali ،شوماستي Shumashti.په کې شتون نه لري.
- دخورڅانګه khowar کلاش(چترال):خوراوکلاش Kalashamur او کيوي ګړدود په کې راځي.
- تيراهي څانګه ،ختيځه داردي څانګه (کوهستاني مرکزي لوېديځه کوهستاني ،صوات کوهستاني)باشقريک(ګروي ،دېري ،ګوري ،قلم کوهستاني) ،کترکلاي(وټه پوري) ،کلکوتي .
- ماين Induskohistani څانګه:ماين څانګه(غرنۍ کوهستاني) ، بتيري ، چيلي سو ،ګبرو(ګورو) ،
- شينه څانګه –پهلور(شيني ژبه) ،بروک سکات ،پلوله ،ساوي.
- کشميري څانګه Kashmiri:کشميري ژبه ،کشتاوري ، پګولي. دومارکي Domoaki ،دميلي Dameli ،ننګالمي Ningalali

۷-آرياني ژبې او څانګې

مخکې له دې چې په آرياني ژبو او څانګو يې څه وليکم لومړۍ به دآرياني ټبرونو او ژبو په نومولو لړتم او ځغلنده کتنه وکړم:دتاريخ يو لړ مؤثقو اسنادو پربنسټ دآريايي قبايلو لومړنی استوګنځی بلخ او دهندوکش سيمو دواړه لوري ديو ،چې ددې سيمو لومړي هندي اريايي قبيلو دختيځ

(c) ketabton.com: The Digital Library

او پارسیک قبایلو ورپسې دلو بدیخ لورته لېږاو مهاجرت وکړچې له همدې ځایه او مهاله آریایي قبایل په څلوروډلو(مرکزي باختري، پارسیک ،هندي او داردي) وویشل شول.څرنګه چې هندي آریایانو څوپېړۍ له پارسیک آریایانو څخه مخکې له آریانا څخه مهاجرت وکړ(۲۰۰۰کاله مخکې له میلاده) او پیرسیکو-میدیکو قبایلو څوپېړۍ نورهم په باختر یعنې بلخ کې پاتې شول او بیا وروسته پارس یا اوسني ایران خاورې ته مهاجرشول.ځکه نو دباختري ژبونږدېوالی او خپلوي د هندي ژبو په نسبت پیرسیکو-میدیکوژبو سره ډېره شوه. اوله دې وخته دا دواړه ډلې(مرکزي باختري)او(پارسیک) دآریاني اودرېيواړه (مرکزي باختري، پارسیک اوهندي) داندو آریایي په نوم یادېږي ځینې څېړونکي باختري (مرکزي آریایي)او پیرسیک ژبې دایراني په نوم یادوي اوسني ایرانیان یې دنوروتبعیضي خوځښتونو په څېر لکه سید جماالدین افغان چې خپل بولي او په ټوله نړۍ کې یې خپل دڅېړنیزوآثاروا عتبارله لاسه ورکړی دا دواړه ډلې ژبې هم دایراني په نوم یادوي چې ځینې بهرني ژبپوهان هم په دې برخه کې سهوه شوي دي.اوداژبې یې دایراني په نوم یادې کړې دي چې موخه یې آریایي یا آریاني دی.نه دې اوسني ایران جغرافیایي سیمه یا یوازې ژبې یې.ځکه چې اوسنی ایران دېوې ځانګړې اومحدودې سیاسي جغرافیایي سیمې نوم دی ددې سیمې نوم په ټولو مرکزي باختري او پیرسیک ژبوا ېښودل اوکارول بوه لویه اشتباه اوجفاده.ځکه چې اوس داژبې (آریاني) لېترلېږه ددرې یاڅلوروهېوادونوله سیاسي جغرافې او محدودوپولوڅخه اوړي لکه:پښتو ژبه چې دتاریخي اوجغرافیه یي شرایطو له مخې (سره له دې چې دافغانستان ملي اورسمي ژبه هم ده)دپارس یعنې اوسني ایران اوهندي ژبو ترمنځ دوصل کړۍ حیثیت لري او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې ژبې اوداسې اړونده نوروژبویو اړخیزنسبت ایراني یاهندي ته کول دټولـو علمي اساسـاتو پرخلاف غیرمعیـاري،غیر عادلانـه اونـه منـونکې نومونه ده .که څه هم ځینې لیکلي مواد دپارس په لویدیځو غرنیو سیموکې په زړه پاړسي لاسته راغلي دي خود څېړونکود څېړنې په باور اوعقیده دا سیمه هېڅکله دآریایي قبایلو لومړنی استوګنځی نه ګڼل سوی اونه نثبیت شوی دی.دلرغونوژبوپه اړه تاریخي لاسوندونه(اسناد) په دې شاهددي چې دعیسـی (ع) دزوکـړې څخـه دوه یـا درې زره کالـه پخوادپـارس پـه دغولویدیځوسیموکې داسې قبایـل اوسېدل ،چې دهغـوي ژبې نه یـوازې داچې آریـایي نه وې بلکې داندواروپایي ژبولـه لړۍ څخه هم نه وې.دغـه قبایـل لـه (اېلامېتو ،دکـاروان اوکرخـي پـه وادېګـانواو دروکـې چې نـن دخوزستان پـه نوم یادېږي) ،(کاسیتوبابلي یاکاشواولولویي)قبایلوڅخه عبـارت وه یـوازې دزروکلونـومخکې لـه مـیلاده پـه پیـل کې دغوسیموته دآریـایي قبایلودمهاجرت اوهلتـه دمېشت کېدلونښې لیـدل کېږي.لـه دغـه وخته وروسته دپارس په شمال لویدیځ کې میدي قبایلولوی دولت جوړ کړ چې د(میدیا) پـه نوم پـه تـاریخ کې راغلی دی اومرکزیې ننني همدان وه .لړترلږه همدغه وخت دنهمې مخزېږد پېړۍ پـه نیمـایي کې دپارسیاوپه اړه شواهد پـه تـاریخ کې لیـدل کېږي ، چې دعربـو تـرخلیج ورسېدل او پـه دې خلیج یې خپل نوم یعنې پارس خلیج کېښودہ (۲:۲۹مخ)

جرمني نومیالي ژبپوه اوڅېړونکي (اګوستین شلیخر) وایي چې زه پـه دې باوریم،چې دمعاصرافغانستان اوهغه ته ورڅېرمه سیمه نه یوازې دآریـایي قبایلو اوژبو بلکې داینډویوروپي قبایلواو ژبودځانګولومړنی ټاټوبی دی چې دهغه دلیکنې لنډمطلب سرڅېړونکي دوست محمد شینواري دخپـل کتاب په ۷ مخ کې داسې راوړي(... هغه اینډو یوروپي اولسونه چې څومره

(c) ketabton.com: The Digital Library

ختیځ ته نږدې او یا په بېدو ختیځ کې دي، هماغومره یې ژبه لرغونې ده او لرغوني صفات ډېر لري او څومره چې لوېدیځ ته نږدې او یا بېدو په لوېدیځ کې دي. هماغومره یې ژبه لرغوني خواص لږ لري، سلاویاني او جرمني قبایلو د لوېدیځ خواته تر ټولو او بیا ورپسې یوناني، ایټالوي، کلتي قبایلو مهاجرت وکړ. په خپل ټاټوبي کې پاتې شوي آریایانو څخه هندي قبایلو جنوب ختیځ ته مهاجرت وکړ او پرسیک قبایلو د جنوب لوېدیځ خواته خپاره شول. په دې ډول د اېنډو اروپي قبایلو ته ټاټوبی د مرکزي آسیا د غرونو لړۍ ده). نو موړی څېړونکی لیکي «هندي قبایلو نستباً وروسته په مهاجرت لاس پورې کړ، دوی له خپل نوي ټاټوبي څخه هغه ولسونه وشړل، چې له اېنډو اروپي تو کمه څخه نه وه او د هغوی له ژبو یې څه خصوصیات په خپلو ژبو کې واخستل». د دغه جرمني څېړونکي له څرګندونو داسې ښکاري چې داندو اروپایي قبایلو مړی ټاټوبی آریانا یا معاصر افغانستان او ور څېرمه سیمې دي. د پورته لنډو څېړنیزو څرګندونو څخه داسې پایله لاسته راځي چې آریاني ژبو څانګه عبارت ده له (باختري، پیرسیک، مرکزي باختري او اړوندې ژبې) اما که موضوع یوازې پیرسیک ژبې وي نو بیا (ایراني) ژبې ورته ویلی شو ولې د باختري او مرکزي باختري ژبو ته هېڅکله د ایراني ژبو اصطلاح نه شو کارولی. چې دوا ړو پیرسیک او باختري ژبو ته (آریاني) او ورسره هندي ژبو ته یعنې درې واړو ژبنیو ډلو (باختري، پارسیک او هندي)ته اندو آریاني اصطلاح کارول کېږي چې له دې سره سم را ګرځو خپل سرلیک او موضوع ته. څرنګه چې د آریک ژبې تر سرلیک لاندې هم بحث پرې وشو خو په لنډه تو ګه یو ار بیا هم ورته نغوته کوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

آریـانـي ژبــې Aryani Languages: پـه لـو مړي سـر کې پـه لنډه توګـه ددوروموهال او لوروپربنسټ داژبې درپېژنواوبيا به هره یوه په ځانګړې توګه هراړخيزه وڅېړو.

۷-۱لرغــونې ژبــې: اوســتا(۱۰۰۰-۱۲۰۰ق.م) ،لرغــونې پــرس(**۵۵۰-۳۳۱** ق.م) ،میدي(**۵۵۰**ق.م) ،سیکتي ،سرماتي(له **۹**ق.م تر**۲** م) پورې.

۷-۲منځنۍ ژبــې- ختيځــه څانګــه (بــاختري): آلاني(دســیکیتي اوسرماتي پاتې شونې) ساکي،ختني،خوارزمي،سغدي،باختري.

منځنــــــۍ دورې لوېديځـــــه څانګـــــه-(پرســــــيک):پارتي(پهلوي اشـکاني) ،منځنۍ پارسي(پهلوي ساساني)چې دلرغـونې پارسي پـاتې شونې ده.

۷-۳دمعاصــرې ژبــې- ختيځــه څانګــه (بــاختري): پښـــتوژبه ،آسي(دآلاني ژبې پاتې شونې) ،يغونوبي ،اورمړي،پراچي او پاميري ژبې چې عبارت دي لـه: (سريکولي، زیبـاکي، واخي، خوفي، یدغـه، شغني، سنګليچي، اورشور،منجي،اشکاشمي،باجواو برتانګي).

دمعاصـرې دورې لوېديځـه څانګـه(پرسـيک): تـاجکي، دري، پارسـي (دپارسي دري پاتې شونې)او یا کلاسيکه پارسي چې کلاسيکه پارسي لـه **۹**تـر**۱۵** پېړۍ پـورې شـتون درلـوده چې نوې پارسي هم ورتـه وېل کېده.لـه منځنۍ پارسي څخه رامنځتـه اومنځنۍ پارسي لـه لرغـونې پارسي څخه راپاتې ده.

دمعاصرې دورې دلوېديځې ډلې نورې ژبې بلوڅي ،تـاتي،کردي...دي(۱۳:۴ مخ)

دآریـاني ژبودډلبندۍ څخه داسې پایلـه ترلاسـه کېږي چې پارسي دري اوتاجکي ژبې دزړې پارسي منځنۍ پارسي څخه په لږ پرې اوډېرپرې شوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

زماني وااتېن څخه رامنځته شوي دي په همدې بنسټ پښتو اوآسي ژبې هم دآلاني او آلاني دسيکتي اوسرماتي څخه منځته راغلي چې سيکتي اوسرماتي ژبې دلرغونې دورې اوستا لرغونې فرس ساکي (سکتي اوسرماتي) اوميدي ژبو ترڅنګ ژوندۍ ژبې وې چې پربنسټ يې دپښتوژبې دشالېد لړۍ دآرياني ژبولرغونې دورې ستې ته رسوي.
څرنګه چې مخکې مودآريک ژبې په بحث کې هم ورته نغوته وکړه ارياني ژبې يوه ډله ژبې دي چې آره اوسته يې ېوې يواځېنۍ ژبې يعنې لرغونې آرياني ژبې ته رسېږي دا ژبه دلرغونو هندي آريايانو دژبې سره يوځای داندواروپايي ژبوختيځه څانګه چې (آريک) ورته ويل کېږي تشکيلوي.دا ژبې په پراخه سيمه کې چې دسهيل له خوا دفارس خليج او عمان سيند ،دلوېديځ لورته دبين النهرين اوشمال له خوا دمرکزي آسيادښتې اودقفقاز غرونه رانغاړي.په ختيځ کې دافغانستان اودپاميرځيني برخې داباسين ترخولې پورې نيولې دي آرياني ژبې په پورته ياده سيمه کې خپرېدي چې دبشپړاوي پړاوونو اوګرامري جوړښت له مخې په درېوومهالي دورو وېشو.

۸-دآرياني ژبو دورې:

۸-۱الرغونې دوره: دلرغونې دورې ژبې دليکنې له پيل يعنې ۱۲ق.م تر۳۳۱ ق.م پورې، په دې دوره کې سربېره پر اوستا ،زړې پارسي ،ميدي اوساکي ژبې هم شتون درلوده،ميدي ژبه (ميديان) دمرکزي اولوېديځ پارس اوسېدونکي وه او د۸۲۵ق.م کال وروسته دآشورپاچاهانو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډبرلیکونو کې د دوی د نوم یادونه شوې ده. د دې ژبې ځینې اداري اصطلاحات د زړې پارسي او یوناني په ډبرلیکونو کې لیدل شوي دي میدي ژبه د لرغونو میدي قبایلو ژبه ده چې په ۸ مخزیږد پېړۍ کې یو ځانګړی دولت د پارس په شمال لویدیځ (همدان) کې جوړ کړ. (۲۹: ۹ مخ)

همدا رنګه اوستا ژبه: د لرغوني بلخ او د هغه وخت د زردشتي دین د کتابونو د لیک ژبه وه.

ساکي ژبه ساکي Saki: د لرغونو ساکو ژبه چې کتیبې یا ډبرلیکونه یې په تورفان کې موندل شوي دي د ۸ او ۷ ق.م پېړیو څخه د سکیتي په نوم او له ۴ مخزیږد ترلومړۍ مخزېږد پورې د سرماتي په نوم او له لومړۍ میلادي پېړۍ څخه د الاني په نوم یاده شوې ده. دا ژبه د توري بحیرې له غاړو څخه د چین ترپولو پورې پراخې سیمې کې خبرې پرې کېدې او لیکنې یې لږ راپاتې دي چې په نشت حسابېږي؛ یوازې یو شمېر کلمې یې چې غالباً د ځانګړو نومونو په توګه په لرغوني یوناني، لاتین او لرغوني هندي (سانسکریټ) کې لیدل کېږي. (۹: ۵-۲-۱۳۴ مخ)

۸-۲ د آریاني ژبو منځنۍ دوره:

له ۳۳۱ ق.م څخه د اسلام د سپېڅلي دین ترخپرېدو پورې. په لویدیځه آریاناکې د پارتي (پهلوي اشکاني)، منځنۍ پارسي (پهلوي ساساني) او په ختیځ کې سغدي، خوارزمي باختري ژبه، ساکي، ختني، تمشقي او آلاني شواهد لري. چې سغدي د زرافشان د درې د لرغونو او سېدونکو ژبه، خوارزمي د لرغونو خوارزم د آمو د لاندېنۍ برخې ژبه او باختري د لرغونو باختري وګړو ژبه چې په یوناني لیک دود او الفبې ډبرلیکونه او کتیبې موندل شوي دي. همدا ډول سکیتي ژبه د هغو جګړه ماروکوچیانو ژبه، چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دتوري بحیرې او ازوف بحیرې ترمنځ سیمه کې دچین ترپولويې لېږد را لېږد درلوده.

۸-۲-۲پارتي ژبه: دلرغونو پارتیانو ژبه چې درشنکانو په دوره ۲ق.م تر ۳ میلادي پورې دټولې پارتیا دشاهي قلمرو، منځنۍ آسیا او پارس کې ددولت رسمي او اداري ژبه وه. (۴۳:۱۲)

۸-۲-۱پارتي **Partian**ژبه: په زړه پاړسي کې Parθava په لاتین کې Parthia، دآریانا دشمال ختیځ سیمې ژبه پارت وه چې پولې یې دخراسان دایالت دګرکان دسیمې او دترکمنستان هېواد سره برابرې دي.دآریاني ژبو په تاریخ کې ددې ژبې ارزښت او اهمیت داشکاني کورنۍ چې دفرسیک له ډبرخخه یوبېل قوم وو، د۵۰۰کلنې واکمنۍ پورې تړلې ژبه وه چې دپارس او ګاونډیو سیموباندې کړې ده (۲۴۲ق.م تر ۲۲۴ میلادي) پورې اشکانیان دپارس دشمال دایراني یا اېرياني کوچیانو قبایلو رهبران وه ددریمې ق.م په لومړۍ نیمايي کې پرپارتیانو بریالي شول.دخپل نوي هېواد ژبه یې قبوله کړه او هغه یې دپارس دخپلې سترې پاچاهۍ درباري ژبه کړه.کومې لیکنې او آثارچې له پارتي ژبې څخه پاتې دي په دوه ډلو وېشل کېږي.

ړ- په پارتي لیک آثار: کوم لیک چې اشکانیانو دپارتي ژبې لپاره غوره کړی وو ارامي لیک څخه رامنځته شوی وو اوله ښي لورګېن لورته لیکل کېده (T-š-r-q-p-s-n-m-l-k-y-h-z-w-h-d-g-b-)ددې آثاردنسا ښار دکنډوالو کدړوچې شمېریې ۳۰۰۰ټوټوته رسېږي چې په پوستکولا یکل شوي دي او رامان، سکې، مهرونه، ګاڼې یا جواهرات اولنډ ډبرلیکونه دي.

ښ- په مانوي لیک آثار: دالیک هم له ښي لوري ګېن لوري ته لیکل کېده دپارتي لیک په نسبت دمانوي لیک هرتوری یوازې یو غربیز ارزښت

(c) ketabton.com: The Digital Library

لـري.(b-t-s-š-ŗ -q-d-c-f-b-z-ž-U-w-h-d-r-g-b) آثـاريې اردهنـګ پـرس Ardahangwifras آمـو Ammo او مـانوي متـاآخره ياوروستي آثـار دي (مخ ۱۳۷:۹)

۸-۲-۲ سغدي ژبـه: –پاړسي کې Suguda تاريخي مخينه يې دسغدي ژبې ليکني مدارک دلرغون پېژندونکولاسته راغلي آثار اوتـاريخي دورې (آريايي، يوناني، چيني او اسلامي) په ډاګه کوي، چې سغد تېرد ق.م دويمې په شاوخواکې دسمرقندپه شاوخوا او زرافشان دره کې اوسېدل پـه لومړۍ مخزېـږده زريـزه کـې دجيحـون او سيحـون سينـدونو تـرمنځ يـا مـاوراالنهر پراخـو ورشـوګانوته راوخوځېـدل اودخپلـو نـورو پښـتونو يـانژادونو قومونويعنې؛ سـاکانو، باختريـانو اوخوارزميـانو ترڅنګ استوګن شول. اود۶ تـر۴ ق.م پېړۍ پـورې دهخامنشيـانو تـرواکمنـۍ لانـدې وه .دزرافشـان درې پراخـه سيمه او نـورې اړونـدې سيـمې يې، چـې ديونـان دپخوانيـو ليکوالو پـه ليکنـوکې يـادې شـوي د۸ زېږديـزې پېړۍ پـه پيـل کـې دعربو سـرتېروپه لاس ورغلـې دسـغدپلازمېنه سـمرقنددچين او لوېـديځ تـرمنځ دوربښـمو دلاروپرسـر ځـاى ځـاى ګـى يـا موقعيـت درلوده.دسغد سـوداګروګڼ شمېرکډوال ددې لارې پـه اوږدوکـې دخپـل هېـواد دختـيځ لورتـه ميشـت کړل، چـې پـه پايلـه کـې دترکسـتان اوچـين تـرمنځ لږترلـږه منځګړې ژبه شوه.په لرغونې دوره کې سغدي ژبـه دزرافشـان درې اودهغـې پـه ګاونـډيو سيموکې دود وه .پـه سغدي ژبـه ليکنـې او کتيتبې دچينـي ،سانسکرېت،سـرياني او منځنـۍ پاړسي ژبـو ژبـاړې دي،لاسـوندونه يـې ډېـرى دبـودايي ،مـانوي اودهغـه وخـت پـه مسـيحي ديـن پـورې اړونـد دي،ديغنـايي پـه نـوم دسغدي ژبـې يـوه لهجـه دتاجکسـتان هېـواد دعليـا زرافشـان دبرخـې ديغنـا پـه لـوړه دره کـې تراوسـه مهالـه خونـدي او ژونـدۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاتې ده، چې د سغدي ژبې پاتې شونې ورته ویل کېږي.له دې منځنۍ آریاني ژبې څخه د پام وړ اثارپاتې دي لکه حکاکي شوې سیکې او مسکوکات، منسوجات، پوستکي، ګانې او کدړي چې په سغدي ژبه لیکل شوي دي دا ټول آثاردوریېنمو دلارې په اوږدوکې ترلاسه شوي دي او په باوري توګه د ۵ او ۲ مخزېږد پېړۍ پورې تړاو لري.د شلمې پېړۍ په لومړۍ نیمایي کې د تورفان سیمې او مغ غرڅخه چې کوم ځیزونه دلرغون پوهانو کشفیاتو په لړکې ترلاسه شوي دي عبارت دي له: غیر دیني، مسیحي، بودايي او مانوي سغدي آثارهغه لیک ،چې د سغدي متون په لیکلو کې ترې کاراخستل شوی دارامي لیک څخه اشتقاق شوی دی.سغدي ژبه تر ۲ هجري یا لېږدیزې پېړۍ پورې شتون درلوداو له دې مهاله وروسته د پاړسي (کلاسیکي پاړسي) اوترکي ژبې دنفوس او اغېزو په ترڅ کې له منځه ولاړه .دا ژبه دآریاني ژبو د منځنۍ دورې له ختځې څانګې ،چې دلومړۍ زېږدیزې پېړۍ څخه تر ۱۳ میلادي پېړۍ پورې د تورې بحیرې څخه ترچین پورې په ستره جغرافیايي سیمه کې آریاني قبایلو دیوې برخې خلکوژبه وه اوخبرې پرې کولې چې ابېڅي یې په لاندې ډول دي:(-l-i-u-ū e-ē-∂-o-ō-a-ā-b-b-c-d-ƨ-f-y-g-h-j-k-q-l-m-n-p-r-s-š-t-θ-w-x- y-z-ž-s-t-č) (۹: ۵-۲- ۱۳۹مخ)

۸-۲-۳خوارزمي :

خوارزمي ژبه(اوستا Xuairzem زړه فارسي huvarazmiya): د سغدي خپلوانه ده او د آریاني د منځنۍ دورې د شمال ختیځو ژبوله ډلې څخه شمېرل کېږي، چې مخکې دآمو سیند کوزنۍ برخې په واحد ونوکې دود وه او تر اورال سیند پورې غزېدلې وه. تر څوارلسمې مېلادي پېړۍ پورې هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

شتون درلود ، خوله دغه نېټې وروسته ترکي ژبې اغېزو په خپل ځان کې ورکه کړه. د خوارزمي ژبې له پاره ښايي په دوه دورو بشنه وکړو :

منځنۍ يا پخوانۍ خوارزمي ، چې په (آرامي خوارزمي) ليک ليکل شوې او مناخره خوارزمي چي په (عربي خوارزمي) الفبا ء ليکل شوې ده (۳:۵۲۵مخ).

د توپراق قلعه د لرغون پېژندونکو ترلاسه شوي آثار چې په خوارزمي ژبه په پوستکو(څرمنو)اولرگيو باندې ليکل شوي ، د څلورمې او درېيمې قبل الميلاد پېړۍ پورې تړاولري.

د متاخرې خوارزمي آثار چې د حجم او مطلب له پلوه ډېر د پام وړدي ، په دولسمه او ديارلسمه زېږديز پيړۍ کې په عربي ليک ليکل شوې دي.(متا سفانه ددې متونود لوستلو ستونزه د ټکو او اعرابو نشتوالی دی)

ابوريحان البيروني د خوارزمي ژبې يو شمېر لغات(د مياشتو ، ورځو ، جشنونو او دولس گونو مياشتو نومونه په خپل آثار ، التقهيم او آثار الباقيه کې را نقل کړي دي.

۸-۲-۴باختري ژبه : Bactria

پاختري ژبه د آرياني ژبو دمنځنۍ دورې د شمال ختيځ گروپ څخه او د لرغوني پلخ دسيمې ژبه ده. دا ژبه له يوې خوا د پښتو ، يدغه اوفخجي ژبو سره او له بلې خوا د منځنۍ دورې د سغدي ، خوارزمي او پارتي ژبو سره ډېره نږدې خپلوي لري.

داژبه د سرخ کوتل د ډبر ليک ترموندلو پورې په بېلابېلو ژبويادېده. ځينو پوهانو تخاري Tokharia او د سرخ کوتل د ډبر ليک کاشف رښتيني او حقيقي تخاري eteo- Tokharia ، ځينو نورود اوښتي يوناني

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکدود د کارونې له مخې د ګریکو باختري Greco-Bactarian په نامه او ځینو نورو بیاد کوشاني واکمنانو په نامه دا ژبه کوشاني Coshano نومولې ده.
د باختري ژبې د نامه او اساساً د هغې د فهم د کیلي په برخه کې تر هر چا د مخه د هېننګ پور وړي یو.
نوموړی لومړی ځل په ۱۹۲۰ م کال د سرخ کوتل د ډ بر لیک د تحلیل او ژباړې وروسته دا ژبه د باختري په نامه ونومولـه او همدارنګه ده د کوشاني واکمنانو د مورنۍ ژبې په نومونو کې د iska وروستاړی لکه وازشکا vazesko ، هویشکا ooesko او کنیشکا Kanesko چې د لرغوني آریایي د تفضیلي صفت Sta-ka * یې تکامل کړی ، و پیژانده.
نوموړي څرګنده کړه چې د دې درې نومونو وروستني جز یوازې د پاختري ژبې د غربیز تحول له لارې د فهم وړ دی او معنی لري.
ګرشویچ د هیننګ نظر تائیدوي او لیکي: « هېننګ په دې څرګندونې سره چې د دې درې ګونو نومونو وروستاړي ، یوازې د هغې ژبې په ځانګړي غربیز تحول کې مفهوم او معنی پیدا کوي ، کوم چې نوموړي دغه ژبه باختري ګڼلې، نو هېننګ د کوشاني واکمنانو د مورنۍ ژبې په پېژندنه کې ، چې په خپله باختري ژبه وه ، بریالی شوی دی. سره له دې چې د دې واکمنانو نیکونه لکه څرنګه چې ټول په دې باور دي ، ساکان وه. دوی کیدای شي د یوې کورنۍ غړي وي، چې د غه مهال یې د دښتي ساکانو له منځه سرراپورته کړی وه.»
په باختري ژبه کې لنډ واولونه i, u,a او اوږده واولونه I,o,a د کلمې په پیل او منځ کې لیدل شوي دي. خو د e,o او u لپاره په ندرت سره شواهد

(c) ketabton.com: The Digital Library

موندل کېدای شي. په دې ژبه کې شل کانسوننټ لیدل شوي چې عبارت دي له:
x,f,t,ts,s,s,r,p,n,m,L,k,e, dz,z,z,g,r,t

۸-۲-۵ Sarmatian سرماتی Alani او آلاني:

د سرماتي اصطلاح دلته په ځانګړې توګه د تورې بحیرې په شمالي ځنډوکې د ایوني سوداګریزو ښارونو د یوناني کتیبو په آریاني نومونوباندې چې د اشخاصو له نومونو او د یوشمېر اقوامو له نومونو څخه تشکیل شوي ، اطلاق کېږي. (د څلورمې ق،م پېړۍ څخه تر لومړۍ ق،م پېړۍ پورې).

ښایي د کوبان سیمې Ɵeo onatafan زرینه کتیبه سرمتي وي، د هرورت او اسرابو د لیکنې پربنسټ د روسیې جنوب او د تورې بحیرې شمالي ځنډې تر دانیوب سیند پورې ددوي سرمتي کېدل په څلورمه ق،م پېړۍ کې شوې وي.

آلاني ژبه په پیل کې د تاریخي ګزارشونو پربنسټ ، په ځانګړې توګه د ځانګړو ژبو صورتونو (ښو)په اړوند پوله بندي شوې وي. ګومان کېږي چې بېزانسي ، چیني ، مغولي ، اسلامي ، سریاني ، زړه ارمني ، زړه ګرجي او زاړه رومي را وروسته زاړه منابع اوهمدارنګه د منځنیو پېړیو د مجارستان زاړه منابع و ،زړې آلاني عام نومونه ، د اشخاصونومونه ، د اقوامونومونه او د ځایونو نومونه په ځان کې رانغاړي. د سرمتي او آلاني نور اسناد د آریاني د پوروني ښکارندوی دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرمتي او آلاني ترمنځ د ژبپوهنې دقيق تفکيک نا شونی دی. د الانيانو مهم آثار دوه نادرمتون دي ، چې يوېې په يوناني ليک د بېزانسي ليکوال يو حناتزس (۱۱۱۰ م- ۱۱۸۰ م شاوخوا) دوه کرښيزمتن دی، چې د خدايانو د پيدا ښت د اسطورو په پايله کې ليکل شوي او دوهم يې په زليخچوک کې د لسمې او يوولسمې مېلادي پېړۍ په يوناني ليک د قبر بر شناختې آلاني ليکنه ده.

۸-۳آرياني ژبو معاصره دوره:(د۸او۹ زېږديزې پېړۍ څخه تراوسه پورې). اوسنی آرياني ژبې او ګړدودونه چې له مرکزي آسيا نه ترعمان او پامير څخه ترقفقازه پورې وېل کېږي او خلک خبرې پرې کوي.

دآرياني ژبودوروته دلنډې کتنې څخه وروسته اوس دبحث اصلي بهيرته بېرته ورګرځو چې له ساکي ژبې وروسته دزماني وېش له مخې پرپارتي ژبه بحث وکړو.

۸-۳-۱د معاصرې دورې د ژبو ځانګړتيا وې:

له تاريخي پلوه معاصرې ژبې د اتمې اونهمې زېږديزې پيړۍ څخه په عربي ليکدود (دهرې ژبې په خويا ډېرو ځانګړو توروسره) ليکل کېږي ، پرته له څو ژبو څخه چې د پخواني شوروي اتحاد په سيمه کې دود وې او د شملې پېړۍ د دېرشو کلونو را هيسې تراوسه پورې دهغې دليکنې له پاره د هرې ژبې دځانګړې سيريلي الفباء(ابېڅو) څخه کار اخيستل کېږي.

د آرياني د معاصرې دورې له ژبو څخه ، پاړسي ، دري او تاجکي اوس مهال درېواړه دبېلوهېوادو ژبې دي ، چې د تاريخ په اوږدو کې يې په بېلا بېلو ليکدودونو له ځانه ډېر آثار پرېښي دي او د اوومې او اتمې ميلادي

(c) ketabton.com: The Digital Library

پېړۍ څخه يې د آريانا په خاوره کې خپل خپراوي ته پراختيا ورکړې او د لوېديځې آرياني لهجې (پهلوي اشکاني) ځای يې ونيو ، په فارس او خراسان کې په پراخه توگه وغوړېدې.
په راوروسته پېړيو کې يې ماورالنهر ته مخه کړه. د زرافشان درې او دهغې دگاونډيو سيمو او اوسېدونکي چې سغدي ژبې وو او همدارنگه د بېلابېلو لهجو لکه باختري، ساکي ، او د پخواني تخارستان د تخارۍ د ويونکو تر منځ يې نفوذ پيدا کړاو تر يو وخته پورې د دويمې ژبې په کچه کارېدله ، چې ددې گړدودونو له منځه را وروسته له پوې خوا دري اوله بلې خوا ترکي ژبې د هغوی ځای ونيو.
پس له هغې چې دغه سيمې دري ژبې شوي ، ځينې غربيزاو گرامري توکي په ځانگړې توگه ددغه سيمې د پخوانيو ژبو کلمات يې په ځان کې جذب کړل.
کله چې دري ،دغه سيمې ترخپل پوښښ لاندې کړې، په منابعو کې د پارسي، دري په نوم ونومول شوه.
ليکدود يې د خوځانگړو تورو په ډېرېدو سره عربي شو. ددې له پاره چې د منځنۍ پارسي اوزړې فارسي سره يې توپير وشي چې دوی يې پخوانۍ بڼې وې، په علمي ليکنو کې د نوې فارسي (کلاسيکې فارسي) په نوم يادېږي.
له لسمې زېږديزې پېړۍ څخه د فارسي او دري ژبې د شعرو او دعلي– تاريخي ادبياتو دغوړېدا دوران پيلېږي او نړۍ وال د سترو شاعرانو لکه رودکي، فردوسي ،سنايي، خيام ، سعدي ، حافظ ، جامي او مولانا شاهدان دي. په دې دوره کې سترتاريخ پوهان لکه بيهقي ، گردېزي ، ابن سينا او ...... په پارسي او دري ژبه خپل آثار نړۍ والوته وړاندې کوي.
پارسي او دري ژبه نه يوازې د مرکزي آسيا او فارس د اقوامو ليکنۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ادبي ژبه وه ، بلکې په نږدې ختيځ او منځني ختيځ کې د نورو ګڼو قومونو لکه د آذربايجان ، کردانو ،هنديانو او د مرکزي آسيا د ترک قومونو ليکنۍ ژبه هم وه.

د پارسي او دري ادبيات د بېلا بېلو ټبرونو د استازو (په بېلا بېلو مورينو ژبو) لاس ته راوړنه وه ، چې له قسطنطنيې څخه د ختيځ ترکستان تر ښارونو او له قفقاز څخه د هند تر شمال لوېديځ پورې په پراخه قلمرو کې ميشت وو.

د دې ټولو سره سره بايد په ياد ولرو چې د پارسي او دري ادبي ژبو د قواعدو په تشکيل کې د پخواني افغانستان(خراسان) ، سيستان او ماورالنهر شاعرانو او ليکوالانو اصلي ونډه درلوده.

پارسي او دري د منځنۍ پارسي مستقيمه پاتې شونې ده او د منځنۍ فارسي سره يې توپير په ځينو کانسوننټونو او ګرامري نظام کې په لاندې توګه خلاصه کولای شو:

په پارسي دري کې نوميز(اسمي) نظام د پهلوي په شان تحليلي اړخ او د مخنيو او وروستنيو اضافي تورو څخه متشکلو يو شمېر جوړښتونو پراختيا ته ميلان لري. تحليلي توصيفي شکلونو (مرکب صورتونو) ته د پراختيا ميلان د فعل په نظام کې هم څرګنده ليدل کېږي. د ماضي نقلي مرکب صورتونه:

نوشته ام ، بعيده ماضي: نوشته بودم ، راتلونکې: خواهم نوشت ، مجهول: نوشته شد ، له اسم څخه د مشتق مرکبو فعلونو پر يمانه پراختيا ، لکه تبريک ګفتن ، ګرم شدن...... او نور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د غږیزنظام پخوانی او اوسنی تحول

au	ai	au	u	u	ai	I	i	a	a	زړه فارسی
		o	u	u	e	I	i	a	a	منځنی فارسی
		o	u	u	e	I	i	a	a	فارسی دری
		u	u	o	e	I	e	a	a	دری
		u		u	e	e		o	a	تاجکی
			u	o		i	e	a	a	فارسی

زړه فارسی	منځنی فارسی	فارسی دری	فارسی	تاجکی	دری	
cwand	cand	cand	cand	cand	cand	چند
a-pata	Abad/t	abad	abad	obod	abad	آباد
*Ima-rauch	Im-roz	imroz	emruz	imruz	emruz	امروز
xsira	sir	sir	sir	sir	sir	شیر
spaita	sapet	saped	safid	safed	safed	سفید
xauda	Xod/d	xod	xud	xud	xud	خود

(c) ketabton.com: The Digital Library

xauda	Bud/d	bud/bud	bud	bud	bud	بود
gausa	gos	gos	gus	gus	gus	کوش

۸-۳-۲ پښتو ژبه: paşto (Pashto)

د آرياني ژبو د شمال ختيځ ډلې ژبه ده او د افغانستان په ټولو ولايتونو کې رواج او دود ده. په پاکستان کې (د پاکستان په شمال لويديځ کې) په سلوکې د او يا وګړو ژبه ده ، چې له شمال څخه په چترال (په ځانګړې توګه تر خوريانو) پورې او له ختيځ څخه په هزارې او ديره اسماعيل خان (په ځانګړي توګه تر پنجابيانو پورې محدوده ده. د پاکستان په شماليسرحد اتو کې غالبه ژبه ده او خوره وره د پاکستان په نورو بر خو کې هم ويل کيږي (۳۱:۲۱۴مخ) .

په هند کې ډېر شمېر پښتانه اوسيږي او د نفوس وار شمېر يې نه دي څرګند شوی. يو محدود شمېر پښتانه د چين په (سيانکيان) کې او له پنځو سو زرو څخه ډېر په ايران کې ژوند کوي. د افغانستان نفوس په سلوکې شپيته او يا وو ترمنځ پښتانه جوړوي او تشکيل وي. په او سنيو سيمو کې د پښتنو د ميشتېدلو اټکل ستونزمن دی. شواهد په ډاګه کوي چې دوی لومړني آريايي مهاجرين دي. د پښتو paşto نوم کيداي شي په parşr کې د aw د وروستاړي(۴۸:ب) په ډېرو لوسره parşuah يا parşa/u وي.
(۴۶:۲۴مخ)چې د ژبو په نومونو کې په څو منځنيی آرياني ژبو کې موندل کيږي.
د اسې ښکاري چې د پښتو کلمه د ختيځو آرياني قومونو سره چې په زړو ادبي منابعو کې راغلي دي، اړيکې لري لکه د parşioc د نوم سره چې بطليموس راوړی، له ادبي دورې څخه مخکې پښتو ژبې سيمې په دوو ګړدوديزو ډلوو وېشل شوي ، چې د دغو دوو لهجواوسنی استازې ، له

(c) ketabton.com: The Digital Library

يوې خوا د نوې پښتو ټولنې لهجې اوله بلې خوا و نيتسيا و په نورو سهېل ختيځو لهجو کې زړې پاتې شوې دي.

تراوسه پورېژبپوهانو د پښتوژبې ځلورلاندنۍ لهجې په ګوته کړې دي:

۱- سهېل لوېديځه لهجه (کندهارۍ) او ورڅېرمه سيمې.

۲- شمال لوېديځه (مرکزي غلجايۍ) يا خيځه لهجه: د افغانستان په ختيځ او شمال کې (د کابل ختيځ او د افغانستان شمال ختيځ ولايتونه)

۳- سهېل ختيځه لهجه: بلوچستان، بنو، وزيري، کاکشي شرنې، سپين /تور ترين.

۴- شمال ختيځه لهجه: د پاکستان شمال لوېديځ، پېښور، يوسفزي، مومند، شمال ختيځ غلجي، افريدي، بنګښ اورکزي.(۹:۲۵مخ) زما په اند په اوس وخت کې پښتو ژبه ځلور لهجې لري: کندهارۍ، مرکزي (کابل او شاوخوا ولايتونه)، لويه پکتيا، د افغانستان مشرقي ولايات او کوزه پښتونخوا. البته په کوزه پښتونخوا کې کوټه او اړونده سيمې کندهارۍ لهجې ته ورته دي.

۸-۳-۳ پاميري ژبې: Pamirian Languages

د ختيځو آرياني ژبو يوه ډله ده، چې د تاجکستان د بدخشان د غزني ايالت د رود پنج درې په اوږدو، د هغې په شاوخوا اخانګو، د خاروغ په اداري مرکزيت او همدا رنګه د دوی په ګاونډې د افغانستان په بدخشان کې په بوه پراخه سيمه کې ويل کيږي. واخي، چې مرکزيي د واخان غاښي دي دا ژبه هم د چترال ګلګېت، هنزه او د سين کيانګ په ګاونډيو سيمو کې ويونکي لري، په داسې حال کې چې سريکولي يوازې د سريکول د معبر په ختيځ کې دود ده، چې د پخواني شوروي اتحاد او چين ترمنځ سرحد جوړوي. پردې

(c) ketabton.com: The Digital Library

بنسټ سریکولي ډېره ختیځه ژوندۍ آریاني ژبه ده. د پامیري ژبو ویونکي د (۱۰۰۰۰۰) نفرو په شاو خوا کي ګڼل کیږي.

پامیري ژبې په ګوښې او جلا توګه داسې شمېرلای شو:

شغني – روشاني څانګه sugni and Rosani:

شغني (شغني xurnun ziv د پخواني شوروي اتحاد د آب پنج په غاړو، په شمال کې له دشت څخه په جنوب کې تر درمورخت پورې او هم د ګونت (غند) درې او شهدای (شاه درې) په اوږدو کې ویل کېږي. د ویونکو ستر او مهم استوګنځی یې د خاروغ ښار دی، چې (۱۴۰۰۰) تنه نفوس (۱۹۷۴م) لري.

په افغانستان کې شغني ژبه د آب پنج د لوېدیځو غاړو او د پر شیت په څو درو پورې محدود ېږي. ډېره ګڼ مېشته سیمه بر پنجه کلیوباندو کلیواله سیمه ده. په جنوب کې د درمارخ کلي د غاران د ناحیې سره سرحدي کرښه جوړوي، د موجوده ګزارشونو پر بنسټ د افغانستان خواته وګړي ډېر کم شوي دي.

په شغني ژبه کې لاندې لهجې پېژندل شوي دي:

۱- د بجو لهجه، چې د شغني سیمې په شمالي سرحد کې د آب پنج په یوه کوچنۍ فرعي دره کې پرې خلک خبرې کوي.

۲- د شهدري لهجه (شغنۍ xoxdara ziv) چې د شهدري په اوږدو کې له منشاء څخه تر تودیم Tavdem کل پورې ویل کېږي.

۳- د بروز (برواز) لهجه چې پخوا رشت قلعه (راشت قلعه) ته نږدې په همدې نامه په یوه کلي کې پرې خبرې کېدلې، خو اوس معیاري لهجې د هغه ځای نیولی دی. د شغني ژبې ویونکي (۲۰۰۰۰) تنو په شاوخوا کې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخواني شوروي اتحاد او د (۲۰۰۰۰ څخه تر ۳۰۰۰۰) تنو پورې په افغانستان کې ګډل شوي دي.

روشاني Rosani:

د رود پنج په غاړه له پستخوف څخه ، چې په جنوب کې شغني سره هم سرحد تر شپيد پورې په شمال کې دود ده. د هغه دولسو کليو څخه چې روشاني په کې رواج ده د روشن (ومر) ، درزود Derzud ، بروش Barusan ، او د روشن Derisan کلي ستر دي. د ويونکو شمېرې د (۱۰۰۰۰) تنو په شا وخوا کې دی ، چې له (۱۰۰۰ څخه تر ۱۵۰۰) تنو پورې يې په خوفي لهجه خبرې کوي. دا لهجه د خوف په فرعي دره کې رواج ده په افغانستان کې روشانن سيمه يوه نرۍ تراړه ده ، چې اصلي کلي يې چشنود Chasnud او پايور Pajwar دي او د ښيوې په سيمه کې هم د روشانيانو د شتون خبر ورکړل شوی دی. د ويونکو شمېرې له (۲۰۰۰ څخه تر ۳۰۰۰) پورې اټکل شوي دي.

برتنګي Bartangi:

د برتنګ د سيند په اوږدو کې له رامک څخه تر نکبست Nikbist پورې لږترلږه په شلو کليو کې ويل کېږي ، چې مهم کلي يې له برتنګ ، سپنج Sipanz ، بسيد Basid ، رزوچ Razuc ، هيجس Hidzes او رومد Ravmid څخه عبارت دي. په دوو لهجو بسيد ، سپنج او رومد سره جلا کېږي. د ويونکو شمېرې د (۳۰۰۰) تنو په شا وخوا کې اټکل شوي دي.

رشروي Rasorvi:

د رشروي ژبه د مرغاب او ګودره سيندونو په مسير کې په اتو کليو کې رواج ده. يعنې د پامير په بوه ډېره صعب الوصول سيمه کې ويل کېږي. د دې کليو له ډلې څخه روشاروه ستر کلي او د دې ژبې د پيدا ښت اصلي منشاء

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده ، چې په پخوانيو آثاروکې اوشري ورته وېل کېده (ظاهراً قرغېزي تلفظ رشروي وا وروستی ژبې ته يې لار موندلې ده) . ددې ژبې د ويونکو شمېر(۲۰۰۰) تنه دي.

سريکولي Sariquli:

دا دهغو خلکو ژبه ده ، چې په پخوانيو زمانوکې له شغنان څخه لوړو درونه کډه شوې دي او دغه لوړې درې د چين د سين کيانګ -اولېغور وارنيونو ترمنځ سرحد دی. سريکولي لوړيې د پا مير ډېری ختيځې لوړې دي. دا ژبه د شغني -روشاني څانګې پورې د نورو اړوندو ژبو څخه د جغرافيايي جلا والي له پلوه ډېر ارزښت وړده. دا ژبه درې لهجې لري:

۱- مرکزي لهجه چې د دې سيمې په اداري مرکز تاش قرغان او همدارنګه په ګاونډيو کليو په آندره (تيزناف ، جوشمان) کې رواج ده.

۲- د نژدې ختيځ لهجه ، چې د مرکزي لهجې ترڅنګ په وچه wacha دره کې تر بلدير Baldir پورې او همدارنګه په مريونګ Marinog کې هم وېل کېږي.

۳- د لېرې ختيځ لهجه ، چې په بورنګسل Burangsal ، کيچيک Kichik او تونګ Tung کې رواج ده. د سريکولي ژبې دويونکوشمېر (۱۰۰۰۰) تنوته رسېږي.

يزغلامي Yazghulami :

درودېز غلام په دره کې د آب پنج له څانګې څخه تر خافک کلي پورې رواج ده ددې ژبې د ويونکو داستوګنې مهمه سيمه اندربګ Andarbag ده او د ويونکو شمېر يې (۲۰۰۰) تنوته رسېږي.

اشکاشمي Iskasemi :(۲۱:۱۳۱مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

زیاتره په اشکاشم او دهغې په گاونډیو سیمو ، چې دآب پنج رود په غاړه د افغانستان لورته پرتې او په دغه ځای کې د رود مسیرله لویدیځ څخه شمال خواته اوړي ، رواج ده ، خو کېدای شي دغه ژبه د نوموړي رود په غاړه د تاجکستان لورته د رین Run په کوچني کلي کې هم وموندل شي. (تاجکي غاړې ته دغه موجود کلی د تاجکي ژبې اشکاشم په نامه دی) . یو کم شمېر رین میشتو اشکاشمي ژبوخلکو په راوروسته وختو نو کې دغه ځای پرېښي د پخواني شوروي په گورن (د تاجکستان په غرنیو سیمو) کې یې د شومجین Sumdzin په نامه په یوه نوې سیمه کې کورونه جوړ کړي دي. د اشکاشمي ژبې ویونکي (۲۰۰۰)تنه گڼل شوي ، (۱۵۰۰) تنه یې په افغانستان او پاتې نوریې د پخوانی شوروي په سیمه کي اوسېږي.

زیباکي Zebaki :

زیباک د آسیا ددې پرخې (د پامېري ژبو) یوه څو ژبیزه سیمه گڼل کېږي. ځکه د غلته په زیباکي ، تاجکي ، واخي او شغني ژبو خبري کېږي. ددې ژبې د ویونکو شمېره له (۱۵۰۰) تنو څخه نه زیاتېږي.

سنگلیچي Sanglici :

سنگلیچي ژبه د دریو سیمو ، پروخ Parux ، اسکتول Iskatul او سنگلیچ Sanglich لهجه ده ،چې د وردوچ warduj رود په لوړه دره کې واقع دی. د ویونکو شمېریې د څو سوو تنو څخه نه اوړي.

واخي Waxi :

د وخي جغرافیایي موقعیت د پامیر او هندوکش تر منځ د واخان غاښی دی . واخي ژبې کلي د آب پنج په غاړه د پخواني شوروي لورته له غرکوټ Namadkot څخه تر اتم Ratm پورې پراته دي او په منځ کې یې څو تاجکي ژبې کلي موجود دي. په دې کې دوه لهجې ، علیا او سفلی

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشخیص کیدای شي. سفلي لهجه له غرکوټ څخه تر درشج Darsaj پورې او عليا لهجه له شيتهرو Sitharv څخه تر اتم پورې رواج ده.

د آشور، لنگر او اتم کلي علياء لهجه کاروي.

په افغانستان کې، واخي ژبې کلي اشکاشم ته نږدې له پوتور putur څخه تر رحد پورې د واخان سيند په برنيو غاړو کې غزېدلي دي. د واخي ژبې لهجوي توپير په افغانستان کې هم مشهود دی. واخي ژبې کلي، په چترال کې د يرخون Yarxur سيند د بر نيو غاړو په اوږدو کې يعنې په هغه ځای کې، چې واخيان د خوريانو Xwar سره گاونډيان دي، هم ليدل شوي دي. واخيان ايشکومن Iskoman په کرمبر Karambar دره کې هم استوگن دي او مرکزيې ايميت دی. د وروستيو سر شمېرنو پر بنسټ د واخي ژبې د ويو نکو شمېر له (۲۵۰۰۰) يا (۳۰۰۰۰) څخه ډېر نه دي، چې له دې ډلې څخه (۱۰۰۰۰) تنه يې په پخواني يشوروي کې او (۱۰۰۰۰) تنه يې په افغانستان او (۳۰۰۰) تنه يې په هنزه کې دي

آسي (استي) assetic:

آسي ژبه د ختيځو آرياني ژبو له جملې څخه ده چې د قفقاز په شمال کې ويل کېږي. دا ژبه دوه لهجې لري، ختيځې لهجې ته يې (ايروني) او لويديځې ته يې (ديگوري) ويل کېږي. ډېری آس قوم په ايروني لهجه، د ادبي ژبې بنسټ دی، خبرې کوي. ليکدوديې روسي (د څو ځانگړو اضافي تورو په درلودلو سره) دي. دا ژبه د لويديځو ساکانو د ژبې پاتې شونې ده او د لرغونې دورې د آرياني ژبو ډېری ځانگړتياوې يې تر اوسه ساتلې دي. د ويونکو شمېر (۵۰۰۰۰۰) تنو ته رسېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸-۳-۴ اورمړي ژبه:Ormari

دا قوم د پښتنو له خوا د اورمړ په نامه ژبه يې اورمړي او استوګنځی يې اورمړ ياد شوی دی. د تاجکانو له خوا د اورمړ له خوا د اورمړ په نامه ، ژبه يې اورمړي او تاتوبی يې برکي برک ښودل شوی دی. پخپله اورمړيان ځانونو ته اورمړ ، خپلې ژبې ته اورمړي او خپل استوګنځي ته ګرام وايي.
اورمړي ژبه په افغانستان کې د کابل د سهېل په اتيا کيلومترۍ کې د عبدالصمد خان کلي ، نورالله خان کلي او د تقي کلي کې چې د لوګر ولايت د برکي برک ولسوالۍ اړوند دي وېل کېږي.
په پاکستان کې د وزيرستان په کانيي ګرام کې د پاسنيو(بالا) او کوزنيو(پاين) اورمړو په نامه ياد ېږي. په لوګر ولايت کې اوس د ا ژبه د سلو څخه په زياتو کرونيو کې چې دوګړو شمېرېې (۱۰۰۰) تنو څخه اوړي ، وېل کېږي او په کانيګرام کې د دې ژبې د ويونکو شمېر هم د همدې اندازې په شاوخوا کې ښودل شوی دی.
دا چې د وزيرستان د کانيګرام او لوګر برکي برک د اورمړيانو تر منځ اړيکې له ډېر پخوا څخه پرې شوې دي ، د دې دوو ډلو اورمړيانو لهجو له يو بل څخه په جلا او خپلواکه توګه تحول کړی دی. نن ورځ د يوې ډلې وګړي دبلې ډلې د وګړو په لهجه نشي پوهېدلای.
پراچي Paraci:
پراچي ژبه د جنوب ختيځو آرياني ژبو له ډلې څخه ګنل کېږي. نن ورځ پراچي ژبه د هندوکش د جنوبي لمن په دريو دروکې رواج ده ، لومړی د شتل sutul درې په اتو کوچنيو او سترو کليو کې ، چې پنځه سوه کورنۍ پکې ګډون لري او ستر کلي يې دا دي: ماده ، اندواسات سنګ لخشان ، رويده ،سيغوار ، احمد اندور او استوفالو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم د غوچلان درې په شپږو سترو اوکوچنیو کلیو ، تاتخیشات ، کنده (دیان) ، سمبار ، مالیا ، مندیسات او ساغوسات کې چې (۲۳۰) کورنۍ لري.
دریم د پچغال درې په یویشتو کلیو ، ذکری ، غښن پاین ، دولت خاه خیل ، کیلی ، حسن خان خیل ، چنداغول /چندانمو کې چې اووه سوه کورنۍ لري .ددې کلیو پسې وروسته یوه پشه یي ژبې سیمه موجود ده او نور پراچي ژبې کلي چې ددې سیمې په تغقیب پراته دي عبارت له: شیغر ، لوکاسات ، المدیسات ، مغول بیک خیل دیقام ، اینیگرسات ، ابراهیم خیل ، ملک خیل ، زکریاخیل ، جبارخیل ، لتوخیل. کندی موسابر خیل ،فلعچه او خوجغار څخه. شتل ده پنجشېر ته نږدې واقع ده او پچغان اوغچلان درې په نجراب کې دي.
یغنا بي ژبه : Yaghnobi
دا ژپه د تاجکستان د یغنا ب په دره کې وېل کېږي. سره له دې چې زیات ویونکي نه لري د ژبپوهنې د موازینو مطا بق د (سغدي) ژبې ژوندۍ بڼه او د هغې بلا فاصله پاتې شونې ، چې تر اوسه پېژندل شوې ده او د تاریخي ژبپوهانو ډېر پام یې ځان ته را اړولی دی.
کردي ژبه: Kurdis
کردي ژبه آریاني ژبه ده چې د ایران لویدیځ ته په ترکیه ، عراق ، ارمنستان او سوریه کې وېل کېږي. کردي ژبه گڼې لهجې لري:
۱- کورمانجي هغه لهجه ده ، چې په عراق ترکیه او ایران کې رواج ده او په عربي لیکدود لیکل کېږي. کردي ژبه په سوریه کې په لاتین لیک او په ارمنستان کې په روسي لیک لیکل کېږي.
۲- گورماني لهجه د کرمانشاه په ناحیه او زازا(د ترکي په ځینو ناحیو) کې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- اومـاني د کرمانشـاه پـه شـمالي ناحيـه کـې رواج ده. د زازا او گـوراني لهجو ځينې ځانګړنې د مرکزي ايراني لهجې په ځانګړي توګه د سمناني او سيوندي سره د نږدې اړيکو درلودل دي.

۸-۳-۵بلوڅي ژبه: Baluchi

بلوڅي ژبه د بلوچستان په تاريخي سيمه کې دود ده ، چې نوم يې د هغې د اوسېدونکو يعنې بلوڅ څخه اخيستل شوی دی. په اوسني وخت کې د دې ولايت ځينې برخې پـه پـارس اوسـني ايـران پـورې او ځينـې نـوري يـې پـه پاکستان پورې تړاو لري. له بلوچستان پر ته د افغانستان يه جنوبي سيمو ، د پنجاب پـه جنـوب لويـديځې برخې اود سند پـه بنـې غـاړه او د ايـران د پولې دننه په کرمان ، لارستان ، سيستان او خراسان کې هم ويونکي لري.
بلـوڅي ژبـه پـه دوو اصـلي ځانګوو ېشـل کيـږي: ختيځـه ځانګـه رخشـاني Raxsani لهجه لري چې ستره ځانګه ده ، ټولـه مرکـزي سيمه يـې نيـولې ده او د افغانستان او ترکمنستان لهجه هم په کې شامله ده.
سرواني لهجه په ايـران کـې د زاهدان جنـوب تـه ، لتـوني Lotoni لهجـه پـه ايران کې د سرواني لهجې جنوب لورتـه او کچـي Keci لهجـه پـه مکـران او پاکستان کې ده
هغه سيمې چې بلوڅي په کې دود ده:
الـف_ د افغانسـتان پـه لوېديځ کـې لـه چخانسـور څخـه د هلمنـد سـيند پـه امتـداد ختـيځ لورتـه تـر لنـډي محمـد امـين خـان پـورې د سـلو زرو تنـو پـه شاوخوا کې بلوڅ او د دوو سوو زرو تنو په شاوخوا کې پراهيان دي.
ب – د ترکمنستان جمهوريت د مروې په کليـو بانـډوکې (پـه ټولـيزه توګـه د نولسمې پيړۍ په وروستيوکې څلوېښت زره افغاني کډوال شتون لري).

(c) ketabton.com: The Digital Library

ج –ایران کې (په ټولیزه توګه د سیستان او بلوچستان په ایالتونو ، لویدیځ لورته د زابل د شا وخوا څخه تر عمان بحیرې پورې په جنوب کې اوه سوه پنځوس زره تنه)
د - په عربي شبه جزیره کې (په ټولیزه توګه عمان ، عربي متحده امارات او کویټ کې اکثره هندي او پاکستاني مهاجرین پنځه سوه زره تنه دي) .
ه – پاکستان کې (په ټولیزه توګه د بلوچستان د سند په صوبو کې ، پرته له براهوي میشتې تراړې څخه یې شمېر ۳۷۰۰۰۰۰ تنوته رسېږي) .
د بلوچي ژبې د ختیځې او لویدیځې ډلې فونمیکه الفبا
ختیځه ډله:- au - ai-p-t-ṭ -č-k-b-ḍ - d - q- j- f-x-ɵ-s-š-ž-Y-m-ṇ -
a- ā- ē - ō -i - ī -u - ū -(n)-w-l-ɽ-r-y-h-b-ō-z
لویدیځه ډله: - au - ai-p-t-ṭ -b d- ḍ -j -q-(f)- s-š-(x)-z-ž-Y- ṇ -
n-ṃ-r -ɽ -h-y- w-l -y- a - ā- ē - ō -i - ī -u - ū
په مورنۍ ژبه لیکنه د نولسمې پېړۍ د ډېرو کمو خورو ورو آثارو پرته ، ډېرې په شلمه پېړۍ کې د ۱۹۳۰ وروسته او په ځانګړې توګه له ۱۳۴۷ لمریز کال څخه د پاکستان د دولت د جوړېدو سره هممهاله محدوده شوه .
تاتي ژبه:
دا د تات ټبرژبه ده چې دا قوم د آذربایجان او داغستان په ځینو سیموکې اوسېږي . ټول تاتي ژبي خلک اوس په آذري ژبه هم خبرې کوي . د داغستان تاتي ژبې اوسېدونکي د ژبې په ځانګړي توپیر سره روسي لیک کاروي .
تاتي ژبه د آسي ژبې په څېر خپل ترکیبي حالت ساتلی دی او کیدای شي چې له منځنۍ ساکي ژبې له لهجې څخه تحول کړی وي .
تالشي ژبه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ژبه د آذربايجان په خاوره کې وېل کېږي. تالشان د خزر بحيرې په لويديځه غاړه او د هغې په غرنيو سيمو کې اوسېږي. دوي د ققفاز د دوو ژبو، آسي او تاتي تر څنګ د يوې څانګې په حيث له منځه ساکي څخه تحول کړی دی.

کومزاري ژبه:

دا ژبه د فارس خليج جنوب په يوه سيمه کې او د عربستان شبه جزيرې شمال ته (بندرعباس ته مخامخ) وېل کېږي.

لري او بحتياري ژبه:

د صربستان په سيمه او د بختياري قبايلو تر منځ څو لهجې لکه (سري) او(لکي) رواج دی چې د نويو ايراني لهجو په کتار کې شمېرل کېږي.

۹ -د تاريخ په اوږدو کې د آرياني ژبو څانګه تياوې:

دآرياني ژبو لرغونې دوره ډېره پخوانۍ دوره ده.اوستا ،لرغونې پرس، ميدي او ساکي چې د خپلو ډليکونو او شواهدو په وسيله پېژندل شوي دي ددې ژبو ترڅنګ کېدای شي د ژبپوهنې د نړېوالي له مخې دلرغونې سغدي،لرغونې پارتي،لرغونې خوارزمي او لرغونې پاختري ژبو په شتون باندې هم سړی باوري شي.دا ټولې معاصرې ژبې او ګړدودونه په اصل کې له يوې واحدې چې آرياني مورينه Proto-Aryni نومېږي منشه اخستې ده .دآرياني مورينې يا لرغونې آرياني ژبې هېڅ لاسوند(سند) په لاس کې نشته. يوازې د هغې څخه پاتوشونو ژبو د پرتلنې له لارې،چې ليکلي اسناد لري په اټکلي يا فرزي بڼه کېدای شي د هغې په اړه ځينې مواد تثبيت کړو.آرياني ژبې ترکيبي ژبې وې د نومونو، ستاينومونو، نومزرو اوغونډليز(نحوي) ونډه او رول يې په غونډله(جمله)کې د ۷ يا ۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

حالتونوله لارې ترسره کېده؛نومونه له درې شمېرو:یوګړی،دوه ګړي او ډېرګړي(مفرد ،تثنیه او جمع) او له درې جنسونو:نارینه،ښځینه او نرښځوکی(مخنث)څخه برخمنې وې.د اضافت دتوروشمېر او دنحوي ښوا و نښوونډه هم ډېره لږه وه .دلرغونې،منځنۍ او معاصرې دورې ژبې په دوه څانګو:لویدیځه او ختیځه وېشل کېږي،چې دلوېدیځې څانګې ژبې :منځنۍ پارسي(پهلوي ساساني)،پارتي(پهلوي اشکاني) دترکیبي اکر(حالت) څخه تحلیلي حالت ته اوښتې دي.په داسې حال کې چې ختیځې ژبې لکه سغدي،خوارزمي،باختري او آلاني دلرغونې ترکیبي بڼه دبشپړاوي یعنې تکامل سره ساتلې ده.(۱:۱۳۴مخ)

منځنۍ پارسي Middiam ژبه:دا پارسي دساسانیانو رسمي ژبه وه او پارتي داشکانیانو رسمي ژبه وه ،منځنۍ پارسي دزړې پارسي پاتې شونې او دپارسي،دري کلاسیک پارسي یا نوې پارسي مورده. دمنځنۍ پارسي ډېرلیکونه په درېمه،څلورمه او پنځمه میلادي پېړۍ کې دساساني پاچاهانو او ددغې دورې دسیاسي،مذهبي مشرانو له خوا لیکنې شوې او تراوسه شته،چې بیا دسامانیانو په وخت کې دپارس له پولو واوښته ،شمال او شمال ختیځ ته خپره شوه اوورو ورو یې دنورو وړو آریاني ژبو او ګړ دودونو ځای ونیوه.په ۷او ۸ پېړۍ کې دعربو دېرغلونو پرمهال دپارس،افغانستان ځینې شمالي برخې او مرکزي آسیاد پراخ قلمرو په ځینو برخوکې چې دخراسان په پراخوسیمو داخلې وې وېل کېده او (دعربو دسوبو او فوتوحاتو په وخت کې لرغونې نومیزې یعنې اسمي ځانګړنې ،اوښتنې،دجنسیت یعنې نارینه اوښځینه او ګرامري حالت یعنې فاعل او مفعول دنومځرو تصریف تقریباً بشپړله لاسه ورکړوو ☹ ۱۱:۲۹مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

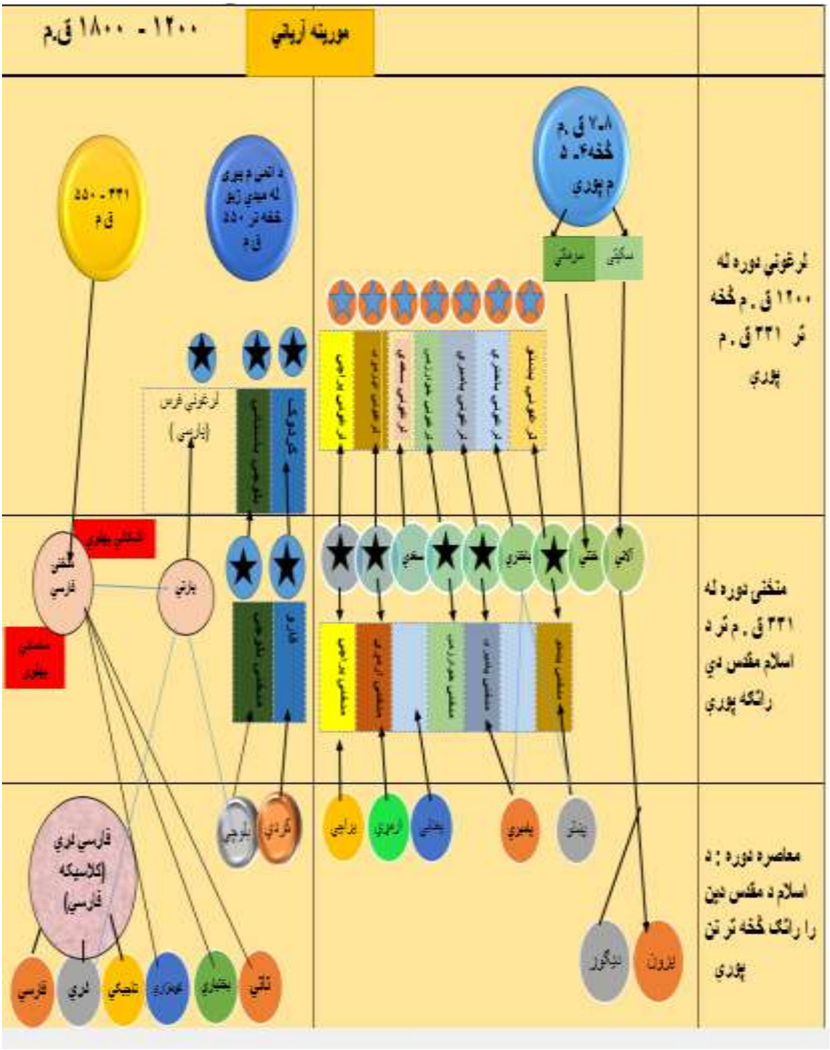

(c) ketabton.com: The Digital Library

دريیم څپرکی

۱۰- لرغوني دوره

۱۰-۱ اوستا ژبه (Awesta)

په آرياني ژبو او ادبياتوکې تراوس مهاله پوري ترټولومهم اولرغونی اثراوستا ژبه ګڼل کېږي، چې د ۷ مخزېږد پېړۍ دزردشتي دين دمتونوټولګه په لاس راکوي، دعربو مسلمانانو په لاس دآريانا له سوبې اويا فتحې وروسته دزردشت دين پلويان دهند سيمو ته ولاړل اوتراوسه پوري پاتې خلک هلته ژوند کوي اولرغونی کيش يې ساتلی چې لږاوډېر مذهبي ټولنه يې جوړه کړې ده چې په آرياناکې وروسته له دې يعنې داسلام له راتګ څخه زردشتيانوته ګبر ويل کېدل، که څه هم چې دآريانا په ځينو سيموکې هم په لږشمېرزردشتيان اوسېدل دپارس اوهند په شمال غربي برخوکې؛ دهندوستان پارسيانو داوستاکتابونوپاتې شونې چې آريايي نيکونوپه لرغونوزمانوکې له آريانا څخه راوړې وې دزردشتي دين کتاب لرغوني کيش سره يوځای وساتلې په آريايي قبايلوکې سندرې ،کيسې، داستانونه، حماسې اوافسانې په هغووختوکې چې يوځای په يوه ټاټوبي کې سره اوسېدل شتون درلود اودقبيلوي لېږدېدنو اومهاجرتونوسره سم داسندرې اوکيسې پراخې او ډول ډول شوي دي.(۱۴: ۲۵-۲۶مخونه)

او ورو ورو په تدريجي يې د هغه وخت دمذهبي موتونواوعبادتي لمانځنواو دعاوورنګ غوره کړی دی دبېلګې په توګه: (ويدا) سندرې په هندي ټبرونوکې لومړی ولسي روايات اوبيا ليکلي له يوه نسل بل نسل ته لېږدېدلي اودهغه وخت مذهبي بڼه يې موندلې ده.همدارنګه داسې سندرې

(c) ketabton.com: The Digital Library

او روایات باختري قبایلو هم درلودل کوم چې په خپل اصلي استوګنځي یاهېوادباختر کې پاتې او یا یې دلوېدیځ لورته لېږد بدلي وه. ولې د۷او۶مخزېږدپېړی دزردشت دهغه وخت دین رامنځته کېدوهغوي ته دپای ټکی کېښود او په ځای یې د(ګاته)نظمونه جوړ شول، چې خلکوبه ده (آهورموزد)یا اورمزد نومي ددوي په وینا خدای لمانځنې ته رابلل اودلرغوني باخترڅخه دهغه وخت زردشت دین ورو ورو دلوېدیځ لورته خپرېده اوډېر وروسته یې (میدیا) دمیدیانو واکمنۍ سیمې دمرکز په توګه وګرځېدلې او مذهبي مشري یې د(مادیا) دمغانو قبیلې په غاړه شوه. دنوموړي دین دپراختیا اوپیاوړتیا سره سم ورو ورو دزردشتي دین کتاب یاقانون یې بشپړجوړ شواو په هغه وخت کې یې ددې قانون پربنسټ(ګاتي) لوړ مقام او درناوي وړ وه.روایتاً له یونسل نه بل ته لېږد بدلی دی، چې ددې لېږد په بهیر کې څه ناڅه بدلون اوتغیېرات رامنځته کېږي په ځانګړي ډول په همدې متونوکې چې خپله دهغه وخت دمذهب بسټ اېښودونکي (زردشت) سره کوم تړاو اواړیکه نه لري.مګردغه بدلون او تغیرات دیوه ګړدود یاډیالیکت نمونه نه ګڼل کېږي، داځکه چې بل ګړدودته دنقل په صورت کې خپلې ځانګړنې نشي ساتلی، بلکې په لږیاډېره اندازه هغه دبل ګړدودځانګړتیاوې مني، په همدې توګه دلیکنو اوکتیبوژبه په تدریج سره دعاموخبرواترواو افادې څخه لرې شوې او یوازې دهغه وخت دمذهبي چاورودسرته رسولولپاره په کار وړل کېدله، څرنګه چې دمذهبي مسائیلو لپاره همدا یوه ژبه وه اودوختونوپه تېرېدسره دوروستیوو ختودلیکوالو او مؤلفینو له خوا کوم چې نوي مذهبي متون اولیکنې شوې، هغه هم په همدې ژبه وه نو له دې امله دا ژبه دعامو خبرواترو ووتله او له دې ځایه دا ستونزه پیل شوه چې په دغه مړه ژبه ترنورو لومړی متونونه او لیکنې آثار تشخیص

(c) ketabton.com: The Digital Library

شي.داوستا ليکلی اثراو متونونه کېدای شي لومړی ځل سل کاله دعيسی(ع) له زېږون د (ارشکانو) په وخت کې دآرامي الفبا او ابېڅود بنسټ او اساس په يو ډول ليکل شوي وو ،چې په هغوي کې دخپلواکو(واول) غږونولپاره توري نه وه اودناخپلواکو يعنې (کانسوننټونو) غږونولپاره هم يو توری کولای شول، چې دډېروغږونو لپاره وکارول شي.په همدې بنسټ ليکلي متون هم زمورږلاسته نه دي راغلي او ځينې پوهان خو داحقيقت بېخي نه مني.بې اختلافه راتلونکې قانونچه د(ساسانيانو) په وخت کې د۴ پېړۍ په پای يا د۶پېړۍ په منځ کې جوړه شوې ده ،هغه په استثنايي توګه ناليکلي اويا دارشکانودمتن په وسيله دناليکلي دود داغېزې لاندې تردغه وختـه رارسېدلې ده.داوستايي ديني متونو لپاره دپهلوي الفبا پربنسټ ځانګړي توري په کار اچول شوي وه؛چې هرتوري خپل تلفظ په بشپړه توګه ادا کاوه ددغو متونوټولګه ،(اوستا) نومېدله ،چې (بنسټ) او اساس معنا لري.په زړه پاړسي کې ورته (استاک) کارېدله چې ژباړه اوتفسيرې په پهلوي ژبه نومېږي چې معنا يې پوهنه ياعلم ده چې دپښتوژبې پې+ ژند=پېژندنه سره يې ريښه يوه ده له پورته ياد وخت وروسته داوستا دليکنې دويمه دوره پيل کېږي او په منځنۍ آسيا کې داسلام دسپېڅلي دين دخپرېدو او عربي الفبا دمنځته راتلواوفرهنګي مسائيلوورو ورو کمزوي تجزيه او هېره شول.او يوازې دعبارت برخه پاتې شوه ، اوداوستايي متونونو ژبې اوکلتوري مسائيلولومړی حجم له ۴ برخې نه ډېرنه دی راپاتې (ارشاد اورنګزيب ۱۸۷مخ)څرنګه چې مخکې هم نغوته ورته وشوه کوم اوستا چې په لاس کې راپاتې دی په ۵ برخو وېشلی دی:يسنها ،ويسپرد ،ونديداد ،يشتهااوخورده اوستا له بل پلوه دژبنيو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لرغونتوبونو او ځانګړنو له مخې اوستايي موتون په دوه ډلو وېشل شوي دي:۱ګاهاني ۲ مؤتخره اوستايي موتون(۲۰: ۳۶مخ)
ځينو پوهانو اوستا ژبه د زړې اصلي آرياني ژبې څخه دويدي ژبې سره يوځای او غبرګه رامنځته شوې ګڼي او درامنځته کېدو ټاټوبی باختردی، چې باختري ژبې يې هم بولي، لومړنی اوستا چې دزردشت دوخت ژبه وه ؛او د اوستا کتاب پرې کښل شوی وه ، ورو ورو له باختري څخه شاوخوا سيموته خپره شوه. اوددې زړې باختري اوستايي ژبې آثار نه دي راپاتې.(ګاته)چې د اوستا يو ټوک دی دخبرونکو په اند هغې زړې باختري او اوستاته تړدې دی(حبيبي-تاريخ،۱۹۲تر ۱۹۳مخونه) اوستا ژبه دهغه وخت په روحاني مسائيلو او ددينې کتابونو پورې اړه درلوده او په وروستيو وختونو کې همدې پورته يادو مسائيلو پورې منحصره پاتې شوه .(۱۵: ۱۸۷مخ)

۱۰-۲داوستاکشف، څېړنې او پېژندنې لنډه تاريخچه:

دلرغونو يوناني، ارمني، سرياني او دعربو ليکوالو او پوهانو ليکنې د اوستاد ديني او مذهبي کتابونو يادونه په لرغوني آريانا کې کوي همدارنګه د(۱۰تر۱۱پېړۍ) دفردوسي په شاهنامه کې دآرياني ژبو او تېرونو حماسې ،افسانې په نظمونو کې د اوستا يادونه شوې ده.دپورته يادونو سره سم ،پوهانو د اوستا دلومړنۍ خطي نسخې په اړه په ۱۷ او ۱۸ زېږديزه پېړۍ کې خبرتيا او معلومات ترلاسه کړل چې ديو څو ټوټو يا خطي قطعو درلودونکې وه .څرنګه چې د ليکنۍ ټوټې په يوه ناپېژندل شوې ژبه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکل شوې وې دو بلو او کارونې وړ نه وې.ترڅو پورې چې د ۱۸ پېړۍ په نیمایي کې یو فرانسوي څېړونکی دانکتیل دوپرون Anguetil Duperron په نوم (۱۷۳۱-۱۸۰۵ میلادي) هند ته سفر وکړاو د اوستا پېژندنې بنسټ یې کېښود ؛نوموړي وروسته له دې چې څو خطي پاڼود اوستا سره ،چې د اکسفورډ په آرشیف کې وې بلد او آشنا شونو د هند په لوري یې په مسؤلیت سره سفر پیل کړاو داهیله او اټکل یې درلود چې د اوستا د کتابونو رازونه به راسپړي.ده په هند کې شپه کاله تېرکړل(۱۷۵۵-۱۷۶۱ز) او له ډېرو ناخوالوسره مخ شو ده غه وخت دزردشتي دین روحانیونو سره په اړیکه کې شو او دهغوي باوریې ترلاسه کړ.دلرغونو اوستایي موتونو په ویلو او مطالعه لاس پورې کړاو څو خطي نسخې یې په لاس راوړې په ۱۷۶۱ ز کال بېرته پاریس ته ستون شو او دراټول کړیو لیکنو نسخو په څېړنه یې لاس پورې کړ،چې وروسته دده دهڅو او کوښښونو په پایله کې د اوستا ژبې دژباړې لومړنۍ بڼه په یوه اروپایي ژبه (فرانسوي) منځته راغله او متونونه یې د اوستا ترسرلیک لاندې ،دزردشت... له تعلیقاتو او حواشي سره خپاره شول.[۲]*

په دې توګه د اوستا پېژندنې په برخه کې دالومړنی اثردی چې تر اوسه پورې اوستا دآریاني ژبو او ادبیاتو په اړه ترټولو لرغونی او مهم اثر ګڼل کېږي.د دوپرون دا څېړنه هم تردوه درې پېړیو او آن تر اوسه دفیلالوژۍ پوهانو ،ژبپوهانو ،تاریخ پوهانو او ختیځ پوهانو د ډېرې پاملرنې وړ ګرځېدلې او دلوړ څېړنیزارزښت څخه برخمن دی ؛ځکه چې ځینې برخې

Zend Avesta Ovraga De zoroastre…trad.en fruncais sur poriϴnal zend.*[۲]

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې داوستا لېترلېږه دوه دوه نيم زره كاله مخكې دعيسى (ع) دزوكړې څخه زماني پورې اړه لري اودهغه وخت دآرياني ياآريايي وګړو او ټبرونو د ژوند هر اړخيزې خاوې لېږ او ډېرې ځرګندوي لكه: تاريخي، كلتوري مسائيل ،دودونه ،مذهبي عقايد ،باورونه اودپهلوانی حماسې اتلولۍ پـه خپلو ليكنو كې رانغاړي.كه څه هم چې دا لومړنی اثردی او ارزښت ډېر لري خوځينې نيمګړتيا وې هم لري ځكه چې انكتيل دوپرون په فقه لغوي
(فيلالوژيكي) پوه كې ځانګړې زده كړې اوتخصص نه لاره ،ځينې روايات پرته له دې چې ښه وڅېړل شي منلي وه ،چې دا مسله بيا د سانسكريټ پېژندنې او داندو اروپايي ژبود تطبيقي ګرامرد تاريخ په څېړلو سره پای ته ورسېده او داوستا اصليت وپېژندل شو.(۲۲:۱۴مخ)
وروسته له ده په كال (۱۸۲۲ز) كې يو ډنماركي ژبپوه د(راسموس كريستيان راسک)په نوم (۱۸۳۲-۱۸۸۷ز) چې يو له بنسټ ايښودونكود تطبيقي ژبپوهنې اوتاريخ دی داوستا ژبې لرغونتوب اوله لرغونې هندي ژبې (سانسكريټ) سره يې نږدې خپلوي ثابته كړه.چې داوستا او سانسكريټ ژبو نږدې والی د(بورنوف) فرانسوي سانسكريټ پېژندونكي (۱۸۰۱تر۱۸۵۲ز) پورې دپاملرنې اوكارونې وړوګرځېده او هغه ددواړوژبودنږدې خپلوۍ په مرسته دمنظموپرتلنواو تطبيقولوله لارې وكولای شول دمتنونوډېرې هغه ځايونه چې نه لوستل كېدل او يايې معنا اومفهوم نه وركاوه كوم چې د(دوپرون)ژباړه وه اوڅوک نه پرې پوهېدل چې ښه يې ولولي ده وكولای شول چې پرې پوه او ښه يې ولولي او په كې يې سمونې هم وكړې.ددغو اونوروژباړواواقتباسونوچې د سانسكريټ ژبې نه E.Burnoufبورنوف ګټه واخستله په دې بريالی شوچې په اوستا پوهه ترلاسه او په ۱۸۳۳ ز.كال د(يسنه) تفسيرلومړی ټوک خپور كړي.ددې ټوک

(c) ketabton.com: The Digital Library

پــه خپرولو سـره يـې داوسـتا ژبـې دګرامر(ژبښـودنې) اصـلي قواعـداو ځانګړنې وړاندې کړلې.داوستا کشف،ژباړه،تعبير اوتفسيريې چې په ډېره زيرکـی او دقيقــه کــړنلاره يــې (بورنوف)لــه خــوا وړانــدې شــوه.*۳ دآ.ميـه(Ā.Meillet) پـه آند «دسليم عقل ځواکمني اويا نبوغ پـه هغـه کې څرګنـد ېږي» چـې ددې کارانــدوآرياني ډلــې او انــدو اروپــايي کــورنی دژبپوهنې په بشپړاوي او پرمختګ کې يې ډېره اړينه اومهمه ونډه او رول ولوباوه.پـه همـدې توګـه کلـه چـې پـه (۱۸۳۳ز) کـال دF.bopp ف. بـوف (۱۷۹۱تـر۱۸۶۷ز) تطبيقـي ژبښـودنه (ګرامـر) خپـور اوچـاپ شـو ؛ژبپوهانو ورسره سم اوستا ژبه دسانسکرېټ،لرغوني يوناني،لاتيني او نورو لرغونو ژبوسره پرتله اوتطبيق کړه په څېړنه اومطالعه يې بوخت شول.همداراز پـه ۱۹ پېـړۍ کـې دوه څېړنيـز مکتوبونـه داوسـتا څېړنـې اومطـالعې لپـاره رامنځتـه شـول،چې يـو يـې داوسـتا دتعبيـر اوسـپړلوپه برخـه کـې ډېـرې دمنځنۍ پاړسي ژبې اوادبياتوپـه رواياتوتکيـه کولـه ؛ اوبـل مکتـب ،چې ډېری لـه ژبپوهانورامنځتـه شوی وه دپاړسي ژبې اوادبيـاتواو پارسيانو درواياتواهميــت اوصــحت ســموالی رد کړاوداوســتايي ژبــې دمــتن دلوسـتلواوتقريرپه برخـه کـې دسناسـکرېټ سـره پـه پرتلنـه متکـي وه .د ۱۹پېـړۍ پـه دويمـه نيمـايي کـې ، يولړکوښښـونه داوسـتا دهغوژبـاړل شـويوآثارواو کـره کتنـې لانـدې شـويوموتونو چـې زمـوږ دوخـت خلکوتـه رارســېدلي وه دخپــراوي لپــاره پيــل شــوو.داخبره ددې لپــاره چــې د اوستادتدوين اواستنساخ(له منځه تلو)اوږدتـاريخ اولړۍ لـري دبېلابېلو

---

*۳ E.Burnauf.cmmentaire surle yacna.T.۱.paris.-۱۸۳۳-۱۸۳۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیړیو په اوږدو کې دا لړۍ ترسره شوې. همدارنګه هغه پېښې او سرنوشت چې آریانا د اسلام سپېڅلي دین دراتګ سره د اوستا نسخ ورسره لاس او ګریوان شو ډېرې اوږدې ستونزې لرې. څرنګه چې اوستا ډېرو پخوانیو زمانو، وختونو او پیړیو کې په نالیکلې توګه حافظه په حافظه او نسل په نسل لېږدېده نو تبعاً به په ډېرشمېر بدلونونه او له منځه تلنې په کې راغلې وي او یو ډېرشمېر بدلونونه آن تردې کېدای شي چې په ډېره پیمانه، روایات، انګېرنې، باورونه، دودونه او کلتوري عقیدوي خرافاتي مسائیل به د تدوین او لیکلو تروخته په کې رامنځته شوې وي. همدارنګه ځینې څیزونه چې د آریایانو له خوا په هغه وخت کې نوي رامنځته شوي او په کې ورضمیمه شوي وي: بله مسله دا چې څه وخت، څنګه او په کوم وخت، کوم ځای، څه شرایطو کې د اوستا متن لیکلو ته هڅه او اقدام وشو، په آریانا او آریاني پېژندنه کې یوه پېچلې او کړکېچنه موضوع ده. د آریانا دلرغوني ختیځ او منځنۍ آسیا تاریخپوهان او د لرغونپوهانو کتابونو، ادبیاتو، د ژبوڅېړونکو او دیني تاریخپوهانو د دې موضوع د روښانتیا له پاره خپله پاملرنه راواړوله او د ځینې نیمګړتیا وو، ناسمو، ناقصو څیزونو او چارو په اړه په بېلابېلو برخوکې هراړخیز اندونه وړاندې کړل. چې اوس د ټولو، آریاني او لرغونو ژبو د پېژندونکو له پاره یې ځینې نظرونه د منلو وړنه دي او د زردشتیانو د روایاتو پربنسټ د اوستا د متن ځینې برخې د هخامنشیانو په وخت کې شتون درلود او دغوایي په څرمنو لیکل شوې وې. هغه هم په زرین لیک و بشلی او په لوړو و دانیو کې ورڅخه ساتنه کېده. د اسې ویل کېږي چې دا نسخې د سکندر مقدوني د یرغلونو په وخت کې له منځه ولاړې. او بیا د لومړي ولاش یا بلاش (ولګز) په وخت کې د پارت پاچا (۵۱ تر ۷۸ ق.م) څرنګه چې له روایاتو ښکاري د اوستا د متن د تحریري

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکنې بیا رغونې هڅې پیل شوې او دګنج شېز(اورمیه) اورخونې (آتشګدې) ته وسپارل شو.کیدای شي چې دا روایات دتاریخ له پلوه سم وي.داسې ویل کېږي چې کولای شولومړنۍ اوستا چې په آرامي آبېڅو(لفبا) چې خپلواک یا مصوت توري یې نه درلودل لیکل شوې وي،نوموړې الفبالړترلږه دمیلادي تاریخ دلومړنیوو ختونوپه شاوخواکې په آریانا اومنځنۍ آسیاکې دود شوه اودآریاني ژبوپه لیکنه کې ترینه کار اخستل کېده .ډېر لاسوندونه اوشواهد داسې ښکاره کوي چې احتمالاً په همدې وخت کې داسې دودونه اوروسوم دیوناني کلتورپه مقابل کې راڅرګند شول.چې ترټولومهمې ببلګې یې داوستایي ژبې دبیا رغونې اوتحکیم له پاره دادي ،چې دهغه وخت دولس او محلي دودونو ، خرافاتو ، دودونو ، روسوماوکلتوري مسائیلوراټولونه همدرانګه دولسي کیسواو ډول ډول ټوټکو ، پالونو ،افسانو ،لیکنې هماغه کوښښونه دي چې داوستا دلرغونو دودونومذهبي مسائیلودساتلو لپاره وشول او وروسته بیا داوستا احکامو اومطالبوته ورننوتل.دلرغونو ساسانیانو په وخت کې کله چې آریایانو سره یې ګډژوند درلوده داوستا دبېلابېلو موتونودراټولوامر یې ورکړلو ،ترڅو دهغه وخت زردشتي دین پاینښت اوپیاوړتیا پاتې شي او یوشمېرمذهبي بهیرونه ورسره یوځای ترڅو دهغه وخت دروحانیونواو زردشتي مشرانواو واکمنودګټو ځواب ویونکي وي.داسې ویل کېږي چې دهغه وخت زردشتي دین محریرینو (لیکوالو) ،روحانیونو ،داوستادمدون متن څخه هغه څه چې ددوي په اند اصیل ،لرغوني او ددوي له ګټو اوغوښتنو سره سم نه وه تري لرې کړل.او هغه څه چې ددوي او(کش) له غوښتنو سره سم او ګټې یې تضمین کولې پرې ورډېر کړل. اودښه رسم دیني تلفظ دتثبیت په موخه یې دهغه کتاب له پاره ځانګړې اوستایي الفبا

(c) ketabton.com: The Digital Library

تدوین کړه او څو خپلواک اوناخپلواک غړونه او توري (مصوت، مصمت) پرې ورډېر کړل.باید یادونه وشي چې داوستا تدوینول دمذهبي روحانیونو له خوا ددې سبب شول چې زوړ متن له ډېروتحریفاتواو لاسوهنو سره مخامخ شي او داصلي متن دټاکلو بیارامنځته کولوپروسه یې له ستونزوسره مخامخ کړه ،ځکه چې هغه لومړنۍ ژبه داوستا ددوي یعنې روحانیونوله پاره مړه او دنه پوهېدنې وړښکاربده. په دې توګه یې داوستا لرغونې ژبه ددیني او مذهبي اړتیاوواومراسمو له پاره ساتل شوې وه .دهغه وخت په منځنۍ پاړسي وژباړله او داوستا تفسیر او نورنسبي کتابونه چې اوستا پورې یې تړاو درلود په همدې ژبه رامنځته شول.په ښکاره خوداسې ویل کېږي چې داوستا وروستی متن دهغه وخت دديني موازینوسره برابروه په څلورمه زېدیز پیړۍ کې ددوهم شاپور (۳۱۰تر۳۷۹میلادي) په وخت کې تدوین شوی دی او ژباړه یې منځنۍ پاړسي لیکل شوې ده تفسیر یې په شپږمه پېړۍ کې دلومړي خسرو د واکمنۍ په موده کې (۵۳۱تر۵۷۹ ز) ترسره شوه.(۱۴- ۲۸تر۷۲مخونو) څرنګه چې مخکې څېړنو کې ورته په تفصیل سره نغوته وشوه داوستا پېژندنې په برخه کې دوه مکتبونه رامنځته شول.

۱-یوسنتي مکتب(فردریشن شپېګلFriedrich Spiegelف.یوستی) چې دمنځنۍ پاړسي ژبې په لیکنواو زرتشتي ادبیاتومتکي وو.

۲- پرتلیزمکتب– تاریخي (ر.روث اونور)چې دکاربنا او بنسټ یې دتطبیقي ژبپوهنې پرښونواواطلاعاتوولاړ وه او دزړوهندي موتونوپه نشرشواهدوسره ترڅېړنې لاندې نیول.د ۱۹ پېړۍ په وروستیو کې دپورته یادودوه مکتبونوله کړنلاروڅخه یو هدفمند ترکیب رامنځته شو،چې په دې برخه کې دکارفرېدریشن ګلدنرKarlpriedrich Geldnerنوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیــادولووړ او اړیـــن دی، کــوم چـــې دده انتقـــادي او ســـتایي مـــتن (۱۸۸۲تــر۱۸۹۹۵ز) تراوســه بــې جــوګې دی.همــداراز جیمــز ډارمســتېټر (James Darmesteter) هــم داوســتا بشــپړه ژبــاړه او پــه زړه پــورې توضــیحات ســره برابــراو وړانــدې کــړل(۱۸۹۲-۱۸۹۳ز) همدارنګــه پــه دې برخــه کــې بایــد لــه ه-هوپشــمان او و.جکســون نــوم واخســتل شــي، رک. بارتولومه، چې د برمهم اثریې له هغو عبارت دی (دآریاني ژبې له تاریخ مخکې دوره)(دلرغــونې پاړسي او اوســتاژبې) او د(لرغــونې آریــاني قــاموس) پــه اوســتا پېژنـدنــه کـــې نـــوی دوران رامنځتـــه کـــړاو اوس هـــم دپـــوهنې اواطلاعاتودارزښت او اهمیت وړ اوډکه کنجینه شمېرل کېږي پـه شـلمه پېړۍ کې هم اوستا پېژندنه یا پوهنه پـه ډېری هېوادونوکې پرمخ ولاړه هغـه پوهان ،چې داوستا پـه بېلابېلو اړخونو اومسائیلو ،پلټنه اوڅېړنـه کـړې ده عبارت دي له: هانس رایشلت(Hansrilchelt)، پوهان هنرېش هوپشمان (Gohann Heinrich Habschmann)، هـیونکر،ی هرتـل وهلومـت هومباخ Helmut humbach لـه المـان: ا.بنونیست،ژ.وومزی وی.دوشن ګــیلمن لـــه فرانسې:و.هنینګ،هـــ بیلـــي وچ.ګرشـــوېچ. لـــه انګلســـتان :ای.کوربلوېچ له لهستان:ګ.مورګنسترن،آ.کریستنس،ک.بارو هـنبرک.لـه اسکاندنیاوي: آنکلساریا او نورپاړسي څېړونکي پـه هند
(تاوادیا هم چې پـه المـاني کـې دڅېړنـې کسـب اوشغل درلودلـه همدې ډلـې راپورتــه شــوی دی)،م. اســمېت.لـه متحــده ایــالاتو: اوآ.آ.فریمان،آبــایف واآ.بــرتلس لــه اتحــاد شــوروي. البتــه دا لــړۍ چــې پورتــه یــاده شــوه یوڅــه نیمګړتیا وې لـري پـه ځانګړې توګـه داچې ټول هغـه څېړونکي چې داندو اروپایي کورنۍ دژبو پـه تاریخ پرتلیز ګرامـر اوځانګړې توګـه دآریـاني ژبـو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره سروکار لري اوستا په بېلابېلو سطحوکې په څېړنو او مطالعه هم بوخت وه (۱۳: ۱۰۰تر۱۰۱مخونو)

۱۰-۳د اوستا ابېڅي یا الفبا:

د تاریخي څېړنو او پلټنو څخه د اسې ښکاري چې دا لیک په غالب ګمان سره د ساسانیانو د واکمنۍ د دورې په وروستیوکې را منځته شوی وي.او دیوې ژبې د غږونو د سمو تلفظي بڼو د تثبیت له پاره په نړیواله کچه یو مناسب او دقیق لیک ګڼل شوی دی.دا لیک د پهلوي آرامي پربنسټ وضع شوی او د ښې خوا څخه کیڼ لور ته لیکل کېده.(۱۲: ۳۶ مخ)

(اود دبیرې دین) یعنې دیني لیک ورته ویل کېده ،دا لیک ۴۸ توري(غږیزې نښې) لري،چې له دې ډلې څخه ۱۴ نښې خپلواک غږونه (واول) او څلوردیرش نښې د نا خپلواکو او نیم واکو غږونو (کانسوننټ، سیمي واول) دي.دا توري له حلقي تورو څخه پیل شوي او په شونډیزو تورو پای ته رسېږي په دې معنا چې که څه هم توري د سم تلفظي روش،د حلق،خولې ،ژبې،غاښونو او شونډو له مخې ادا کېږي اصلي د اوستا ژبې د غږونو ادا او تلفظ څخه زموږ پوهاوی ټولیز،کلي او اجمالي دی؛ځکه چې بوازې د هندي پارسي د موبدانو پر تلفظ دی.په همدې بنسټ د تلفظ کړنلاره او شېوه یې د هغوی د مورنۍ ژبې چې کله ګجراتي اوکله هم سندي یا آریاني ګرځېدونه او لهجې دي په هغه تلفظ کې بې اغیزې نه دي(تاریخ زبان فارسي-خانلري) په ښکاره توګه تکیه په لرغوني آریاني د موسیقۍ په ډول تکیه ده او دا تکیه په استایي کې کله کله (ګاهاني) په ځای پاتې شوې ده ،ولې په نوې اوستایي اولرغوني پارسي کې د شدت تکیه د هغوی ځای نیولی ده.(۱۲: ۷۹مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه داوستا ډېره لرغوني نسخه (K-۷) په نوم یادېږي چې دکوپنهاګن پوهنتون په کتابتون کې شتون لري او په ۱۳۲۸ میلادي کال کې لیکل شوې ده. a āəə e ē o ōãạ I ī u ū k g γ x č Ĵ t
d δ ɵ ţ p b w f ŋ ń n m y v r s z š ž h ĥ x
دلته د بارتلمه په اند (نظر) د (و) توري ته (v – y) ټاکلي (انتخاب) او هوفمان (ii و uu) ټاکلي دي.

د اوستا د خپلواکو غږونو جدول (چوکاټ):

	O	e	ə	u	i	a	لنډ
ǎ	Ō	ē	ə̈	ū	ī	ā	لوړ
	Ōi	aē	ə̈u	āu	āi	ao	غبرګغږ

د اوستا او زړې پارسي بېواکه غږونه:

ستونيز Glotta	ملازي Velar	تالويز Palatal	غاښيز dental	شونډيز Labial	
	k g		t d	p b	انسدادي Plosive
		č ĵ			مرکب Affricate
H	x γ	šž	sθ (zδ)	f (β)	موښلي Tricative
			lr		روان Liquid
	(ŋ)		n	m	خیشومي nasal

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۰-۴ د اوستایي لیک تاریخچه:

څرنګه چې مخکې موهم یادونه وکړه داوستایي ژبې ۴۸ توري راپاتې دي، ولې شمېریې له دې څخه ډېر وه. په دې اړه مسعودي په خپل کتاب (التنبیه والاشراف) کې چې د ۳۴۵ لمریزکال تألیف دی، دهغو توروشمېرچې اوستاپرې لیکل شوې او هغه لیک چې زردشت منځ ته راوړی دی ۶۰ توري ښوولي. همداراز ابن الندیم په الفهرست کتاب چې په ۳۷۷ لمریز کې لیکل شوی(دعبدالله بن مقفع په ۱۴۲ لمریزکال وفات) په نقل لیکي: پارسیانو لره ۷ ډوله کتابونه دي چې موخه یې آریایان دي یو له هغو څخه الفباوه چې دیني کتابونه په هغه لیکل او هغه یې د(دبیره دین نوماوه) او په هغه به یې اوستا لیکله بل لیک هم لري، چې هغه ته به یې (دبیره ویش) ویلو او ۳۶۵ توري لري او په هغه فراست(قواروي یا قیافوي آثار) اوزجر(برزالي او په ډول یې) داوبوشره هار، دغوړونګهار، دسترګو اشارې اودهمدې په شان به یې پرې لیکل. دعیسی [ع] دپیدا ښت څخه په سلګونو کاله دمخه په آریانا او هند کې تجوید دود وو. په دې معنا چې سندرې، سرودونه اودعایې به یې په زمزمو، وزن اوآهنګ ویلې. ډېر دقت په سم ویلو او آهنګ له وتونزو څخه دتوروسم تلفظ، ډېر ارزښت درلوده اوددې ادعا اغېزه چې دخدای په درکې دمنلو وړګرځي په سم ویلو او ښه تلفظ پورې تړلې وې، چې دا په خپله په هغه وخت کې یوه پوهه اوعلم وو. چې په هغه کې په دې سمو ویلو، په آهنګ سره اودوتونزویا مخارجو څخه دتورو او غږونو دسم تلفظ څخه بحث پرې کېده، چې دا پوهه دمنځنیو پېړیو څخه راپد ېخوا دتجوید په نوم یاده او یادېږي. داوستا له تدوینېدو او کتاب په څېرجوړېدو څخه وروسته، دمذهبي موتونو دلوستنې او قرات په موخه ځانګړي توري یانښې دظبط او زمزمولې پاره شتون درلود. په همدې توګه داوستا او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ويدا ګانو دسم لوستنې دزده کړې له پاره دقيق او پـه ترتيب تګلارې او روشـونه دآهنګونو ،غږيزوو تونځو ،قطع وصل پـه ځنډ او پيوست ويلـو پـه لوړيا غلي غږ ويلو او داسې نورو مسائيلوله پاره درلـودل. تجويد چې اوس عربي اصطلاح پېژندل کېږي په لغت کې دښه کولو په معنا ده او په اصطلاح کې ادا کول دهرتوري له ځانګړي غږيز وتونځي دهغه توري لـه پاره دی، پـه داسې بڼه چې وپېژندل شي ديوډول تورولـه منځ څخه. دتجويد کلمه پـه عربي کې د(جاد) لـه ريښـې څخه دی او داکلمـه پـه هېڅ بڼه او صيغه پـه ادبياتو کې نه ده کارېدلې ،لغوي معنايې داصطلاحي سره هېڅ ډول اړيکـه نه لري. دجاد کلمه په واقيعت کې معرب (ګاثا GāΘāwɣwɣ)اوستايي ده چې دسرود يا سندرې پـه آهنګ سره ويلو معنا لري(دآرياني ګ بدلون پـه عربـي ج سـره دډېـرى عربـي تـاريخ پوهانو پـه آثـاروکې ليـدل شـوى دی. وېليامزجکسـون jackson A.V.W ،ويلهلـم ګـايګر W.Geiger اوکرستيان برتلومه Chr.Bartholomaeدتوروتلفظي پـه لږ تـوپير د نظر سره پـه لاندې توګـه وېشـلي دي تهجي تـوري لـه درې وتونځـو راوزي:۱- حلق۲- خوله۳- شونډې، غابنونه او خيشوم. چې هريـو لـه دې ۳ څخـه هم څو وتونزې لري: حلق ۳ وتـونځي لري، خولـه ۱۰ وتـونځي لري، شنډې او غابنـونه هم څو وتونځي لري. (۱۳: ۹۸مخ)

۱۰-۵داوستا تدوين

دمخکېنيو څېړنو پربنسټ داوستا ليک داوستا پـه سرنوشت او سرګذشت پـورې تړلـې مسـئله ده. د(اوموندبردوزيکلي) دڅېړنـې پربنسـټ لـومړنی انځوريزيا تصويري ليک پـه لويه آرياناکې دود وه ،چې اوستا پـرې ليکل شوې وه او دمقدوني سکندر ديرغلونو په ترڅ کې اوستا يې متنونـه ګډوډ

(c) ketabton.com: The Digital Library

او خــواره واره شــول، چې وروســته بيــا څوآريــايي پاچاهانو پــه بېلابېلــو دوروكــې هڅــې وكــړې چــې دا متــون راټــول او بيــايې لــه سره تــدوين كړي.د اسلامي لومړيو پېړيو دليكوالو پــه ليكنــوكې پــه عربــي او پارســي ژبوڅو څوواري داخبرې راغلې دي، چې سكندر دزردشت كتاب (اوستا) چې دغويانو په ۱۲۰۰ څرمنو ليكل شوى وو ،وسوځاوه اولــه درې برخو څخه يــې يــوه برخــه پــه ســاتنځايونوكې پــاتې شــوه داخبــرې اومعلومــات دثعالبي، مسعودي، ابن مسكويه، طبري او ابن بلخي په رواياتوكې يوشان راغلــي دي.داوســتا دليكلــوهڅې داشــكاني دپيدا ښت پــه دوره اودساسانيدورې په پيل كې، مخكې له دې چې په اوسني ليك وليكل شي رواني اوموجودې وې.لــه دې څخه داسې ښكاري چې كېداى شي اوستا دېروختونــه سينه پــه سينه حفظ اوساتل شــوې وي اولــه پخوانيوموتونــو اوخبرنو څخه داسې ښكاري چې داشكاني دورې دلومړي بالاش پــه زمانــه كــې او يــا دساســانيانو پــه وختونــوكې هڅــې شــوې وي چــې دهغــه مهــال پــه دوديــز ليــك پــه هغــې الفبــا چې اوســتا ژبــه پــرې وليكــل شــوه ،له آرامــي ليكدود څخه اقتباس شوې ده اوپهلوي ليك له آرامــي څخه اقتبــاس شوى دى اودهغه له مخې يې يونوى ليــك اختــراع كړاو اوستايې پــرې وليكلــه .كيداى شي اوستا پــه ۴ زېږديــز پېــړۍ كــې ليكــل شــوې وي او وروســتى تــدوين يــې پــه ۱۲ مــيلادي پېــړۍ كــې شــوى وي.ولــې داســې ويــل كېږي، چــې نااليكلى دوديعنې په يادوزده كول يې د(موبدانو) له خو ترپايه ساتل شــوى وو.داوســتا ليكلــې نســخې ډېــرې دي او هغــه اوســتا چــې اوس راپــاتې ده دډېروپخوا ادبياتوپاتې شونې ده ، څه ناڅه نيمګړې او آن چې پــه يــوه لاس ليكل شوې ده.داسې اوستا چې ټول موتون په كــې وي پــه لاس كــې نشــته او دا شــته اوســتا لــه بېلابېلوموتونو څخــه راټولــه شــوې ده چــې داوســتا مــتن

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پاتې شوي لوی ادب را ټولې شوې برخې دي، چې زردشت د هغې بنسټ ایښودونکی او منځته راوړنکی وو. له همدې امله د اوستا د پید ایښت ځای او مهال ټاکنه ، د زردشت د تاریخ د راڅرګند بدو او د آریاني ټبرونو له دیني باورونو او تصوراتو سره نږدې اړیکې لري. د زردشت د ژوند انه د مهال او ځای په اړه د نظریاتو بېلا بېلو الی شتون لري، ځینې پوهان په دې باور دي چې زردشت د ژوند وختونه د مقدوني سکندر د یرغل څخه ۳۵۸ کاله وړاندې وه ، یعني د ۷ مخزېږد پېړۍ وروستۍ برخې یا د ۶ میلادي پېړۍ لومړي وختونه ګڼي. ولې ځینې نوربیا د ګاټونو د زوړ ګړدود او لهجې ځانګړتیا و وته او دوید ایي سانسکرېټ سره د هغې نږدې والي ته په کتو د زردشت د ژوند وختونه د دویمې مخزېږد زریزې وروستي وختونه یا د لومړۍ مخزېږد زریزې لومړني وختونه ګڼي . دیادونې وړده چې د ګاټونو لهجه د ځینو اړخونو له امله آن د وید ایي سانسکرېټ څخه زړه ښکاري. هغه دود یزنظر چې د زردشت استوګنځی یې آذربایجان باله نور د منلو وړ نه دی. په ځواکمن احتمال سره د زردشت ټاټوبی د لویې آریانا د ختیځو سیمو څخه ګڼل شوی. تراوسه د بلخ ، سغد او خوارزم سیمې په لاندې دلایلو سره د زردشت د لومړنیو کړنو او فعالیتونو سیمې ګڼل شوې دي: د زردشتیزم پالنې زانګو او د اوستا د تدوین ځای د لویې آریانا ختیځې سیمې ګڼل شوې دي چې وروسته بیا له هغه ځایه ټولې مرکزي آسیا ته زردشتیزم خپورشوی دی.

۱- د اوستا جغرافیایي مطالب د آریانا ختیځې سیمې راپېژني.

۲- د اوستا د حماسي مضامینو اړیکې د ختیځ له حماسي روایاتو سره یوشان دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳-د پارسیانو روایات د زرتشت ظهور له باختر(بلخ) او د زرتشتیانو سپېڅلي ځایونه د آریانا ختیځې سیمې ګڼي.
۴- ژبپوهان د هغو کلمو په راټولو سره چې په یوناني زړو متنونو کې د باکتریایي(لرغوني بلخ) ترسرلیک لاندې راغلي او هم د هغو کلمو او نومونو په شننې سره چې په ارامي او یوناني کتیبو او اسنادو کې د باکتریا څخه ترلاسه شوي، دې نتیجې ته رسېدلي دي چې د دې موادو ژبه د اوستایي ژبې سره توپیر نه لري او په دوا ړو اوستایي ګړدودونو کې د دای شي د دغو لفظي موادو شواهد و مومو. د یادونې وړ ده، د اوستایي ژبې لومړنی ګرامر، چې د ویلیمز جکسن په ۱۸۲۷ز کال خپور کړ د باختري ژبې د ګرامر نوم یې درلود.
۵- د بلخ وروستي پاچا ګشتاسپ، چې له کیاني کورنۍ څخه وه، پر آریانیم وېجو واکمن و، زرتشت د ده په وخت کې راڅرګند شو او ده ته یې خپل دین وړاندې کړ.

۱۰-۲ د اوستا منځپانګه

د منځپانګې له مخې اوستا په درې برخو وېشل کېږي:
۱- ګاهانیک Gaδānlg/Gahāīg په ګاتونو او د هغې په تفسیرونو باندې لیکنې لري او عرفاني، معنوي مسائیل رانغاړي.
۲- هادیک مانسریک Hadig Mansarīg د عاګانې او ذکرونه په کې لیکل شوې دي، چې په دیني او مذهبي مراسمو کې به ویل او لوستل کېده.
۳- داریک Dātig/Dādig فقهي متون دي، هغه څه چې د اوستا په نوم تدوین شوي دي د لیک او ژبنۍ لیکنې له مخې یو شان نه دي، ژبپوهانو هغه په دو برخو وېشلي دي، چې یوه یې زړه اوستا یا ګاتونه؛ او بله یې معاصره

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوستا ده. ګاتونه G.Ă.Ө.Ă د سندرو او سرود په معنا دی او ویونکی یې په خپله زرتشت دی د شېرژبه د دې سبب شوې چې د دې سرودونو د مفاهیمو او معنا سم درک یې ستونزمن کړی دی. ګاتونه د آریانا ډېر لرادبي آثار دي، چې د ریګ وید ا سره په یو وخت او همهاله ګڼل شوې دي، ویلم جکسن لیکي: «د بوې قاعدې په توګه اوستا په خپل ذات کې ډېره زړه ده او په عمومي توګه په هماغه کچه د سانسګرېت و بدونه او کله کله، نه همېشه حتاً له هغې څخه ډېر زاړه معلومېږي» اوستا څو ټوټه ییزاثر دی او د هغې برخې د ځای، وخت او پیدا ایښت له مخې یو شان نه دي. د اوستا ډېرې لرغونې برخې یعنې ګاتونه د مخزېږد دویمې زریزې په لومړنۍ نیمایي کې د آریایانو په ټاټوبي کې منځته راغلي دي، ګاتونه ډېر لرغوني سبک لري، ګرامر یې د معاصرې یا متأخېرې اوستا په پرتله سم دي. ځینې اوستایي ګرامري قوانین په کې په بشپړه توګه مراعات شوې دي، د کلمو وروستي خپلواک غږونه (واولونه) یې ډېر رااښکودي، د کانسوننټ غږونه یې لکه D او G د معاصرې اوستا برعکس د کلمو په منځ کې بدلون نه دی موندلی.(۱:۷۲۳مخ)

۱۰-۷ اوستا ګاتونه

Dādig- Raga-RaƔa رغا - په بدخشان کې یوه سیمه ده Baga-baƔa بغ، dātig فقهي قانون، Ada-ata وروسته –بیا. ګاتونه اوولس سرودونه لري ،چې په یسنونوکې دي او پرپنځو برخو وېشل شوي دي: اهنوګات gāӨā Ahynauuaiti د سرداری او باداری په معنا. ،اشتودګات gāӨā uštauuaiti د سلامتي او عافیت په معنا. ، سپنتمدګاټ gāӨā Spantāmainiti د عقل ډېرونکي په

(c) ketabton.com: The Digital Library

معنا.،وهوخشترګاتې Vahuxšaθra gāθā دنېکې واکمنۍ اولاسبري په معنا.،وهیشتوایشت ګات Vahištošt gāθā
دښې غوښتنې اونېکې شتمنۍ په معنا.

۱۰-۸معاصره اوستا

دا اوستا دزرتشتیانودنني دین کتاب له شپږ برخوڅخه پنځه برخې جوړوي.(۱۹:۱۸۱مخ) په دې برخه کې دوروستیوعقایدوسره مخامخ کېږو ،دمعاصرې اوستادتألیف اوتدوین په اړه پریکنده نظرنه شو څرګندولی اواحتمال لري چې دېرلرغونی یې هپتنګهایتي Haptanghaiti داووځپرکویسنونه دي ،چې په ۳۵-۴۱ یسنونوکې راغونډ اومطالب یې په نثردي،ترګاتونووروسته داوستا ډېره لرغونې برخه ده.

۱۰-۸-۱یسنونه: دلمانځنې اودعا په معنادي،چې دوه اویاځپرکي لري،له دې ډلې څخه یې اوولس ځپرکي دګاتونودي اوپاتې نوراته دېرش ځپرکي یې یسنونه دي.دوه روحانیون،چې زوتZut او راسپي Raspi نومېدل ددیني یسني مراسمو په ورځ دهوم Homa دګیا شیره زبېښې او له دم کړوشیدوسره یې خوري او ګډوي یې.

۱۰-۸-۲یشتونه: یشتونه له لغوي پلوه دیس له کلمې سره هم ریښه دي اوټکي په ټکي معنایې لمانځنه او دعاده.په دې سرودونوکې خدایان ستایل شوي اوزړو خدایانو لکه:Miθraمهر،ناهید Anahita تشترTištraاونوروته ځانګړي شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۰-۸-۳ ویسپرد: د سرودونو په معناده ،مطالب یې د یسن سره ورته والی لري؛ کېدای شي د یسنونو له متونو څخه اقتباس شوی وي، چې د نوروز په دودونو او مراسمو (شپږوني فصلي جشنونه) کې به ویل کېده. وسپرد ۲۴ څپرکي لري.

۱۰-۸-۴ وندیداد: وندیوداد-اوستا Vi-daēva-dēta د (دیو قانون ماتوونکي په معنا یا دهغه چاچې قانون یې له دېوانو ګوښې او بېل دي یا دد ېو د قانون ضد معنا ده .) ددوي په اصطلاح دېوان خدایان دي او آریاني وو. چې په مزد یسنايي دین کې شړل شوي او رټل شوي دي. وېندوداد په لمانځه ، پاکوالي ودیني آدابو او ګناهونو پورې د اړوندو آدابو او قوانینو ټولګه ده ، مطلب یې د پوښتنو او ځوابونو په بڼه راوړل شوی دی، پوښتنې دزردشت له خولې اهورامزدا ته خطاب دي او اهورامزدا په هره برخه کې پوښتنو ته ځوابونه وایي دو استا ددې برخې د تألیف نسبت له زرتشت څخه راوروسته دورو ته کېږي، مګر مطالب یې له دې زماني څخه ډېر لرغوني او ځینو ځایونو کې آن له زردشت څخه ترمخه دورو پورې تړاو لري، دوندیداد د متن د ګرامر له پلوه تحریف شوی دی، د نورو متونو لکه: د یسنونو او یشتونو په پرتله اوستایي ګرامري قواعد په کې په سمه توګه نه دي مراعات شوي وندیوداد ۲۲ فرګرده (څپرکي) لري لومړی فصل یې ۱۲ ټوټو څمکو او دویم څپرکی یې درجم د داستان په اړه دی، له دریم فصل څخه تر ۱۹ څپرکي پورې دزردشتي دیني قوانین راغلي او وروستي درې څپرکي د هغه مهال له طبابت څخه بحث کوي. (۲۷:۲۰-۲۰۱مخونه)

۱۰-۹ کوچنۍ اوستا

په دې اوستاکې لنډې دعاګاني دي چې عادي خلکو به په خپلو موقیعتونو پورې اړوندو دونوکې لوستلې، اوتدوین یې احتمالاً په څلورمه میلادي

(c) ketabton.com: The Digital Library

پېړۍ کې ددويم ساساني شاپور په وختونو کې شوی دی.د اوستا اوخرده اوستامتون غالباً د پازند له متونو سره يوځای وي مطلب يې په ټولو خطي نسخوکې سره يو ډول نه ده .دخرده اوستا مطلب د اشم آوهو يسا اهوو ال ييرو ،ينگه ها تام په دعاګانو سره يې چې د زرتشتيانو اصلي دعاګانې دي پيل کېږي.مهمې برخې يې دنيرنګې کستي ، سورش باژ،دهريشام دعا ،پنځه ځای اونوروځخه عبارت دي.تر اوسه پورې چې د اوستا ژبې معتبرې ژباړې اوژبنۍ څېړنې ترسره شوې د نړۍ نامتو پوهانو،نباغلو:کريستان باتلومه Chrbartholomae، ګيګر Geiger، ګلدنر Geldner،هوپشمان Hubschmann،جکسن Jakson او انسلر Inslor پورې اړه لري.(۱: ۷۷۲-۷۷۴مخونه)

په پای کې ويلای شو چې اوستا ژبه هغه ژبه ده چې د زرتشتي دين لارښوونې پرې شوې وې او د(يسنونو ،يشتونو ،ويسپرد ،ونديداد اوکوچنۍ او معاصره اوستا)په دې پورې اړونده آثاروځخه پرته د دې ژبې نورې هيڅ نښې نښانې په لاس کې نشته،آن تردې چې په خپله د اوستا په متونوکې هم د دې ژبې اصلي نوم ته نغوته نه ده شوې او د اوستا کلمه هم په خپله په اوستايي متونوکې نه ده راغلې چې دلومړي ځل له پاره په پهلوي متونوکې د اپستاک Apastāk کلمه او کلاسيکو پارسي متونوکې د اپستا ،اوستا ،استااو وستا په بڼه راغلې ده همداراز په عربي متونوکې د اپستاک ،ايستاق... راغلې.د دې کلمې دقيقه معنا ښکاره نه ده په قوي احتمال د ستاينې او په ځينې متونوکې د(بنسټ،اصل او اصلي متن) معنا يې هم ورکړې ده .چې د اژبه دلويې آريانا دلرغونوژبو ځخه ده ،لرغونې آرياني ژبې اصطلاحاً هغوژبوته ويل کېږي چې د دويمې مخزېږد زريزې له وروستيو ځخه تردرې سوه مخزېږد پورې ،په ختيځ کې د شمالي چين له

(c) ketabton.com: The Digital Library

پولوځخه (دساکي قبايلوترمنځ) ترتوري بحيرې پورې او په لوېديځ کې دآزوف تربحيرې (دسکيتي قبايلوترمنځ) ،په شمال لوېديځ کې (دميدي قبايلوترمنځ) اوسهيل لورته دهند ترپولودآرياني ټبرونودېلتون له مهاله ،دآرياني ټبرونو ترمنځ په پراخه ساحه کې وېل کېدې. اوستا ژبه هېڅ يو پېژندل شوي آرياني قوم ته نه شو منسوبولی.اوستا ژبه په حقيقت کې دګڼو ديني متونوټولګه ده چې په بېلابېلودورو ،بېلابېلو سيمو او بېلابېلو وګړو په وسيله رامنځته شوې ده ،تراوسه هېڅ يوه معاصره ژبه نه شو کولای چې داوستا ژبې مستقيمه يا مخامخ اوښتې بڼه يا پاتې شونې وګڼو. مګر دالماني ژبپوهانو او پو هاند ډاکټر مجاور احمد زيار دڅېړنو او کره لاسوندونو پربنسټ پښتو ژبه مستقيماً داوستا پاتې شونې ده، او بل نظر داسې ده چې ساکي له اوستا او پښتو له ساکي څخه مستقيماً پاتې شونې ژبې دي (www.zyar.net:۳۳)

۱۱-زاړه فرس قبايل

د آريايي قبايلو څخه بله ډله چې ده هغه آرياني ژبې پارسيان يا لرغوني پارسيان دي. چې د لرغوني ختيځ تاريخ کې يې د نورو ټبرونو په څېر ونډه درلوده ، پوهان داسې باور لري چې «پادشوا» چې د آشوري د نهمې مخزيږد پيړی په لوکو کې ليدل کيده ، (يعني تقريباً په لرغونو منابعو کې د ميدي قبايلو په اړه لومړنيو معلوماتو او اطلاعاتو رامنځته کيدو سره سم) تر ټولو لرغوني تذکره ده ، چې د نوموړو قبايلو په اړه په لرغونو آثارو کې شاهدي ورکوي.[4]

[4] دياکونوف د ميديا نو په تاريخ کې د يادشوا ناحيه پرته له فارسيانو بولي (يادشوا په ناحيه کې پارسيان نه وه).۵۹ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هغه دوره کې پارسی قبایلو د یو ځواکمن او خپلواک قوت په توګه د نړۍ په تاریخ کې میدان ته نه دي دانګلي ځو پېړۍ وروسته د تاریخ څخه د اریانا په سهېل لویدځو سیمو د خلیج په څنډو کې یادونه کوي او هغه برخه د آریانا د پارس قبایلو په نوم یاده شوې ده. (پارسایي لرغوني پارسي او «پرسید» یوناني - چې معرب یې فارس او فارستان دی) وروسته له دې چې پارس قبایل په نومړې ناحیه کې استوګن او ځای پر ځای شول په کال ۵۵۳ مخزیږد د میدي قبایلو د پاچا پروړاندې د سرکشۍ او بغاوت جنډه برته کړه او په پایله کې د میدیانو پاچایي له منځه ویوړه او نوی دولت یې چې د پخوانۍ میدي امپراطورۍ ځمکې تر ولکې لاندې وې تر خپلې هخامنشي پاچاهۍ لاندې سره یو ځای کړې او په (۵۵۰ مخزیږد) یې د دولت بنسټ کېښود کوروش د نوي دولت بنسټ ایښود ونکي (له ۵۵۸ څخه تر ۵۲۹ مخزیږد پورې) واکمني وکړه. چې ډېر د پارس قباېلو په وسلوال ځواک ډاډمن و. ډېرې جګړې او سوبې وکړې او ډېرې او بیلابیلې سیمې د اریانا ، مرکزي او کوچنۍ آسیا د ځان تابع کړې دا سوبې او فتحې د کوروش د ځایناستي یعنې کمبوجیه (کامبیز ۵۲۹ تر ۵۲۲ م. ز) واکمني وکړه او لومړی داریوش (۴۸۲ - ۵۲۲ م.ز) دورو پورې هم روښې وې ، د لومړی داریوش په وخت کې ، د پنځمې او شپږمې مخزیږد پېړیو په بهیر کې د هخامنشیانو واکمني د منځنۍ آسیا ، ارمنستان ، له شماله نیولې تر حبشې په سهیل کې د اژه د سیند تر څنډو - د لویدیځ لور ته تر سند تر روده په ختیځ کې وغځېده. د پارس قبایل چې په ګڼ ملتي(له بیلابیلو اقشارو او ټبرونو څخه جوړ هېواد) یا ګډ او مرکب ملتي هېواد کې یې واکمنانو مقام او ځای درلوده لکه میدیان چې له منځنۍ آسیا راغلي وه. پارسیان هم لکه د نورو قبایلو په څېر چې د اوستا لرغوني سرودونه او سندرې ساتلې

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ویلي ځانونه چې آریایي بلل ، هخامنشي واکمنانو هم ځانونه آریایان بلل:

Adam dārayavahuš xšāyaθiya vazraka xšayaθiya xšāyaθi yam….vištaspa hyāpuθra haxxāmanišiya parsaparsahyā puθraariya ariyačiθra.

ژباړه: زه داریوش ، ستر تولواک ، شاهنشاه ، د وشتاسب ، هخامنش زوی ، پارس او د پارس آریایي او له آریایي پښته (نژاده) د یوناني تاریخ پوهانو په لیکنوکې د آریانا ، آریا او آریایي په کلموکې د ډېرو نومیالیو نومونوسره مخامخ کېږي. د لومړي داریوش په نورو کتیبو او لومړي خشایا رشای په کتیبو کې هم همدا جملې لکه: (داریوش ، دشوش په کتیبه ۱۴ - ۷ e, او د خشایارشا په استخر کتیبه ۱۳ - ۲ h) کې د آریا کلمه (arya) ، چې کیدای شي د پوځي لوړ پوړو چارواکو ځانګړی نوم وی راغلې ده. لکه د لومړي داریوش د نیا یعنې (انیې) نوم داسې ویل کېږي چې آریارمنه Arigaramna وه. د بهستون په کتیبه په ۴ پایه یا ستنه کې د آریا کلمه کاریدلې او راوړل شوې ده. (۱۴-۲مخ) په پای کې باید ووایو ، چې زاړه فرس قبایل د هغه وخت د نورو قبایلو له ساکان ، میدیان ، پارتیان ، سغدیان ، پکهتیان... نورو په څېر د یوې آریانا یو ټبروه ، چې د میلاد څخه د لومړۍ زریزې په نیمایي کې د داریوش په کتیبه کې د نورو قبایلو په څیر نوم راغلی او داریوش هم خپل ځان آریایي پارس ښوولی دی.

۱۲-زړه فرس ژبه Old Persian

د تاریخي اسنادو پربنسټ د آریایي او آریاني لرغونو قبایلو لومړنی ټاټوبی د معاصر افغانستان او ورخېرمه سیمې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او په هماغه وخت کې د پرسیک قبایلو د باختري سره یې معاشرتي، کلتوري او وته ییزې (اقتصادي) اړیکې دومره ټینګې نه وې او همدا داړیکو سوړوالی او سست والی ددې سبب شو چې د دوي ژبه لومړی په بېلابېلو ګړدودونو یعني لهجو او بیا په بېلابېلو ژبو بدله او وویشل شوه. دغه بېلتونونه او په ځانګړې ژبو ویشل د پېړیو پېړیو جغرافیایي لرېوالي نورهم ډېر کړ، چې په خپل اصلي ټاټوبي باختر کې دباختري او په لوېدیځ پارس کې د پرسیک ژبې دبېلوبېلو ژبنیو ډلو په څېر رامنځته شوې، چې دادوه ډلې دباختر او پرسیک په نومونو اوس پېژنو چې ټولګې ته یې آریاني ژبې وېل کېږي. په اوسني ایران کې دځینو ځانغوښتونکو عناصرو له خوا ورته ایراني ژبې وېل کېږي او داصطلاح ځینو بهرنیو څېړونکو هم په تېروتنې او تقلید سره ایراني کارولې ده. دپرسیک ژبو په لړکې په کومه چې ډېر لرغوني لیکونه لیکل شوي توکي او مواد یې دژبپوهانو په واک کې شته ، هغه زړه پاړسي ده چې په مېخي لیکدود لیکل شوې ده. دغه لیکنې دهخامنشي کورنۍ د ۶-۴ ق.ز پېړۍ دپاچایانو په امر دبوې لوېې سوداګریزې لارې پرسر په شاهي هدیره کې په زرینو ټیکلیو او ډبرو په ټوټو لیکل شوې وې چې دبغداد اوری په لویه لارکې معاصرکرمان ښارته نږدې دبوې لوېې ډبرینې دړې پرمخ لیکل شوې وه. همدار راز په اوسني شیرازکې دنقش رستم په نوم کتیبه، چې هغه هم لومړي دار ته منسوبه ده ډېر بشري او تاریخي ارزښت لري. زړه پاړسي چې په میخي لیکدود لیکل کېده که څه هم لیکدود دومره بشپړتوری نه لري چې په ژبه کې دټولو شته غږونو افاده یې کړې وای دبېلګې په توګه د(ر) او (را) له پاره یو توری وه. داوږد واو او لنډواو (و-ي، u-i) کارونه یو ډول کېده. همدا راز دد ېفتهونګ یا د ېفتهانګ او مونوفتهونګ (غبرګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

غږیزو او یا د ږبر غږیزو ګډون) د کاروني له پاره هم ځانګړې نښې نه درلودې.
په دې بڼه:

Vazrak - vazaraka- vazara ka - vazrka – vazarak
په خو ډوله وبل کېدای شوې له دې امله دزړې پارسي دفونيتيک تثبيت دنورو لرغونو ژبو اوستا اوزړې هندي(سانسکرېټ) او دمنځنۍ پارسي په مرسته شوې دي.په ځانګړې توګه دغه پرتله کې اوستا ښه ځای او ونډه لري.(۲۹:۲۸۳-۲۸۴ مخونه)

زړه پارسي ژبه دلرغونو فرس ټبرژبه وه،او ترټولو لرغوني او مهم اثر يې چې ورته پاتې ده دبستون په غره دلوي داريوش کتيبه يا ډبرليک دی.دا کتيبه دبستون غره په دوه سوه پنځه ويشت پايو په درې ژبو:علامي،واکدي او زړه پارسي حک شوې دی(۵۱) او په منځ کې يې دداريوش ددربارېدو يوه صحنه هم حک شوې ده،دلرغوني پارسي کتيبه دصحنې لاندې په پنځو پايويا ستنو کې حک شوې ده ،چې لومړۍ پايه ۹۶ ،دويمه پايه ۹۸ ،دريمه پايه۹۲ څلورمه پايه۹۲ ،پنځمه پايه ۳۶ ليکې او سطره ده،چې دعلامي ژبې دوه روايته لري،لومړی روايت په ۴ ستنو بې لورته لرغوني پارسي او

---

(1) دبستون په کتيبه کې دپوهاند عبدالحی حبيبي دڅېړنې له مخې درې مسرې په پښتو ژبه دي،په دې اړه دپښتو ادبياتو تاريخ،لومړی ټوک ، ۱۳۸۴المريز،۳۲۲ مخونه وګورئ

ه

(c) ketabton.com: The Digital Library

بل روایت په ۳ ستنو کیښ لورته حک شوی دی.چې وروسته دداریوش له واکمنۍ په پارسي ژبه کې کتیبې لیکنې پیل او دود شوې.(۱۲: ۱۵ - ۱۲ مخونه)

دتاریخ پوهانو په وینازره پارسي یا فرس قدیم چې دلرغونو پارسیانو ژبه وه او اوس له دغې ژبې پرته له څو ډبرلیکونو چې پورته یې هم یادونه شوې نورڅه نه دي راپاتې ،له دغو ډبرلیکونو څخه ژبپوهانو دزرې پارسي بوازې ۴۰۰ الفاظ موندلي دي ،چې په میخي لیک کښل شوي دي.(۳۱:۲۲مخ)

دیو لړ تاریخي لاسوندونو پربنسټ آریاني لرغونوژبو دلیکنې له پیل ۱۲۰۰ ق.م تر۳۳۱ق.م پورې دوام درلود چې زره فرس هم په همدې مهال کې شتون درلوداو داشتون یې دځینو پورته یادو کتیبواو ډبرلیکونو څخه راپېژندل شوی.(۲۸:۱مخ)

همدارنګه باید ووایو چې دپرسیک ژبو په ډله کې کوم چې لرغونې او پخوانۍ لیکل شوې هغه زره پارسي ده ،چې په میخي لیکدود لیکل کېده دا لیکنې دهخامنشیانو په دوره(۲۰۰ تر۴۰۰ مخزېږد پېړیو کې دپاچاهانو په امرد سرو زروپه ټکلیو ،کودیواو ډبروباندې دلویوسوداګریزولاروپه سر په شاهي هدیره کې لیکل کې دي،دغه لیکنې لږ ترلږه ۲۵۰۰ کاله مخکې دعیسی(ع) سلام له زېږون څخه پخواني متون وړاندې کړې دي.(۱۹۱:۱۵مخ)

همدارازلرغونې پارسي یافرس باستان له(۵۵۰تر۳۳۱م.ز)کاله دآریاني ژبو دلرغونې دورې ژبه وه.(۴۰:۱۳ مخ)

زره پارسي دآریایي قبایلو ژبه وه چې دمخزېږد لومړۍ زریزې په لومړۍ نیمایي کې دهخامنشیانو دمېخي ډبرلیکونو څخه (۴-۲ ق.م) پېړیو پورې راتې پېژندل شوې ده. (۱۹:۱۴مخ) اما ددفتر،دېوان،مکاتبې او لیکلو ژبه یې دفارس شاهنشاهي ارامي ژبه وه.(ارامي ژبه دسامي کورنۍ له ژبو ده اودعربستان دشمالي ټبرونوژبه وه) ارامي ژبوویونکواو ارامي

(c) ketabton.com: The Digital Library

پېژندونکو مامورينو به دولتي مکتوبونه د پاچا او نورو لوړ پوړو چارواکو چې په زړه پارسي بيانېدل او د هغه پاچا وينا چې بله ژبه يې درلوده په رامي ژبه را اړول او ليکل يې.له نورو پاچاهيو به چې مکتوبونه په ارامي ژبه راتلل پاچا ته په خپله ژبه که به پارسي وه په پارسي او که به بله ژبه وه په خپله ژبه به يې ورته ژباړل او ويل به يې .چې د دې مکتوبونو له ډلې څخه چې په څرم ليکل شوي وه او پنځمې ق.م پېړۍ پورې اړه لري په ارامي ژبه دي چې د مصر په هېواد کې لاسته راغلي دي.(۲۰: ۲۳مخ) دا ژبه يعني زړه پارسي د فارس په سهيل لوېديځ کې دود ژبه وه او د پورته يادونو پربنسټ د هخامنشي دورې ډېر ليکونه ورباندې ليکل شوي دي.(۴: ۲۵۴مخ)

۱۲-۱د زړې فرس ژبې ابېڅې(الفبا):

زړه پارسي په داسې تورو ليکل شوې ده ،چې هغو توروته ميخي توري يا ميخي الفبا وايي او د نومونې لامل يې دادی چې د دې تورو بڼې او شکلونه د مېخونو په ډول او ورسره مشابهت لري،داسې ښکاري چې د زړې پارسي دليکنې له پاره به لوی داريوش د تورو او الفبا د جوړولو او بيا پرې ليکلو امر ورکړی وي.د زړې پارسي الفبا له اکدي الفبا او اکدي الفبا له سومري الفبا څخه اخستل شوې ده.د زړې پارسي الفبا ۳۶ توري ، دوه د بېلتون يا بېلولو اصطلاح وې او ۸ اندليکنې Idaogram لري، زړه پارسي د اعداد ودښوونې له پاره هم نښې درلودې، لږ يې ترمونږ رارسېدلې دي او پاتې شوې دي.دلرغوني پارسي د تورو څخه هريو پرته له درې تورو چې خپلواکو(واول) غږونو د ښوولو له پاره کارېدل نور ټول خپلواک يعني واول له ځانه سره لري،چې د همدې لامل پربنسټ د زړې پارسي الفبې څپه ييزه (هجايي)ده، دلرغوني پارسي الفبې له کينړ لورې څخه ښي لورې ته ليکل کېده،دا الفبې د هخامنشي کورنۍ د پاچاهۍ ترپايه پورې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کارېدله، ولې وروسته له هغه له دود او رواج ولوېده او وروسته بیا هېره شوې ده. د ۱۹ پېړۍ په لومړیو کې دلوېدیځې نړۍ پوهان ددې الفبې په ویلو بریالي شول د میخونو په بڼه نښو چې دزړې پاړسي دلیکلو لپاره کارترې اخستل کېده دلغتونو تلفظ یې په سمه توګه نه شو ښوولی. دلرغونې پاړسي دالفبې منځته راوړونکو (مخترعینو) یولړ قواعد میخي شکله نښو د دلالت له پاره دلرغونې پاړسي په واجونو (غږونو) باندې وضع کړې وو: هغه نښې چې انګلیسي (a) لري دناخپلواکه (صامتها) غږونو له پاره چې وروسته له هغو ناخپلواک (صامت) راځي یا کوم څیز وروسته له هغونه راته او یا هغه ناخپلواکه غږونه چې وروسته له هغوي (a) راتلله په کار وړل کېدل. لکه لکنې بڼه □AD□M، تلفظ بڼه: Adam زه یا من، چې د a خپلواک (واول) غږ د اصطلاح په پیل کې د A په وسیله ښوول شوې دی...

په لرغونې پاړسي کې د L او Z غږونه نه وه او د پردیو لغتونو په لیکنه کې چې L او Z به یې درلودل □L او □Z به یې کارول. دا ندلیکنې یا Ideogram اصلي بڼه د مفرد فاعلي حالت دښوولو له پاره په کار وړل کېدلې. او دنورو بڼو دښوولو له پاره وروستې توري او یا هم د اصطلاح د پوره بڼې توري په پای یا وروستۍ برخه دهغو وراچول کېدل. لکه: لیکنې بڼه DH، تلفظي بڼه Dahyāuš هېواد /لیکلې بڼه BG، تلفظي بڼه bagah خدای/ لیکنې بڼه BU، تلفظي بڼه būmiš ځمکه او داسې نور، پرهمدې بنسټ د آریانا پېژندونکو ترمنځ دلرغونې پاړسي د اصطلاحاتو او لفظونو تلفظ په دې سبب، چې دلرغونې پاړسي الفبې دلفظونو او اصطلاحاتو دقیق او سم تلفظ نه ښه یي، اختلافات او دنظر بدلون شتون لري. د اوستا او سانسکرېټ سره د پرتلنې په مرسته ځینې آریانا پېژندونکي، اصطلاحات او لفظونه په داسې بڼه یې غږونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکي(فونیمیکه) بڼه یې لیکي، چې له ځینې نورو آریانا پېژندونکو سره یې
دهغې اصطلاح یا لفظ په غږلیکنه (فونیمیکه) بڼه کې توپیر شتونلري.
غږلیکنه بارتلمه: AB□R□:

، د کنت: غږلیکنه abarat برد. (۱۲: ۳۰-۳۲ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ساده		مرکب	
لنډ	لوړ	لنډ	لوړ
āa		ai	āi
īl		au	āu
ūu			

د زړې پارسۍ صامتونه:

k	t	p
g	d	b
č		
ĵ		
θsšhx	f	
z		w
	n	m
	r	

۱۳-ساکانو قبایل

د غه تېر ته هندیانو او پارسیانو ساک ویل او پـه آشوري ژبه کې د شکوز ویل کېدل لکه چې په هخامنشي کتیبو کې سکه (saka) یا سکا (sāka) لیکل شوي او دا هغه نوم دی ، چې په زړه پارسي کې د هغو ساکانو له پاره کارول شوي ، چې د منځنۍ آسیا له خوا یې لـه پارس سره اړیکې درلودې. (۲۹-۱۱۲ مخ) په یوناني منابعو کې (Skuthai) Σxbϑal ورتـه ویـل شوي دي. د سکا کلمه په وخت او ځای کې تر اندازې ډېره مبهمه او نا مشخصه معنا لري. دلو بد یځو ساکي قبایلو ژبه په لرغوني دوره کې د تور سمندرګي په شمالي سیمو کې ، د ځانګړو نومونو او د پاتې قبایلو د نومونو پـه لیدو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

کتو په یوناني لیکنو کې Sythian او Sythigue یاده شوې ده ، د بهستون په کتیبه کې څلور ډلې ساکان یاد شوي دي:
۱- سکه پردرایا (Sakā paradyaya) داهه (Daha) یعنې د سمندر د پورې غاړې ساکان ، او داهه د آرین اړوند هغه ډله ده چې د خوارزم په دښته کې یې ځای نیولی او بیا د خزر سمندرګي په سهیل غاړه میشت شول او خلک ورڅخه په تنګ شول. د فارس پاچا ، داهه دغه ډله تیت او پرک کړه ، یوه ډله ترې زابلستان ته ولېږدېده ، چې سکزي Sakzay ورته ویل کېدل.
۲- سکه تیګړه خودا (sakātigraxaday) مساجتیاز (Massagetae) (د تېرې خولۍ ساکان) یعنې تر سیحون خوا ساکان: هخامنشیانو د خپلې واکمنۍ په لومړیو وختونو کې له ساکانو سره سرحدي جګړې کولې ، په همدې جګړو کې د هخامنشایانو بنسټګر لوی کوروش له ختیځو ساکانو سره په یوه نښته کې چې مساجتیان نومیدل د ښېوې (خېوې) په سیمه کې په (۵۲۹ م.ز) کال ووژل شو.
۳- سکه پرسوغودم (Sakā parasuqudam)یعنې د سغد ها خوا ساکان.
۴- سکه هنومه ورګه (sakā hauma varga) امیر جییانان (Amyrgians) یعنې هوم څښونکي ساکان یا تر سیحون پورې غاړه ساکان.
د واسیلي ایوانویچ ابایف په اند او وینا په یوناني او رومي تاریخي منابعو کې په لاندې توګه د ساکانو د مهمو طایفو یادونه شوې ده. (۱۴: ۲۰-۲۱ مخونه)

سرمت یا سرمیان « د یوناني (Σapμata) د روسیې د سهیلي په ستیپونو کې د لرغونو میشتو تېرونو یوه ټولګه وه. سرمتیان آریایي توکمه قوم او

(c) ketabton.com: The Digital Library

آرياني ژبي وو. چې ساکانو لوېديځه خانګه ګڼل کېدل او له ميلاد څخه دمخه په څلورمه او پنځمه پېړۍ کې ژوند کاوه؛ چې د وخت په تېرېدو سره د سرمت نوم د قوم په ستره ټولګه يا په بېلابېلو قبيلو اطلاق شو. خو د دوی ستره برخه په سهيلي سيمه کې د سرمتيانو وو، له څلورمې مخزيږد پېړۍ څخه وروسته د مهاجرتونو (د هونيانو او ترکانو) د دورې په پيلېدو سره د دې توجه نفوذ ورو ورو لږ شو. د منځنيو پېړيو په پيل کې د دوی قوم او اولاده په الانيانو مشهوره شوه. نن ورځ هغوی د آسيا په نوم پېژندل کېږي چې په اوستيپا سيمه کې اوسېږي.

مساکتيان يا مساجتيان: Massagetai (يوناني MassayΣtal) په منځنۍ آسيا کې نيمه کوچي ساکي آرياني ټبرو سکه(Saka) يا سکا (Sakā) يو نوم دی؛ چې په پخوانيو متونو کې هغو ساکانو ته چې د منځنۍ آسيا له لوري يې له پارس سره شخړه او مجادله کوله، کارول شوي دي. د «کستا» وروستاړي په ساکي ژبه کې د جمعې نښه ده. او مساکت د ماسايانو په معنا يعني ساکان دي.

الانيان (يوناني کې ورته Alavol) وايي. په لرغوني دوره کې د شمال له آرياني اقوامو څخه يو قوم وو، چې بنسټ يې د خزر سمندرګي په ختيځ کې ده، لومړی په تاريخ کې د آرين په نوم ياد ېدل او په خوارزم کې په هغه سيمه کې چې اوس د ښيوې مرغزار دی، اوسېدل او بيا ققفاز ته ولېږد ېدل. د آلانيانو يا الان نو د آريانا د کلمې متکامله بڼه ده. د دې قوم اولاده د روسيې او ګرجستان په پولو کې په اوسيتيا کې اوسېږي او خپل ټبر او ژبې ته ايرون وايي. د هيرودوت په ليکنو کې ساکان د سکيت په نوم ياد شوي دي دوی تل له ځان سره پيالې درلودې، څرنګه چې په يوناني ژبه کې سکيت د پيالې په معنا ده، نو پر همدې بنسټ دوی ته دا نوم د هيرودوت

(c) ketabton.com: The Digital Library

له خوا ورکړل شوی دی. هیرودوت وايي، چې اروپا يي ساکانو به ځانونو ته سګلُس (Secolotes) ویل همدا کلمه په اروپايي ژبو کې په سسیت (Scythe) اوښتې ده ، نوموړی زیاتوي: ځکه آریایانو ټولو سکوتیانو ته ساکان ویل ، په عربی ژبه کې هم تاریخ پوهانو او جغرافیه پوهانو د اسلامي ستروا کی په بهیر کې هغو ته ساک ویلي دي په دقیقه توګه څرګنده نه ده چې ساکانو خپلو ځایونو ته څه ویل. ګرشمن لیکي: ساکانو د فارس د اشغال او نیولو پر مهال د کردستان د «سقز» سیمه خپله پلازمینه کړې وه لکه چې د دوی آثار په دغه شاو خوا کې پیدا شوي دي او وېل کېږي چې د «سقز» کلمه د ساکانو له نوم څخه رامنځته او مشتقه ده.

پوچیان: دا نوم چینیانو د منځنۍ آسیا یو لرغوني کوچي ټبر ته ، چې ساک وو کاروا وه (تاریخ کیمبرج ، دریم ټوک ، لومړی برخه ۱۳۸۱ لمریز کال ۸۵۸ مخ) پوچیان د ساکانو هغه ډله وه ، چې له میلاد څخه دمخه په لومړۍ پېړۍ کې په باختر کې و کویشان د ستروا کی (امپراتوری) بنسټ کېښود او د دویمې مخزېږد پېړۍ له دویمې نیمايي څخه د لومړۍ میلادي تر لومړیو پورې په منځنۍ آسیا ، افغانستان او تر هنده واکمن وو. تاریخي ساکان ، پیل کې له نورو اندو اروپايي خلکو سره یوځای او وروسته بیا نورو سیمو ته ولېږد بدل ، ساکان له لومړۍ مخزېږد زریزې څخه تر لومړۍ زیږدیزې زریزې پورې د تور سمندر ګي له غاړو څخه د چین تر پولو پورې دا پراخه سیمه په ولکه کې درلوده او د دوی استوګنځی له شمال څخه د سايبيريا تر سهیلي دښتو ، له سهیل څخه تر خزر تر ډانیوب سین پورې رسېده. د ساک ټبرونو مهاجرت د اندو اروپایي سترو مهاجرتونو په دوران کې شوی دی. ځینو آریایي قبایلو د سايبيريا سهیلي لوړې سیمې پرېښودې ، یوه ډله اورال غرونو په لور او بله ډله د سیر دریا او آمو سیند

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لور وخوځېده ، دوی له تیان شان غرونو واوښتل او د کاشغر سیمې ته وننوتل ، له هغه ځایه ختیځ ترکستان او کوتچه ، قره چار او توشن هوانګ درې تر کانسور جوري ترخپل واک لاندې کړلې او چین له خاورې سره ګاونډیان شول. (دایره المعارف ، ایرانیکا ، استرایی های هخامنشیان) د پارتیانو په وخت او مهال کې (پارتیان د ساکانو د پرنې تېر یوه څانګه ګڼې) (۴۵: ۷۱ مخ) (سبک شناسي بهر، لومړی ټوک ، پوهاند محمد حسین یمین ، سرګذشت زبان فارسي دري ، ۱۳۸۵، ۷۱ مخ ، کورش صفوي ، آشنایي با تاریخ زبانهای ایرانی ۱۳۲ مخ) د دویمې مخزیږد پېړی په وروستیو کې کوچې ساکان د پارتیانو په ختیځو پولو او سرحدونو کې وړاندې ولاړل او د اوسني کندهار او سیستان سیمې یې ونیولې ساکانو له هغه ځایه کابل او پنجاب ته نغوذ وکړ. د سیستان نیول دایمي و. کله چې د سیستان نوم په واقعیت کې ددې تېر له نوم څخه اخستل شوی او ورسره اړه هم لري. ساکان تر ډېره بریده د مادیانو (میدیانو)او پارسیانو دتمدن اغېزمن وو او د خپلو قومیانو ، سرمتیانو غوندې له مردایي او زردشتي غور څنډو څخه چې په پای کې وکړای شول د میدیانو او پارسیانو عقیدې او باورونه بدل کړل. لرې وو. (۴: ۱۳۹ - ۳۱۱ - ۳۰۹ مخونه)

۱۴-ساکي ژبه

ساکانو لومړی زریزه مخکې له میلاده اولومړی زریزه وروسته له میلاده په ډېرو پراخو سیمو کې دتوري بحیرې پرغاړو د چین ترپولو پوري نیولې وې اودلرغوني ساکي ژبې څخه کومه لیکنه راپاتې نه ده یوازې دلوېدیځې ساکي څخه یوڅو لغتونه چې هغه هم ځانګړي نومونه دي او ویونکویې دتوري بحیرې پرغاړوژوند کاوه په یوناني او لاتیني کې راپاتې دي. چې دمنځنۍ آسیا د ساکي ژبې څخه هم بوه اندازه لغتونه په ځانګړونومونو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

هندي سانسکرېټ ، يوناني اولاتيني په ځای پاتې دي.ځونومونې يې دلغتوچې دلوبديځو ساکي ژبوڅخه په يوناني او لاتيني ليکونوکې پرځای پاتې دي را اخلو:arvant ،تيزاو روښانه(تند او سريع) ،aspa آس، ātar آذر ، bāzu بازو(مټ) ، čarma چرم ، čyav کېدل، gauša غوږ ، hapta اووه ، haška وچ.(۱۵:۱۲ مخ)

ساکي ياسکيتي ژبه دساکي اوسرمتي قبايلو ژبه وه ،چې داتمې او اوومې مخزېږد پېړيو څخه تر څلورمې اوپنځمې ميلادي پېړۍ پورې دتورې بحيرې په شمالي څنډوکې استوګنه وه. له دې ژبې څخه لکه څنګه موچې پورته يادونه وکړه هېڅ آثار نه دي راپاتې فقط يوڅوسکيتي يعنې ساکي کلمې اوډېرځانګړي نومونه،دقبايلواوځايونو(اماکنو)نومونه ديوناني تأليفاتوکې ليدل کېږي.(۱۸:۱۴ مخ)

دساکي قبيلې اصلي ځای په لرغوني افغانستان(آريانا)کې دهندوکش شاوخواسيمې دي،دپورته اونورو ليکنو اوڅېړنو پربنسټ دديوو يوه ډله ترميلاد نږدې يوزرکاله وړاندې دشمال لورته ولېږديدل،چې آن دتورې بحيرې ترڅنډواو دچين ترپولوپورې ورسېدل اوبله ډله يې دمرکزي آريايانو (باختريانو)،پارتيانو ،سغديانو ،خوارزميانو اونورو ترڅنګ پاتې شوو.چې زرکاله له ميلاد څخه وروسته هم دآريانا په پراخو سيموکې استوګن وو ،چې دباختري قبايلوپه بېلابېلونومونويادشوي دي،دميلاد څخه دوه پېړۍ وړاندې دساکو يوې ډلې په باختر،انګيان(سيستان) اوآراخوزيا باندې واکمنې ترلاسه کړه،چې بيا دهند ترشمال لوېديځ برخوهم ورسېدل.کله چې دهلمند او هامون درود سيموته يې مخه کړه هلته ميشت شول په پارتيانويې يرغلونه وکړل او هغوي ته يې ماته ورکړه ؛نو دپارس ختيځو سيموته هم ننه وتل اوبيايې له دې سره دمعاصر افغانستان

(c) ketabton.com: The Digital Library

او اوسني سيستان(انګيان) سهيل لوېديځې سيمې ونيولې، دغه ځاى ددوي په نوم ساکستان ياد شو، چې اوس ورته سيستان وايي اودا دنيمروز ولايت اودهغې شاوخوا سيمې دژبې په اړه بايد ووايو چې داژبه دمرکزي باختري په نوم هم يادېږي.(۱۸۹:۱۵مخ) داژبه دآرياني ژبودمنځنۍ دورې په بحثونوکې هم راځي چې هلته به په خپل ځاى بحث پرې وشي. دځينې اروپايي او په ځانګړې توګه الماني ژبپوهانو دژبنيوڅېړنو په ترڅ کې دا په ډاګه شوې ده، چې دلرغونې ساکي ژبه او منځنۍ ساکي ژبه دپښتو ژبې نيا(مورينه) اوپښتوژبه يې لمسۍ ده.(www.zyar.nej:۳۳)

۱۵-ميدي قبايل

دميدي قبايلودنوم يادونه په ۸۳۵ م.ز کال په پېښوکې دلومړي ځل له پاره ددرېيم آشوري پاچا(شولمانوآشارېدو-ى) په لوحوکې ياده شوې ده.يادو قبايلو بيا وروسته يومريي(غلامي) لرونکى دولت دپارس په شمال لوېديځ کې رامنځته کړ، چې مرکز يا پلازمېنه يې دآکباتانا (EXBatana) په لرغوني يونان کې (ham>hăgmatūna)او(gmata)مفعولي حالت دham-gam غونډېدلو يا ټولېدلو په معنا او ټکي په ټکي معنايې دغونډېدې ځاى يا دراټولېدو ځاى- اوسنى همدان)چې په خپل نوم يې نوموړې ده.(داچې لوېديځ وال يې مدي يا مېدي ورته وايي) اومعاصريې هم داځمکنۍ سيمه په هماغه نوم پېژندلې.ددوي دژبې اصلي اثارشتون نه لري.کوم معلومات اواطلاعات چې په اوسنيو منابعوکې دميدي ژبې اوقبايلو په اړه دي په نښت شمېرل کېږي.ولې سربېره پردې ددوي دژبې او قبيلې تړاواو اړوند تيا ثبوت دآرياني ژبو له ډلې او آرياني قبايلوسره دبسنې اومنلو وړدى.يوناني نوم وتي تاريخ پوه دميدي قبايلود۶ قبيلواو اهمدارنګه دځو کلمونومونه په خپلو آثاروکې راوړي دي.او روښانه کړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

يي ده چې ميدي قبايلو په آرياني لهجو او ګړ دودونو خبرې کولې.د ميديانو نومونه چې د آشور پاچاهانو په ځانګړې توګه (سارګون ۷۲۱-۷۰۵مخزېږد پورې) يادونه شوې ده په دې ادعا شاهدي ده ، دا به کاپي وي چې دلته يــوازې د هغــې ميــدي قبيلې:آريــازانتو aryazantu(آريا قبيلــه) او يــا د هــرودوت هغــه لفظــي ژبــاړه چــې د ســپي (ســګ) کلمــه راوړې يادونــه وکړو(اسپاکا--spakaی ميدي سره پرتله شي په Śpan سپان Sran اوستايي او ساکي يې-Saka-ی ،لرغونې پاړسي داوسنۍ پاړسي سګ او پــه پښتــو کې د ســپي (spay) ســره ســمون لــري.) د ميــدي او يــا د جګــړې دلوړپــوړو مشــرانو يې چــې پــه لرغــوني پاړســي کــې راغلــې دي را اخلو(تخمســـــپاد tuxmaspada)چـــې لفظـــي معنـــايې د ځـــواکمن لښکردرلودونکې دی.ميدي قبايلو دلرغوني ختيځ په تاريخ کې مهمه او اړينــه ونــډه ترســره کــړې ده.داوومــې مخزېــږد پېــړۍ پــه وروســتيو کې کياکسار(هوخشتره) د ميديانو پاچا دبابليانو سره په ګډه دلرغوني ختيځ ډېر ځواکمن دولت يعنې (آشور) تارومارکړ او پلازمېنه (نينوا) يې ورانه ويجـاړه کـړه (۶۱۲ م.ز) او د ميـدي پاچاهۍ او ټولـواکۍ نفوذ او لمنې يـې پراخـو سـيمو ته چ ي(د آريانـا لويـديځې برخـې تـر وروکـې آسـيا (کـوچنۍ يـا صغيره آسيا (کاپادوکيه) د لويديځ لور تـه غځيدلې وه تـر دلـيس سندونو (فزل او سني ايرماق پورې) غځيدلې وه. (۱۴: ۵۷-۵۹ مخونه)

۱۲-ميدي ژبه

دا ژبه د ميدي قبايلو ژبه وه ،چې د مخزېږد لومړۍ زريزې پـه لـومړۍ نيمـايي کـې د پـارس شـمالي سيمو او خذر(کاسـپي) سند سـهيل لور تـه اسـتوګنه درلوده.زموږ معلومات او اطلاعـات د دې ژبې پـه اړه د ساکي ژبې څخه هم لږدي.د ميدي ژبې اړوند او ورسره پيوسته متون يا ليکنې د پوهانو پـه واک

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې نه شته ،فقط يو څو محدودې کلمې د ميدي ژبې اړوند دلرغوني يوناني نامتو تاريخ پوه په تأليفاتو او ليکنو او په ځينو نورو يوناني متون ليکنو کې ساتلې پاتې دي.(۱۴: ۱۹مخ)

دميديانو په اړه هېڅ يوه آرياني ژبه کې يوه ليکنه نه ده راپاتې.ولې ديوناني تاريخ پوهانو په ليکنو کې دځينو داستانونو ،کيسو او شعرونو ته نغوته په دې دوروکې شوې ده.(۲۰: ۱۷مخ)

ددې ژبې دځينو لغتونو نمونې چې په يوناني اوزړه پارسي په ليکنو کې راپاتې دي په لنډه توګه را اخلو:wazark لوی، ستر او بزرګ.xšāyaϴya ټولواک پاچا او شاه،asanتيږه،ډبره-سنګ،miϴra مهر. د هخامنشيانو وروسته د ميدي ژبې هېڅ معلومات ، اطلاعات او اثر په لاس کې نشته.(۱۲: ۱۵مخ)

د ژبپوهانو په څېړنو کې د ميدي ژبې د غږونو انډول داسې ثبيت شوي دي۲.

اندو اروپايي	آريک	ميدي	اوستا	زړه فارسي	سانسکريټ
*k	*č	č	s	θ	ś
*g,gh	*z	j/gh	Z	D	J
*ku	*sp	su	sp	s	Sv
*ghu	*zb	zh	bz	z	Hv
*tr,tl	*θr	θr	θr	ç	Tr
*ti	*θi	θi	θy	šl	-
*su	-	f	hv,xv	hu	-

څېړنپوډاکټرخليل الله اورمړ،دآريانالرغونې ژبې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پایله:

د ژبپوهنې د اصولو سره سم د دې ټولو بحثونو او سپړنو په پای کې دې پایلې ته رسېږو، چې آریا د نجیب، نومیالي، مېلمه پال او په ځینو حالاتو کې د بزګر، ښاغلي او د آریاورته او سېدونکي ته هم ویل شوي. همدا راز آریانا د نجیبو او ښاغلو د ټاټوبي په معنا ده، چې د لرغوني آریا د اضافي حالت د جمع بڼه ده، او د آریایانو له خوا ره واره کېدو وروسته هم تراوسه زموږ د هېواد افغانستان لرغوني نوم دی. په دې توګه آریایي یو نسبتي نوم دی، چې د آریا له پښته وي او په آریایي ژبو خبرې کوي. هدا رنګه د آریاني کلمې او اصطلاح د آریانا د اوسېدونکو او د آریک ژبې څخه د رامنځته شویو ژبو (باختري او پېرسیک) ویونکو په معنا ده، او د نورو ژبو د جغرافیایي سیمو په معنا هم ده. په همدې سره راځو د ژبې تعریف ته؛ ژبه د یو لړ معنا لرونکو او لېږدونکو ویېزو، اوربېزو غږونو بوه اسې سېستماتیکه ټولګه ده، چې انسانان خپل اندونه، خیالونه، فکرونه، عاطفې، احساسات، پوهې، تجربې، غوښتنې او هر اړخیزې اړیکې د هغې په وسیله یو تر بله رسوي. چې ورتیا او استعداد د انسان له پاره طبعي او فطري ځانګړنه ده او په ټولنیز چاپېریال کې بوه اکتسابي، میثاقي او قراردادي پدیده ګڼل کېږي. ژبه د انسان د هویت تر ټولو مهم توکی دی. د ژبې او ور سره تړلو مسایلو د څېړنې له پاره اړینه ده چې فلالوژۍ پېژندنې ته سرورښکاره کړو؛ فلالوژي یوناني کلمه ده، د فکر کولو، بحث او وینا سره د دوستۍ معنا لري. فیلوس (دوست) او لوکوس (فکر کولو او بحث) په معنا ده په عربي کې ورته (فقه اللغه) وایي. د ټولو هغو علومو بیانونکې ده چې د یو قوم او یا هم ټبرونو د یوې ډلې ژبه څېړي او هغه فرهنګي (د عام کلتور او ادبي اثارو) چې د هغې ژبې یا ژبو د ګړو په وسیله رامنځته شوي ارزوي. د فلالوژۍ موخه او دنده یې د تاریخ په بېلابېلو پړاونو کې د یوې ژبې ادهغې اړوند اثار او د قوم کلتوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ارزونه او ثبېړل ده.آرياني فلالوژي (فقه اللغه) دآرياني ژبو او ټېرونوا ړوند کلتوري، ژبني او تاريخي مسايل ترڅېړنې او پرتلنې لاندې نيسي او دختيځپوهنې په څانګوکې د تاريخ له نظره اهميت او د آريانا پوهنې او اړوندو شرقي معلوماتو په اړه لوړمقام او دريځ لري. په اروپاکې درنسانس له پيلېدو راوروسته دعلومو په برخه کې د بېلابېلو څانګو درامنځته کېدو له امله دفلالوژۍ پوهې هغه پراخه معنامحدوده کړه. چې بوه له مهمو څانګو څخه يې ژبپوهنه ده؛ هغه پوهه ده چې دژبې په اړه هراړخيز ومعلوماتو څخه بحث کوي. او دژبې داخلي جوړښت، ډولونه، له نوروژبو سره يې پرتلنه، تاريخي تحولات، ژبښونيزمسايل او تشريحات په علمي او سيستماتيکه توګه څېړي. ژبپوهنې د تاريخ په اوږدو کې بېلابېل پړاونه تېرکړي په آريانا (ګندهارا-اټک ياورځېرمه سيمې) کې د پاڼيني له خوا په علمي توګه بنسټ کېښوول شو. په يونان کې په هراړخيزه توګه نظريات او څېړنه پرې وشوه او دخپلوژبو په برخه کې ورته کار وشو. عربانو له پخواهم د سامي حامي آرامي تمدونونو په وخت کې په ابتدايي او داسلام د سپېڅلي دين له راتګ سره سم يې دعلومو په ځلانده انقلاب سره ،ژبپوهنه په هره برخه کې په خپله ژبه عربي کې وځلوله. په پای کې اروپايانو اونورو په علمي توګه پياوړې کړه، چې په نظري او تطبيقي ،همداراز تاريخي، پرتليزه ،تشريحي اودنوروپوهنوسره په تړاوکې بېلابېل ډولونه اوبرخې رامنځته شوې. څرنګه ،چې ژبپوهنه ژبني موضوعات څېړي ،نودڅېړنواوپرتلنوپه ترڅ کې دژبو بېلابېلې کورنۍ، ډلې، څانګې اوښاخونه ،دجنېټکي اوشکلي ياګرامري جوړښتونواوخپلوۍ دپرتلنې په پايله کې رامنځته شول. او د ژبنيوکورنيوښودنه دژبپوهانوله خوا په شپه ييزواوشجريي نقشوکې را څرګندې شوې. په ټوليزه توګه دنړۍ ژبې په اتوکورنيوډلبندي او وېشل شوې دي چې وګړوشمېرېې اټکلي اوتخميني ښوول شوي:۱-اندواروپايي کورنۍ(۲۰۰۰۰۰۰۰۰۰وګړي)، ۲- دراوېدي کورنۍ(۱۲۰۰۰۰۰۰۰وګړي). دپورته

(c) ketabton.com: The Digital Library

یادو ټولو ژبنیو کورنیو ژبې د نسبي (جینټکي) یا شکلي ګرامري هراړخیزو لغوي، ریښوي، ژبنیو جوړښتي، پرتلنو، پلټنو، سپړنو او څېړنو په پایله کې پېژندل شوي او په اړوندو کورنیو پورې تړاو ورکړل شوی. زموږ د هېواد د ډېری ژبې د اندو اروپایي کورنۍ، آریک ژبې (اندو آریاني) ډلې، آریاني څانګې او را او روسته باختري ښاخ پورې اړه لري. چې له آریک ژبې هیڅ اثر او لاسوند نه ده راپاتې او لرغوني دورې د ژبو د لغوي یا ژبنۍ بیارغونې Linguistic Reconstruction له لارې ورته فرضي رسېږو آریک ژبه ژبپوهانو په لړ تو پېر سره په څلورو څانګو وېشلې: ۱-اندو آریایي (هندي او اړوندې)، ۲- داردی، ۳-نورستاني، ۴-آرایاني (باختري او پرسیک). د د پوله ډلې څخه د آریاني څانګې ژبې په درې دورو وېشل کېږي: لرغونې، منځنۍ او معاصره. چې هره دوره به یې په لنډه توګه څرګنده کړو: ۱- لرغوني دوره: اوستا ژبه (۱۰۰۰-۱۲۰۰م خز ېږد)، لرغوني فرس (۵۵۰-۳۳۱م.ز)، مېدي (۵۵۰م.ز)، ساکي (سکیتي، سرماتي) (۹۰۰م.ز تر ۲۰۰ز ېږدیز). ۲-منځنۍ دوره:-ختیځ ښاخ (باختري): آلاني (د سکیتي او سرماتي پاتې شونې)، ساکي، ختني، خوارزمي، سغدي، باختري. لوېدیځ ښاخ (پرسیک): پارتي) (پهلوی اشکاني)، منځنۍ پاړسي (پهلوی ساساني) د لرغوني پاړسي پاتې شونې. ۳-معاصره دوره: ختیځ ښاخ (باختري): پښتو، آسی (د آلانې ژبې پاتې شونې) څرنګه چې پښتو د آلاني او آلاني د سکیتي او سرماتي پاتې شونې دي نو په دې توګه د پښتو ژبې د شالید لړۍ د لرغونو آریاني ژبو ستې ته رسېږي، یغنوبي، اورمړي، پراچي او پامیري ژبې چې عبارت دي له: سریکولي، زیباکي، واخي، خوفي، یدغه، شغني، سنګلیچي، ارشور، منجي، اشکاشمي، باجو او برتانګي. لوېدیځ ښاخ (پرسیک): دري، تاجکي، پاړسي (د منځنۍ پاړسي ۹۰۰-۱۵۰۰.ز، پاتې شونې)، بلوڅي، تاتي، کردي، او داسې نورې ژبې. د پوته لنډ و یا د نو سره سره او ستا ژبه په لرغونو آریاني ژبو کې تر ټولو پخوانی او مهم اثر ګڼل کېږي، چې یادونه یې د لرغونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

یونانیانو ،ارمنیانو ،سریانو ،اوعربو پوهانو په لیکنو کې د یوزردشتي دیني کتاب په توګه شوې ده ،اوستاژبه ۲۰ توري لري چې ۴۸ راپاتې دي او نورې له اثاروسره د سکندرمقدوني له خوا سوځول شوي ،لیک یې دآرامي لیک څخه اختل شوی او دښی خوا کینږ لورته لیکل کېده ،دد ې کتاب اصلي نسخه نه ده پاتې او په لاس راغلې نسخې د هغه وخت دديني مويدانو له خوا دخپلو غوښتنو له مخې لیکل شوې دي.نو موړی اثر په متأخره (معاصره)، کوچنی(خرده)اوستا نومول شوې او یشتونو اوګاتونو برخې جوړوي.دزړې فرس هم لږشمېر اثار په ډبرلیکونو راپاتې دي او په مېخي لیک لیکل شوې ده ،چې مشهورېې دبستوډبرلیک دی چې په علامې.واکدي ،زړې فرس او د حبیبي دڅېړنې پربنسټ په پښتو هم څوکرښې لیکنه لري ،همدارازدساکي اومېـــدي ژبو څـــوکلمې اوځـــانګړي نومونــــه راپـــاتې دي.چـــې دمنځنیواومعاصـــرو ژبوســـره دپرتلنــې پـــه پایلـــه کـــې خپـــل د نیـــا اومورینتودریځ ساتي.په پای کې دیادولووړبولم چې آریاني فلالوژی(فقه اللغه)تاریخچـــه دآریـــاني ټبرونو ،قومونـــود ژبواوپـــه دې ژبـــولیکلي اثاراوکلتورداړوندوعلوموسره پـه تـړاو دتـاریخ پـه اوږدو کـې ترعلمـي بحث، څېړنې اوارزونې لاندې نیسي

په درښت

دینارګل امین سهاند

(c) ketabton.com: The Digital Library

مناقشه

ځيني څېړونکيد څيړنې په وروستيو کې دخپلې موضوع اړوند مناقشه هم ليکي، چې ماهم دې اصل ته په کتو سره د لاندې مناقشې په راوړلو سره څېړنه د جوړښت له مخ دبشپړتيا لورته نېږدې کړه.څرنګه چې دڅېړنې په اوږدو کې هم ورسره مخ شوم؛ دفلالوژستانو اوژبپوهانو ،ځيني اصطلاحات (آرياني ياايراني)په بېلابېلوبڼوکارولي دي ،لکه(آرياني فلالوژي ياايراني فلالوژي)اوداسې نورې اړوندې اصطلاوې.اوس پوښتنه داده چې آرياني اصطلابه مناسبه وي که ايراني؟ البته دټولوهغوامتيازاتو اوارزښتونوله پاره چې لرغوني آريانا ته ځانګړي دي ،په ځانګړې توګه د(باختراوپارسيک) ژبو ، لهجو ، ټبرونو ، سيمو ، کلتورونو... او ګډو ارزښتونودخونديتوب له پاره همداراز دتاريخي ريښې اودلرغونوتاريخ پوهانواوژبپوهانودعلمي يادونوپربنسټ ،دبېلګې په توګه د(بېلو)يادونه کوم ، چې دخپل اثرپه لومړي پاڼه (تجسسات نژادي درافغانستان)کې داصفت په طبعي اومطلوبه بڼه (آريانيAriani)کارولی.همدارنګه اکاډمېسن ډاکټرعبدالاحد(جاوېد) د(اوستانومي اثر، ۱۹۹۹م) داراتوستين اوسترابون په حواله (آريانا اوسېدونکوته دآرياني هاArianiens نوم ويل شوی دي. دهمدې تاريخي شاليدپربنسټ دافغان پوهانوپرېکړه د(آرياني)اصطلاح په کارنې شوې.بله پوښتنه دا ده چې فلالوژی څه معنااوله ژبپوهنې سره څه توپيرلري ،له کوم ځای پيل شوې ده ؟ څرنګه چې د ډېری علومو او فنونو سرلاري يونانيان ګڼل کېږي؛دتاريخي څېړنوله مخې دفلالوژۍ په برخه کې هم دوی مخکښه ونډه لرلې فلالوژي په خپله يوناني کلمه ،چې (فيلوس)د د ست

(c) ketabton.com: The Digital Library

او(لوګوس)د فکربحث په معناده.اوعربي معنا(فقه اللغه)ده په اصطلاح کې دټولوهغوعلومو ،پوهنوبيانونکې ده چې دیوه ملت دبوې ډلې ژبه خبرې اوهغه فرهنګ،ادبي اثارچې دهغې ژبې دویونکوپه وسیله رامنځته شوي ارزوي.چې دپوهنودبېلوالي له امله يې مفهوم ،فرهنکي اوژبپوهنيز تاریخ پورې محدود شو.همدارازپه دې برخه کې دعربوونډه هم درنه ده.ولې دژبپوهنې په برخه کښکه څه هم څېړنو ثابته کړې چې لومړني نظریات د ژبې په اړه يوناني پوهانوڅرګندکړي دي؛خوددوی نظریات په فلسفي اندودونو ولاړ وه ؛ د ژبپوهنې په نوم یا دا چې د ژبې د سمون په اړه لومړني کوښښونه آريانا پورې تړاولري چې دګندهارادا(اټک او ورڅېرمه سیمې...) اوسېدونکي پاڼيني دا کار کړی دی.اودساسکریټ ژبې ګرامرليکنه يې دهغه وخت شهکارکڼل کېږي. د غربي يا اروپايي معاصرې ژبپوهنې بنسټ هغه وخت کېښودل شو چې د پاڼيني ګرامر يې ترلاسه کړ. اودنوبیاعلمي ژبپوهنې(هغه ژبپوهنه چې دژبنیوټوليزو اصولودرلودونکې وي).د غه اصطلاحات هغه وخت دود شول چې د تاريخي اوپرتليزې ژبپوهنې پر بنسټ د نړۍ ژبې ډلبندياو ووېشل شوې.دا چې د نړۍ ژبې د ښې څېړنې په موخه څه ډول وېشل شوي دي؟ددې پوښتنې ځواب اوس ښکاره ده؛دنړۍ ژبې دعمومي څېړنې په موخه په بېلا بېلوبڼوو وېشل شوې.چې،مهمې دادي: شکلي (ټيفيک) اونسبي(جنيټيک).شکلي وېشنه يې ژبې د جوړښت له مخې وېشي اونسبي ويشنه يې ژبې د کورنيو ګډو ځانګړنو له پلوه وېشي. چې په دې لړ کې دآريانالرغونې،منځنۍاو سنۍ دورو ژبې،چې اوس يې لړۍ آن تراروپا ،هند ،منځنۍآسيا ،پارس (ايران) ،پاکستان،بنګلد ښ اوچين ځينې سيمې اوډېرى ژبې رانغاړي.ولې دپورته خپلوۍ پربنسټ په یوه کورنۍ (اندواروپايي)کې راځي. پښتو ژبه هم د لرغونو ، منځنيو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

معاصرو آریایي او آریاني ژبو سره د نسبي او شکلي نږدېوالي پربنسټ د (اندو اروپایي) کورنۍ ،آریاني ډلې، ختیځه څانګه کې یې موقعیت تثبیت شوی.بله دا چې،لرغونو ژبوته ولې ځنې ژبپوهان مړې ژبې وایي؟- ځنې ژبې لکه اوستا ،زړه پارسي، ساکي ،میدي اونورې ژبې اوس د ویلو ،لیکلو او مفهوم ځانګړتیا له لاسه ورکړې ،نوځکه یې مړې ژبې بولي.ولې تایخي ارزښت او اهمیت یې له لاسه نه ده ورکړی اونه یې ورکوي.دنویو ژبو په تاریخي بنسټتوبکې رغنده او مهمه ونډه هم لري.

پاییزه :(نتیجه ګیري)

آریا دنجیب اوښاغلي،آریانا دنجیبو اوښاغلودټاټوبي په معنا ،آریایي نسبتي نومدی او دهغه چاله پاره کارول کېږي چې دآریاله پښته وي.آریاني د(باختري،پرسیک)ژبواوړوندې سیمې ته یې ویل کېږي.په همدې توګه ژبه دبشري غړونو داسې ټولګه ده چې دانساني اړیکوترټولو ستره وسیله ګڼل کېږي اودهویت مهم توکی ده.دژبنیو علوپه لړکې فلالوژي (فقه اللغه)سترځای لري اویوناني کلمه ده فیلوس (دوست) او لوګوس (فکرکولو ،بحث) معنالري،چې دټولوهغوعلوموښکارندویه ده چې دیوټبرژبه څېړي، فرهنګ اوادبي اثارچې په کې رامنځته شوي ارزوي. ژبپوهنه یې بوه برخه ده .چې دژبې په اړه هرارخیزمعلومات وړاندې کوي.دلومړي ځل له پاره په علمي توګه په لرغوني آریانا د ګندا هار (اټک یاشاوخوا)سیمه کې پاڼیني رامنځته کړې ده، چې په دوی پسې یونانیان دغې پوهې ته پام شوي دي اوپه فلسفي بڼه رامنځته شوې ده ، په عربوکې ژبپوهنه لومړی د حضرت علی کرم الله وجهه د خلافت په دوره کې د ده په سلا رامنځته شوه لومړنی عربي ژبپوه ابوالاسود دوئلي و...، .د ژبپوهنې په برخه کې نولسمه او شلمه پېړۍ د علمي ژبپوهنې د رامنځته کېدو پېړۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي. چې په ترڅ کې يې د نړۍ ژبې د شکلي(ټيپيک) او نسبي(جنټيک) نظريو له مخې په کورنيو، ډلو، څانګو او ښاخونو، وويشل شوې. دلرغونې آريانا او اوسني افغانستان ډېرې ژبې د اندواروپايي کورنۍ، آريک ژبنۍ ډلې، آرياني (باختر، پرسيک) څانګې، باختري ښاخ کې راځي. دآريک ژبنۍ ډلې لاندې څانګې لري: اندوآريايي، داردي، نورستاني او آرياني. چې آرياني څانګه په درې دورو وېشل شوې ده: لرغونې، منځنۍ او معاصره. اوستا، زړه فرس، ساکي او مېدي دلرغونې دورې راپاتې ژبې دي. چې پښتو ژبه د آرياني ژبو څانګې يوه شمال ختيځه ژبه ګڼل شوې ده. په پای کې د يادولو وړ بولم چې آرياني فلالوژۍ(فقه اللغه) تاريخچه دآرياني ټبرونو، قومونو د ژبو او په دې ژبو ليکلي اثار او کلتوردا ړوندو علوموسره په تړاو د تاريخ په اوږدو کې ترعلمي بحث، څېړنې او ارزونې لاندې نيسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وړاندیزونه:

دجوړښت له مخې مې د تېزس موضوع په لاندې وړاندیزونو رانغاړم،هیله لرم چې ورته پاملرنه وشي:

۱. دژبنیوڅېړنو په مرکزونو ،اړوندو پوهنیزو ،تدریسي پوهنتونونو اوزده کړیزو موسیسو کې، په تولیزه توګه دآریاني او په ځانګړې توګه دپښتوژبې دفلالوژۍ ،په برخه کې دبرلږ.اودژبې،ژبپوهنې له پاره یې څه ناڅه موادشته.چې ددې ژبې څومره چې دلرغونتوب، علمیت، رسمیت په برخه کې اړتیاورته لري ،په نشه حسابېږي.هیله ده چې د اړوندو ارګانونو مسوولین اومتخصص غړي ورته پاملرنه وکړي.

۲. دژبې دادبپوهنې اوژبپوهنې برخوته کارکول په خپل ځاى دارزښت وړاواړین دي.خودعلوموا وفنونو په نوروبرخو کې پرې څېړنې،لیکنې او په ځانګړې توګه ژباړې کول،دسیمې دځینې هېوادونو د ژبو د پرمختګونو ته په کتواو په تجربواخستلوسره،څوڅوواره اړین او مناسب دي، چې د علوموا وفنونو داړوندوڅانګومسوولین اومسلکي غړي په دې هکله چې ملي اوديني وجیبه یې هم ده ستراوعملي ګامونه پورته کړي.

۳. د ماسترۍ تحصلي دورې زده کړې اوپرګرام د کابل پوهنتون په ځینېمحدودوپوهنځیواوڅانګوکې له څولسیزوراپه دې خواروان دى،اودفارغومحصلینوتېزسونه کوم چې دمنځپانګې اوبڼې له مخې دښواونویومعلوماتودرلودونکي دي دامکان په صورت کې چاپ اويادکتابتوله لارې دیادو تېزسونو ته دمحصلینو د لاس رسۍ او لوستنې ،مناسبې لارې چارې برابرې شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴. دزدکړیزودوروپه پای اوپه ځانګړي توګه دتېزس دموضوعاتود څېړنو په اړدو کېجوته شوه چې لرغوني افغانستان داندوآرياني(آريک) ډلې او اوسنی افغانستان په تاريخي توګه دآرياني ځانګې د ژبو پخواني ټاټوبی دی، يعنې د يادو ژبو ستې اونمونې دلته شتون لري. خو پورتهيادې ژبې ځنې مړې اوکومې ،چې ژوندۍ دي،هيله ده ،چې اړوند(په لومړي سرکې دافغانستان اوپه دويم قدم کې داړوندې سيمې)مسوول مرکزونه اوچارواکي ورته هراړخيزه پاملرنه وکړي

۵. وروستی وړانديز د پښتو ژبې هغو ژبپوهانواواستادانو ته دی،چې په دې برخې کې په کاربوختدي.څرنګه چې داموضوع تاسوته په بشپړه توګه څرګنده ده،په اوسنيوشرايطوکې د نړۍ په ژبو کې هغه ژبې خپل ژوند ته دوام ورکوي، چې د پرمختګ له کاروان سره يوځای ځان عيارکړي ، دا دپښتوژبې د ژبپوهانواواستادانو مسوليت دی،خپله ژبه چې هم يې،مسلک اوهم يې ژبه ده په خپلوڅېړنيزواوعلمي هڅوسره له دې کاروان سره برابره اوعياره کړي. که موږ اوس د ژبې طبيعي پرمختګ ته لاس تر زنې کېنو دا به مو يوه ستره تېروتنه وي .اوسنيوشرايطوکې د ژبې څېړنو ،دتوليداتو،سوداګرۍ اواقتصادي ...چاروسره سمدنويو،ويوکواولغتونوپه برخه کې ،رامنځته کولو او دودولو ته اړتيا لري.که چېرته موږ په دې تمه يوچې ډېری وکړي يو يا دا چې په نړۍ کې ۷۰ مليونه يو ، دا ژبه نه مري دا هم يوه تېروتنه ده .چې له بده مرغه ځينېخولا خپلې ژبې ته مثبت کارکول هم اغېزمن نه ګڼي .هيله مې داده،چې په دې برخه کې ټول په ګډه خپلې هڅې نورې هم غښتلې کړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځلیکونه

۱. آریانا دایره المعارف.(۱۳۸۵ ل). د افغانسنان د علومو اکادمي د دایره المعارف څانګه ، لومړی ټوک
۲. آریانا دایره المعارف.(۱۳۸۷ ل) ، د افغانسنان د علومو اکادمي د دایره المعارف څانګه ، دویم ټوک
۳. آریانا دایره المعارف.(۱۳۸۹ ل)،د افغانسنان د علومو اکادمي د دایره المعارف څانګه ، دریم ټوک
۴. آریانا دایره المعارف.(۱۳۸۹ ل)،د افغانسنان د علومو اکادمي د دایره المعارف څانګه ،څلورم ټوک
۵. آر، اچ ، روبینز ،(۱۳۷۰ هـ ش).تاریخ مختصر زبانشناسي. ترجمه فارسي ، علي محمد حق شناس ، نشر مرکز ماد ، تهران ، ایران
۶. الهام ، محمد رحیم ،(۱۳۴۵ هـ ش).بخشهای در علم زبان. کابل پوهنتون ، کابل
۷. الهام ، محمد رحیم ،(۱۳۹۱ هـ ش).روشی جدید در تحقیق دستور زبان دری. تدوین: سید علی محمد اشراقي ، انتشارات یوسف زاده ، کارته سخي ، کابل
۸. اورمړ ، داکتر خلیل الله ، (۱۳۸۷ لمریز).کابل مجله.۹-۸ ګڼې ، د افغانستان د علومو اکادمي ، کابل
۹. اورمړ ، داکتر خلیل الله ،(۱۳۸۲ لمریز).کابل مجله.۵-۶ ګڼه ، د افغانستان د علوم داکادمي
۱۰. اورمړ ، داکتر خلیل الله(۱۳۸۹ لمریز).کابل مجله.۱۲-۱۱ ګڼه ، د افغانستان د علومو اکادمي
۱۱. اورمړ ، داکتر خلیل الله ،(۱۳۸۵هـ ش).کابل مجله.۳-۴ ګڼه ، د افغانستان د علومو اکاډمي ، کابل
۱۲. اورمړ ، داکتر خلیل الله ،(۱۳۸۸هـ ش).مجله خراسان.دوره سوم ، سال ۱۳۸۸ هـ ش ، ریاست نشرات اکادمي علوم افغانستان

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۳. اورمړ ، داکتر خلیل الله ، (۱۳۹۲هـ ش).مقدمه بر زبان اوستایي. د افغانستان د علومو اکادمي ، کابل
۱۴. ای، ام ، اُرانسکي ،-Mikhailvich- OranskiIosif،(۱۳۷۹هـ ش).مقدمه فقه اللغه ایراني. ترجمه فارسي: کریم کشاورز ، کتابخانه ملی ایران ، تهران ، ایران
۱۵. ارشاد ،اورنګزیب(۱۳۸۴ل.ل).افغانستان پېژندنه.دانش خپرندویه ټولنه، پېښور
۱۶. ابو القاسم،داکترمحسن،(۱۳۸۲هـ ش).تاریخ زبانفارسی.سمت،تهران
۱۷. باقري ، داکتر مهري ،(۱۳۷۸هـ ش).مقدمات زبانشناسي. نشر قطره ، ایران ، تهران
۱۸. پیتر ، آ، ام ، سورن ،(۱۳۸۸هـ ش).تاریخ زبان شناسي.بخشي از کتاب زبان شناسي در غرب)، سمت ، تهران ، ایران
۱۹. تړی، پوهاند ډاکټرحبیب الله،(۱۳۷۷ل.ل).پښتانه.دانش خپرندویه ټولنه، پېښور
۲۰. تفضلی،داکتراحمد ،(۱۳۸۲هـ ش).تاریخ ادبیاب ایران پیش از اسلام.انتشارات سخن،تهران
۲۱. ت، ن ، پاخالینه ،(۱۳۶۶هـ ش).زبانهاب پامیري. ترجمه دري : ماګل سلیمان دوست ، اکادمي علوم.ج.ا.کابل
۲۲. تنیوال ، مولاجان (۱۳۸۷ لمریز). کابل مجله.۹-۸ ګڼې ، د افغانستان د علومو اکادمي ، کابل
۲۳. تنیوال،مولاجان ،(۱۳۷۰ل.ل).ژبه او ټولنه.د افغانستان د علومو اکادمۍ ، کابل
۲۴. جاوید ، عبدالاحمد ،(۱۹۹۹م).اوستا. شورای فرهنګي افغانستان ، کابل
۲۵. حبیبي ، عبدالحی ،(۱۳۸۳ل.ل).پښتو او پخوانۍ آریایي ژبې.شل مقالې شپږمه برخه ، نارنج خپرندویه ټولنه ، کندهار
۲۶. حبیبي ، پوهاند عبدالحی(۱۳۸۴ل.ل).د پښتو ادبیاتو تاریخ. لومړی ټوک ، دانش خپرندویه ټولنه. پېښور
۲۷. حبیبي ، عبدالحی ،(۱۳۹۱ل.ل).د دري ژبې مور (مادر زبان دري). پښتوژباړه: ځیړنیاره جمیله سروري ، همدرد کتاب پلورنځی ، ننګرهار
۲۸. چامسکي ، نوام(۱۳۸۰هـ ش) .دانش زبان - ماهیت ، منشاء و کاربرد آن. ترجمه فارسي ، علي درزي ،نی

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۹. دوست ، دوست محمد شینواری ،(۱۳۹۳ل.ل).د افغانستان ژبې او توکمونه.بیا کتنه: سرڅېړونکی سید محی الدین هاشمي او پوهنمل ولي الله فاضل ، ګودر خپرندویه ټولنه ، جلال آباد

۳۰. زاهد ، احمدزی ،(۱۳۸۵ل.ل).د اسلامي اندود له نظره د ژبې پیدا ېښت. سیرت خپرندویه ټولنه ، کابل

۳۱. ژړک ،صادق،(۲۰۰۷ ز).په یویشتمه پېړۍ کې د پښتو ژبې برخلیک.پښتو ادبي غورځنګ،کوټه

۳۲. رشاد ، علامه عبدالشکور ،(۱۳۹۰ل.ل).لغوي څېړنه. رشاد اکادمي ، کابل

۳۳. زیار .داکتر مجاور احمد ، پښتو د یوې باختري ژبې په توګه.۱/۱۲/۲۰۰۴ ، www.zyar.net

۳۴. ریښتین زیور، داکتر زرغونه ،(۱۳۹۰ل.ل).پښتو نحوه. د ساپي د پښتو خپرونو او پراختیا مرکز، کابل

۳۵. شپون ، وجیه الله ،(۱۳۸۹ل.ل) .د لرغونو ژبو سره د پښتو اړیکې. د افغانستان د علومو اکادمي ، کابل

۳۶. کهزاد ،احمد علی،(۱۳۸۷ه- ش) .تاریخ افغانستان جلد اول،انتشارات میوند ، کابل

۳۷.کهزاد ،احمد علی، (۱۳۵۳هـ ش) .افغانستان در شاهنامه اطلاعات او کلتور

۳۸. کهزاد ، علي احمد ،(۱۳۸۲هـ ش).آریانا. انتشارات امیري ، کابل

۳۹. ناتل خانلري ، پرویز ، (۱۳۴۷ هـ ش) .زبان شناسي و زبان فارسي. انتشارات بنیاد فرهنګ ایران ، چاپخانه محمد علي علمي

۴۰. واجد ، عبدالواجد ،(۱۳۹۱ل).د ژبپوهنې بنسټونه. د ښوونکو د روزنې لوی ریاست ، د پښتو څانګې درسي کتاب ، کابل

۴۱. ورور ، درک ، داکتر ګلجان،(۱۳۸۱هـ ش) .د آریانا موقعیت او د آریایانو ځینو جغرافیوي سیمې.ختیځ بیارغونې اداره ، کور

۴۲. ویلیام اُګریدی او مایلک دابروولسکي او مارک آرنُف ،(۱۳۹۰هـ ش).درآمدي بر زبان شناسي معاصر. ترجمه فارسي : داکتر علي درزي ، تهران ، ایران

۴۳. هېوادمل ، زلمی ، (۱۳۸۹هـ ش) .د متن څېړنې مېتودولوژي. انتشارات امیري ، کابل

۴۴. هاشمي ، سید جعفر ،(۱۳۸۳لمریز).د پښتنو توکم او ژبه.د الفجر د اسلامي ثقافت مرکز، پاوکه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۵. یول، جورج، (۱۳۷۹هـ ش).نگاهی به زبان(یک برسی زبان شناسی.مترجم:نسرین حیدر، سمت، تهران
۴۶. یمین ، پوهاند داکتر محمد حسین ، (۱۳۸۵ هـ ش).سرگذشت زبان فارسي دري. کابل
۴۷. https://commons.wikimedia.org/wiki/File..Human_Language_Families (wikicolors).png?uselang=fa
۴۸.خوږشکی ، پوهاند محمد صابر ،(۱۳۹۲ل.ل) . ښتوغږپوهنه او ویپوهنه.ختیځ خپرندویه ټولنه، کابل

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

لړلیک

سرلیکونه مخګڼه

تقریز...ا

د پیل خبرې...ب

لنډیز...د

سـریزه ۱

د خیړنې موخه او ارزښت : ۲

د خیړنې مېتود او کړنلاره: ۷

د سکالو(موضوع)شالید : ۹

لومړی څپرکی..۱۳

۱-داړوندو مفاهیموتوضیح...۱۳

۱-۱اریا –آریا(Arya):...۱۳

۱-۲آریانا ـ اریاناĀryānā(اوسنی افغانستان):..۱۹

۱-۳آریایي(Aryaei):..۲۸

۱-۴آریاني(Ariani):..۳۰

۱-۵ژبه:..۳۳

۱-۶فلالوژي(Philology):..۳۸

۱-۷د فلالوژي څېړنو موخې او دندې:...۴۰

دویم څپرکی...۴۴

۲-آریاني فلالوژۍ ارزښت او آریانا پوهنه ۴۴

۲-۱د ختیځ پوهنې په څانګو کې دآریاني فلالوژۍ ارزښت او مقام: ۴۸

۳-ژبپوهنه د تاریخ په بهیر کې ۵۲

۳-۱ژبپوهنه په آریانا ،یونان...کې: ۵۲

۴-دنړۍ دژبو کورنۍ...۷۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴-۱ اندو اروپايي کورنۍ: ۷۸
۴-۲د اندو اروپايي ژبود کشف تقويم : ۸۲
۴-۳د اندو اروپايي پيلنۍ ژبې لنډ فونتيک سيستم: ۸۲
۴-۴چيني اوتبتي کورنۍ: ۸۲
۴-۵ دراويدي ژبوکورنۍ: ۸۷
۴-۶حامي اوسامي ژبو کورنۍ: ۸۸
۴-۷الف -التاى، اورال، يغوري اودفين ژبوکورنۍ : ۸۹
۴-۸» فنلنډي اوکريايي ژبې: ۸۹
۴-۹ب -دترک او تاتارژبو کورنۍ: ۹۰
۴-۱۰داندونيزيايي ژبوکورنۍ اودماليزيايي- پولينزيايي ډلې ژبې: ۹۱
۴-۱۱دتورې افريقا دژبوکورنۍ: ۹۳
۵-آريک ژبه **Proto-Ārsan** اوڅانګې يې ۹۲
۵-۱دآريک ژبې څانګوپه اړه نظريات: ۱۰۳
۵-۲اندوآريايي**IndoAryanGroup** : ۱۰۵
۵-۳داردېک ژبوډله په درې څانګو وېشل شوې دي: ۱۰۶
۵-۴آرياني ډلې ژبې: ۱۰۶
۵-۵دآريک ژبې دڅانګولنډه وېشنه: ۱۰۸
۵-۵-۱اندو آريايي څانګه ۱۰۸
۵-۵-۲داردېک څانګه: ۱۰۸
۵-۵-۳نورستاني ژبوڅانګه**Nuristani Languages** ۱۰۹
۵-۵-۴آرياني ژبوڅانګه**Aryanigroup**: ۱۰۹
۶-په اندو آرياني ډله کې دژبوموقيعت: ۱۱۰
۷-آرياني ژبې اوڅانګې ۱۱۱
۷-۱الرغونې ژبې: ۱۱۵
۷-۲منځنۍ ژبې ۱۱۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷-۳د معاصرې ژبې.. ۱۱۵
۸-دآریاني ژبو دورې ۱۱۶
۸-۱لرغونې دوره: ۱۱۶
۸-۲دآریاني ژبو منځنۍ دوره:.. ۱۱۷
۸-۲-۱پارتي Partianژبه: ۱۱۸
۸-۲-۲سغدي ژبه:.. ۱۱۹
۸-۲-۳خوارزمي : ۱۲۰
۸-۲-۴باختري ژبه : Bactria ۱۲۱
۸-۲-۵Sarmatian سرماتی Alani او آلاني:.. ۱۲۳
۸-۳آریاني ژبو معاصره دوره:(.. ۱۲۴
۸-۳-۱د معاصری دورې د ژبو ځانګړتیا وې: ۱۲۴
۸-۳-۲ پښتو ژبه:(Pashto) paşto ۱۲۸
۸-۳-۳پاميري ژبې:Pamirian Languages ۱۲۹
۸-۳-۴ اورمړي ژبه:Ormari.. ۱۳۵
۸-۳-۵بلوڅي ژبه: Baluchi ۱۳۷
۹-دتاریخ په اوږدو کې دآریاني ژبو ځانګړتیاوې:.. ۱۳۹
دریيم څپرکی.. ۱۴۲
۱۰-لرغونې دوره ۱۴۲
۱۰-اوستاژبه(Awesta) ۱۴۲
۱۰-۲داوستا کشف، څېړنې او پېژندنې لنډه تاریخچه: ۱۴۵
۱۰-۳داوستا ابېځي یا الفبا: ۱۵۳
۱۰-۴داوستایي لیک تاریخچه: ۱۵۵
۱۰-۵داوستا تدوین ۱۵۶
۱۰-۶داوستا منځپانګه.. ۱۵۹
۱۰-۷اوستاګاټونه ۱۶۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۰-۸معاصره اوستا ۱۲۱
۱۰-۸-۱یسنونه: ۱۲۱
۱۰-۸-۲یشتونه: ۱۲۱
۱۰-۸-۳ویسپرد: ۱۲۲
۱۰-۸-۴وندیداد: ۱۲۲
۱۰-۹کوچنۍ اوستا ۱۲۲
۱۱-زاړه فرس قبایل ۱۲۴
۱۲-زړه فرس ژبهOld Persian ۱۲۶
۱۲-۱دزړې فرس ژبې ابېڅي(الفبا): ۱۷۰
۱۳-ساکانو قبایل ۱۷۳
۱۴-ساکي ژبه ۱۷۷
۱۵-میدي قبایل ۱۷۹
۱۲-میدي ژبه ۱۸۰
پایله: ۱۸۲
پاییزه :(نتیجه ګیري) ۱۸۸
وړاندیزونه: ۱۹۰
اخځلیکونه: ۱۹۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

مننه او کور ودانی

د افغانستان ملي تحریک له هېواد پال او فرهنګپال شخصیت ښاغلي (حاجي خان محمد باز) څخه د زړه له تله مننه کوي چې د دې اثر چاپ ته يې اوږه ورکړه. ملي تحریک ویاړي چې د علمي اثارو د چاپ لړۍ يې پيل کړې ده. دا لړۍ به دوام لري. موږ له ټولو درنو هېوادوالو څخه په خورا درنښت هيله کوو چې په خپل معنوي او مادي وس د کتابونو د چاپ دا لړۍ لا پسې وغځوي.

یو ځل بیا د دې اثر له لیکوال او چاپوونکي څخه د زړه له تله مننه کوو چې د دې اثر د لیکلو او چاپولو جوګه شول.

په فرهنګي مینه

د افغانستان ملي تحریک

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلیکوال لنډه پېژندنه:

ښووياﻟﯽ (دينارګل امين سهاند) د (محمد ګل) زوی په (۱۳۶۳) لمريزکال د ميدان وردګو ولايت (جلريز) ولسوالۍ د (کوزو خروټو) سېمې د (خانخېلو) کلي کې زيږېدلی دی.

زده کړې: لومړنۍ،منځنۍ اوثانوي:دخواجه محمد ولي ښوونځي او د غلام حضرت شهيد عالي لېسه کې ترسره کړي او په (۱۳۸۳) لمريزکال کې فارغ شوی دی.

لسانس: د کابل ښوونې او روزنې پوهنتون،ژبو او ادبياتو پوهنځی،پښتو څانګې څخه په (۱۳۸۶) لمريز کال فارغ شوی دی.

ماسترې: د کابل پوهنتون،ژبو اوادبياتو پوهنځی،پښتو څانګې څخه په (۱۳۹۰) لمريزکال فارغ شوی دی.

ښوونکو د روزنې ماستر ترېنري (Master Teacher Trainer): د ماليزيا هېواد پلازمېنه کولالمپورڅخه تر لاسه کړې ده.

دندې : دسيد جمالدين افغان عالي دارالمعلمين،پښتوڅانګې استاد، د ياد دارالمعلمين دڅلورمې داخل خدمت څانګې(الحاقيې) تدريسي او اداري مرستيال او د دعوت خصوصي پوهنتون،ژورناليزم پوهنځي استاد.

اثار: ناچاپ : د پښتني جرګو پيداښت اوپاېښت،ادب او ادبياتو پېژندنه رساله. لومړنی چاپي اثر همدا کتاب چې ستاسو دسترګو په وړاندې دی ؛ همدا راز د پوهنې وزارت د چټکو زده کړو د پروګرام په چوکاټ کې د ځينې پښتو کتابونو يو لړ مقالې هم ليکلي دي.

د افغانستان ملي تحریک
www.melitahrik.com

د خپرونو لړ: ۷۱

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library